

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Neja Marković

Izbrisani skozi medije: razlogi in pomen medijskega molka

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Neja Marković

Mentor: red. prof. dr. Mitja Velikonja

Izbrisani skozi medije: razlogi in pomen medijskega molka

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

Hvala mentorju za nasvete in spodbudo pri ustvarjanju magistrske naloge ter staršem za potrpežljivost.

Izbrisani skozi medije: razlogi in pomen medijskega molka

Sveže samostojna Republika Slovenija je z izbrisom v boj za preživetje pahnila 25.000 ljudi in jim za najmanj deset let otežila življenje. Javnost do ustanovitve Društva izbranih prebivalcev Slovenije, leta 2002, o izbrisu ni vedela nič. Novinarska dela, ki obravnavajo kršitve človekovih pravic v izbranem obdobju, med letoma 1992 in 1995, sicer obstajajo, vendar je teh v primerjavi s ksenofobnimi in na videz nevtralnimi prispevki občutno manj. Na poti odkrivanja razlogov medijske ignorance sem se najprej lotila raziskave pravnega in političnega vidika izbrisa, nato pa podrobneje še medijskega. S pomočjo kritično diskurzivne analize prispevkov tedaj najbolj branih dnevnikov, Dela in Slovenskih novic, sem poskušala odgovoriti na vprašanje, kako so novinarji omenjenih dnevnikov v izbranem obdobju prispevali h konstrukciji medijske podobe izbrisa. Pomembno vlogo so tu odigrali novinarski prispevki, ki so nacionalistične težnje politikov zgolj povzemali, jih nekritično kopirali ter tako diskriminaciji pustili prosto pot, pri čemer niso izvzeti interpretativni prispevki novinarjev, ki so risali podobo nekulturnih, težavnih in nevarnih »Balkancev«. Takšni prispevki so imeli moč oblikovanja in ohranjanja vse prej kot zanemarljivih stereotipov, ki so se obdržali do danes. Nadalje sem se lotila poglobljenih intervjujev z novinarji, ki so prvi pokrivali z izbrisom povezano zakonodajo. Le-ti odkrivajo razloge za desetletje trajajoči medijski molk v navezavi z izbrisom. Zdi se, da se razlog za neopozarjanje na kršenje človekovih pravic v navezavi z izbrisom skriva predvsem v zavedenih ali pa zavestnih stališčih novinarjev, ki se od nacionalističnih prizadevanj tedaj najglasnejših političnih elit niso razlikovala. V kolikor so se, pa so naletela na oviro uredništev, ki od političnih vrhov niso bila neodvisna.

Ključne besede: izbrisani, mediji, novinarstvo, KDA, nacionalizem

The Erased through the media: the reasons and the meaning of media silence

Recently independent Republic of Slovenia pushed 25 000 people in the fight for survival with the erasure and made their lives more difficult for at least ten years. The public knew nothing about the erasure until 2002, when the Association of Erased Residents of Slovenia was established. The journalistic texts in the selected period - between 1992 and 1995 - that deal with violations of human rights in the context of erasure do exist, but are significantly less frequent in comparison with xenophobic and seemingly neutral contributions. In detecting the reasons of media ignorance I firstly undertook the research of legal and political point of view of erasure and further analyzed its media perspective. With help of the critical discourse analysis of journalistic texts, published in the most popular newspapers of that time (Dela and Slovenske novice), I tried to answer the question of how did the journalists contribute to the construction of the media image of erasure. An important role was played by the press writings (including interpretative contributions of journalists, who drew the image of uncultured, difficult and dangerous "Balkans"), which were merely summarizing and uncritically reproducing the nationalistic aspirations of politicians and therefore allowed free rein to discrimination. Such texts have had the power of creating and preserving all but negligible stereotypes that have been kept until today. Furthermore, I conducted in-depth interviews with journalists who were among the first to cover the legislation of erasure. The interviews reveal the reasons for the decade-long media silence in connection with the erasure. The reason for lack of reporting on violations of human rights in connection with the erasure lies mainly in misguided or conscious attitudes of journalists, which were not distinguished from the nationalistic efforts of the loudest political elites of the time. If they were, they were met with obstacles from editorships, which were not independent from political circles.

Key words: the Erased, media, journalism, CDA, nationalism

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	6
2 OPREDELITEV PROBLEMA IN METODOLOGIJA	9
2.1 Izbris in medijski molk	9
2.2 Metodologija	10
3 IZBRIS – DEFINIRANJE POJMA IN ZGODOVINSKI ORIS	14
3.1 Kaj je izbris?	14
3.2 Pravni vidik	15
3.3 Politični vidik	20
4 MEDIJI IN IZBRIS	25
4.1 Novinarska praksa in novinarska etika	26
4.2 Preiskovalno novinarstvo	28
4.3 Izbrisani skozi medije	30
4.3.1 Stereotipi in diskriminacija	30
4.3.2 Novinarjeva odgovornost	32
5 KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA NOVINARSKIH PRISPEVKOV	35
6 ANALIZA INTERVJUJEV	53
7 SKLEP	68
8 LITERATURA	73
PRILOGE	78
Priloga A: Intervju z Dejanom Pušenjakom, nekdanjim novinarjem Dela	78
Priloga B: Intervju z Jano Taškar, nekdanjo novinarko Dela	80
Priloga C: Intervju z Marjanom Raztresenom, nekdanjim novinarjem Slovenskih novic	83
Priloga Č: Intervju z Vojkom Zakrajškom, nekdanjim novinarjem Slovenskih novic	86
Priloga D: Intervju z Žarkom Hojnikom, nekdanjim novinarjem Dela	89

1 UVOD

Z vabiloma sva se z ženo odpravila na plebiscit. V upanju na boljšo prihodnost sva izpolnjevala vse dolžnosti državljanov. Že zgodaj poleti leta 1992 sem se odpravil na zagorsko občino, kjer sem povprašal, kako pridobiti slovensko državljanstvo. Uradniki sta me prepričevali, naj me nič ne skrbi, da imamo zdaj demokracijo in se bo vse odvijalo samo od sebe, kakor se dogaja v demokratični Evropi. Zagotovili sta mi, da se ne mudi, da zadošča status stalnega bivanja in potrdilo o stalni zaposlitvi, kar naj bi mi zagotavljalo vse državljske pravice, razen pravice do volitev. Državljanstva naj sploh ne bi potreboval. Nobenega od teh statusov nisem poznal. Sicer pa za pridobitev državljanstva po njunem mnenju ni bilo ničesar spornega in vse dokler bi spoštoval zakone, bi lahko kadarkoli pozneje vložil prošnjo za državljanstvo. Naivno sem jima predal vse dokumente, da uredita status stalnega bivanja v Sloveniji zame, za ženo in obe hčeri, za stalno zaposlitev pa sta trdili, da bo itak vse uredilo podjetje. Niti v sanjah si nisem znal predstavljati, kaj bo človeška norost naredila iz tega. Nisem se zavedal, da me bodo skupaj z mojo družinico kmalu poslali v taborišče »evropske demokracije«, (Alić 2013, 66–67).

To je le kratek izsek zgodbe Mehmedalije Alića, enega od izbrisanih, ki je svojo življenjsko zgodbo strnil v avtobiografskem romanu *Nihče*. Zgodba se za bralca ne konča, ko zapre knjigo, saj ga ne pusti spati pod težo vprašanj. Kako se je lahko to zgodilo? Zakaj tega ni nihče preprečil? In predvsem, zakaj se o izbrisu deset let ni govorilo?

Zgodbe, podobne Alićeви, so zbrane tudi pod naslovom *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. 27 žrtev je na lastni koži občutene posledice izbrisa delilo v, za krivice občutljivega bralca, težko berljivi knjigi. Zgodbe pa niso s težavo berljive le zaradi nečloveškega dejanja oblasti in mučnega boja za preživetje žrtev, temveč tudi ker vemo, da je podobne usode Republika Slovenija skovala 25.000 ljudem in to do izpostavitve izbrisanih samih uspešno tajila, kasneje pa krivdo in celo dejanje samo zanikala.

Z izbrisom so ljudje postali ilegalci v boju za preživetje in osamljeni v nenehnem strahu pred preganjanjem. Deset let se kršenja človekovih pravic v povezavi z izbrisom ni javno

problematiziralo. Do ustanovitve Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije, leta 2002, javnost o izbrisu ni vedela nič. Mediji so v večini še desetletje po osamosvojitvi vlekli ksenofobni diskurz in rojene v drugih republikah nekdanje skupne države v novinarskih prispevkih le redko omenili v navezavi s čim drugim, kakor s kriminalom in nespametnimi dejanji.

Novinar, vsaj tisti, ki svoje delo jemlje resno, naj bi stremel k čim temeljitejšemu obveščanju javnosti. Njegovo delo naj bi zajemalo predvsem poznavanje teme, ki se je, glede na njeno kompleksnost, lahko loti tudi z globljim raziskovanjem, in nato jasno in etično podajanje informacij. Vsaj tako bralec, ki svojemu mediju zaupa, meni o novinarjih, katerih članki ga obveščajo. Novinar, tako »resni«, kot tisti, ki mu etična načela, tako novinarska, kot tudi splošna, bolj malo pomenijo, pa ima z ustvarjanjem novic veliko moč. Bralec novinarja razume kot ogledalo realnosti, zato njegovemu podajanju informacij zaupa. Četudi pa se v določenih žanrih informativna funkcija prispevkov dopolnjuje še z interpretativno, to v ničemer ne zmanjšuje novinarjevega vpliva, saj, če se odloči o neki temi ne govoriti, se to za javnost ni zgodilo.

Razlogov izbrisanih za neizpostavljanje v času vsesplošnega odkritega nacionalizma ni težko razumeti. Kaj pa so počeli novinarji, predvsem tisti, katerih medij javnost obvešča vsak dan? V času, prežetem z nacionalističnim duhom in protibalkanskim diskurzom, ki je odvrčal pozornost od dejanske kršitve človekovih pravic, se verjetno ni bilo enostavno zoperstaviti osamosvojitvenemu duhu in trditi ali vsaj namigniti, da je z novimi zakoni, njihovimi spremembami in predlogi sprememb nekaj hudo narobe. Prizadevanja za omejitev števila tistih, ki so državljanstvo po Zakonu o državljanstvu RS dobili, so bila še tri leta po izbrisu nezgredljiv del političnih razprav, navadno pospremljenih z nestrpnim nacionalističnim diskurzom. Novinarjem, ki so problem zapazili, se vanj poglobili in želeli javnosti podati čim bolj jasno in pravično sliko, okoliščine v letih po osamosvojitvi zagotovo niso bile naklonjene. Pa vendar, ni ravno to čas, ko se pokaže pomen novinarskega dela? Naj ne bi bil poglobilni cilj novinarjev izkoristiti svojo moč in si z aktivnim preiskovanjem in poročanjem prizadevati, da bi se kršitve človekovih pravic, kot je izbris, prej in za njegove žrtve, kolikor je le mogoče, ugodneje končale?

Z raziskavo pravnih in političnih, predvsem pa medijskih okoliščin želim izpostaviti vlogo medijev pri izbrisu. Bistvo izbrisa in njegove posledice so še danes v javnosti pogosto napačno interpretirani. So razlogi za to v medijskem namernem zavajanju ali gre za splošno nejasnost in težavnost problema? Skozi intervjuje z novinarji, ki so med prvimi pokrivali z izbrisom povezano zakonodajo, in kritično diskurzivno analizo najzgodnejših, s to tematiko povezanih novinarskih besedil, si želim odgovoriti na razloge za medijsko nepokritost oz. premajhno pokritost izbrisa.

2 OPREDELITEV PROBLEMA IN METODOLOGIJA

2.1 Izbris in medijski molk

Danes, 23 let kasneje, se zdi zgodba o izbrisu več kot 25.000 ljudi zaključena. Republika Slovenija je namreč svoje naredila. Leta 2013 je na podlagi obsodbe Evropskega sodišča za človekove pravice sprejela Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva. Ta je v uporabo prišel leto pozneje in naj bi služil popravi kršitev človekovih pravic ter upravičencem zagotovil denarno odškodnino. Slednji pa niso vsi izbrisani, zakon namreč med upravičence prišteva le tiste, ki so si v Sloveniji uredili dovoljenje za stalno prebivališče ali slovensko državljanstvo oziroma so za dovoljenje zaprosili pred sprejemom zakona, ki ureja status izbrisanih, torej pred letom 2010. Pogojem ustrezajoči tako lahko v roku treh let od pričetka veljave zakona vložijo zahtevo za odškodnino. S povrnjenimi 50 evri za vsak mesec izbrisa in možnostjo vloge za plačilo prispevka za obvezno zdravstveno zavarovanje in državne štipendije ter dostopa do izobraževalnega sistema in še nekaterih t.i. »oblik pravičnega zadoščanja« se je za državo in medije zgodba o izbrisu končala, (Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva 2013).

Vendar se ni in zgodbe ne gre pozabiti, pa ne le zaradi še trajajočega postopka povrnitve odškodnin, temveč zaradi nezmožnosti vrnitve let, ki so jih izbrisani v boju za preživetje izgubili. Kljub javni izpostavitvi izbrisanih, ki so leta 2002 z ustanovitvijo Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije javnosti predstavili zgodbo o kršitvi človekovih pravic, je bila tema medijsko premalo pokrita, predvsem pa premalo jasno in temeljito. S strani medijev je bila zgodba o izbrisu kratka, lotili pa so se je, z redkimi izjemami, prepozno in v veliki meri neodgovorno ter površno. Še vedno se, ko je govora o izbrisu, pogosto problematizira predvsem državljanstvo oz. problem nepridobljenega državljanstva, kar priča o nerazumevanju problematike. Bistvena pri izbrisu je izguba pravnega statusa. Torej ne zavrnjena ali neoddana prošnja, ampak posledica, ki je zakonodaja ni preprečila.

Za izbris sta bila ključna dva zakona, in sicer Zakon o državljanstvu Republike Slovenije in Zakon o tujcih. Prvi je s kasnejšimi dopolnili želel zožiti število novih državljanov, drugi pa je bil spoznan za protiustavnega, saj za tiste, ki niso pridobili državljanstva, nikjer ne predpisuje prenehanja pravnega statusa oz. odvzema le-tega. Zakon o državljanstvu je bil javno vse prej kot zanemarjen, saj je bil dopolnjen, do leta 1995 pa je potekalo več javnih političnih poskusov njegovih sprememb in dopolnitev. O Zakonu o tujcih v se je v medijih govorilo občutno manj.

V magistrski nalogi bom raziskala, kaj so od – za izbrisane prelomnega – 26. februarja 1992 do konca leta 1995, ko so se številni predlogi o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu končno pomirili, povedali novinarji, po podatkih Inštituta za raziskovanje trga in medijev Mediana¹, tedaj najbolj branih slovenskih dnevnikov Dela in Slovenskih novic. Zanima me, kako so novinarji v času, ko so bili Zakon o državljanstvu in predlogi za njegove spremembe nezanemarljiv del političnih tematik, razumeli zakonodajo in prizadevanje politikov za njeno spremembo. Moji glavni raziskovalni vprašanji sta, zakaj novinarji predvsem tedaj in vse do izpostavitve izbrisanih samih niso opozarjali na kršenje človekovih pravic v povezavi z izbrisom ter kako so novinarji, konkretno v Delu in Slovenskih novicah, v obdobju med letoma 1992 in 1995 s svojimi prispevki prispevali h konstrukciji medijske podobe izbrisa.

2.2 Metodologija

Prispevke², s pomočjo katerih bom poskušala predstaviti medijski vidik izbrisa, sem zbrala v dokumentaciji družbe Delo. Zbrani prispevki ne poročajo o *izbrisu*, saj v širši javnosti poimenovanje nastopi šele deset let po izbrisu, leta 2002, z ustanovitvijo Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije. »Ustanovitev društva je bistveno prispevala k informiranosti širše javnosti o obstoju in razsežnostih tega problema ter k ozaveščanju izbrisanih o njihovih pravicah ter smiselnosti kolektivnega samozagovorništva (to je boja za pravice). Ključno pri

¹ Podatek so mi preko elektronske pošte posredovali z Inštituta za raziskovanje trga in medijev Mediana.

² Obravnavani prispevki so shranjeni v arhivu avtorice.

vsem tem je bilo *vprašanje poimenovanja* tega, kar se je zgodilo.« (Zorn 2003, 91). Vseeno obravnavani prispevki pokrivajo tematiko, ki je z izbrisom neposredno povezana, in sicer gre za Zakon o državljanstvu, ki je za usodo izbrisanih nezanemarljivega pomena, za njegove spremembe, dopolnitve in predloge ter opozorila na (ne)ustavnost uresničitve le-teh. Prispevke sem v dokumentaciji Dela iskala s štirimi iskalnimi nizi. Prvi je bil torej *Zakon o državljanstvu*, drugi *Državljanstvo za rojene v drugih republikah nekdanje SFRJ* in tretji *Človekove pravice*. Prispevkov iz zbirke četrtega iskalnega niza, *Zakon o tujcih*, v analizo nisem vključila, saj teme pred letom 1997 v izbranih dnevnikih ne zasledimo. Na tem mestu naj opozorim, da izbor novinarski prispevkov tako ne zajema vseh besedil, ki so pred uveljavitvijo termina, *izbris*, obravnavala z izbrisom povezano tematiko.

Analize se bom lotila z dvema kvalitativnima metodama. Globlje raziskave problema medijske pokritosti izbrisa se bom lotila s poglobljenimi polstrukturiranimi intervjuji z novinarji, ki so med prvimi pokrivali z izbrisom povezane zakone in njihove spremembe ter predloge sprememb in dopolnil, prav tako pa me bodo zanimali odgovori tistih, ki se jim izbris ni zdel problematičen in se enostranskemu poročanju ter diskriminaciji v svojih prispevkih niso izogibali.

K intervjuju sem povabila vse novinarje časopisne hiše Delo, ki so se z za izbris pomembnim Zakonom o državljanstvu in z njim povezanimi spremembami ter predlogi opazneje ukvarjali in so na obravnavano temo napisali več kot dva prispevka. V Delu se je teme tako lotilo šest novinarjev. Med njimi najbolj goreče žal že pokojna novinarka Alenka Leskovic. Med ostalimi podpisanimi so bili še Jana Taškar, Dejan Pušenjak, Žarko Hojnik, Marko Jakopec in Matjaž Erznožnik. Slednja se na povabilo nista odzvala. V dnevniku Slovenske novice pod izbrano tematiko sodijo le štirje novinarski prispevki. Pod vsakim je podpisan drug avtor. V primerjavi z Delom, ki velja za »resnejši časopis«, so Slovenske novice lahkotnejši dnevnik, ki bralce privablja s senzacionalizmom in čustva vzbujajočimi osebnimi zgodbami ter v katerem resnejše obravnave politike ni pogosto zaslediti. Zato sem k intervjuju povabila vse novinarje, ki so se teme lotili. Eden od avtorjev je podpisan le z začetnicama, njegove identitete mi tudi s pomočjo uredništva Slovenskih novic ni uspelo razkriti, ostale tri avtorje pa sem povabila k intervjuju. Podpisani novinarji so Vojko Zakrajšek, Marjan Raztresen in Marjan Bauer. Slednji se na prošnjo za intervju ni odzval.

V intervju je torej privolilo pet novinarjev. Z vprašanji bom poskušala izvedeti, kako so novinarji izbris razumeli tedaj, ko so oblasti molčale oz. v času, ko so se uradniki, ki naj bi prejeli jasna navodila o izvrševanju izbrisa, sklicevali na nevednost in s tem prikrivali resnost problema, v času, ko so si politične elite prizadevale spremeniti Zakon o državljanstvu z argumenti, ki nacionalističnih teženj niso prikrivali. Tega se bom lotila s pomočjo delno strukturiranega intervjuja. Značilnost le-tega je, da so vprašanja pripravljena le okvirno in ne že vnaprej podrobno zastavljena. »Spraševalec in vprašanec sta v neposrednem stiku iz oči v oči, tako da lahko v največji možni meri odkrijeta nesporazume pri komuniciranju in se sporazumeta o pomenu sporočil,« (Mesec 1998, 80). V okviru tega obstajajo različne metode in tehnike. Tu se za razumevanje problema kot najprimernejši kaže poglobljeni intervju, saj omogoča prodor globlje v problem raziskave in »dostop do vprašančevih osebnih interpretacij socialne realnosti in nato do razumevanja teh interpretacij,« (Sagadin v Lamut in Macur 2012, 147).

Za preučevanje vseh zbranih novinarskih prispevkov bom uporabila drugo, prav tako kvalitativno metodo, in sicer kritično diskurzivno analizo. Metodo bom uporabila za analiziranje 38 novinarskih prispevkov. Kritična diskurzivna analiza se kaže kot ustrezna, saj imamo, ko govorimo o medijskem poročanju, opravka z enim pomembnejših virov oblikovanja vedenja in kulturnih vrednot javnosti. Naj metodo najprej pojasnim. »Kritična diskurzivna analiza (KDA) je oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja, ki v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljavljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in političnem kontekstu,« (van Dijk 2001, 352). Med drugim je KDA šola, znotraj katere delujejo različni pristopi, katerim je skupna kritična analiza ter tematiziranje odnosa med jezikom, oblastjo in ideologijo, (Vezovnik 2008). »Kakorkoli, dejstvo je, da KDA sledi različnim in kritičnim pristopom k problemom, tako da si prizadeva izpostaviti odnose moči, ki so pogosto prikriti, s čimer želi priti do praktično relevantnih zaključkov,« (Meyer 2001, 15).

»Temeljni koncepti, s katerimi operirajo sodobne diskurzivne teorije in analize, so diskurz, ideologija, hegemonija in kontekst,« (Vezovnik 2008, 87). Za jasnejšo analizo naj tu v nekaj povedih predstavim, kako KDA razume vsakega od omenjenih konceptov. Za KDA je »diskurz temeljni koncept, skozi katerega je mogoče interpretirati družbene procese in

prakse,« (Vezovnik 2008, 87). »KDA prevzame Foucaultovo pojmovanje razmerij oblasti kot diskurzivnih in interpretiranje diskurza je v tem kontekstu relevantno predvsem za razumevanje oblastnih struktur ter nastajanja vednosti in »resnice«, (Vezovnik 2008, 87–88). Na pojmovanje ideologije KDA vpliva Althusserjevo razumevanje ideologije, ki to razlaga kot udejanjeno skozi ideološke aparate države. »Z ideološkimi aparati države mislimo neko določeno število realnosti, ki se neposrednemu opazovalcu kažejo kot posebne in specializirane institucije,« (Althusser 2000, 70). Mednje Althusser prišteva tudi medije, torej tisk, radio, televizijo itd. »Če IAD »delujejo« v prevladujoči meri in pretežno z ideologijo, potem njihovo raznovrstnost enoti prav to delovanje, saj je ideologija, s katero delujejo, kljub svoji raznovrstnosti in protislovjem v resnici vselej poenotena pod vladajočo ideologijo, ki je ideologija »vladajočega razreda,« (Althusser 2000, 73). Nadalje, hegemonijo KDA razume kot prilagojeno verzijo Gramscijevega koncepta, pri čemer pa te ne gre zamenjevati z ideologijo. »Pomembno je, da pri tem razumemo, da hegemonija ni dominacija ene družbene skupine nad drugo, temveč kontingenčno razmerje moči ali boljše – artikulacijskih praks,« (Vezovnik 2008, 91). Zadnji temeljni koncept, ki ga velja znotraj KDA posebej izpostaviti pa je kontekst. Ta je rahlo problematičen zaradi, tako Vezovnik, togega pojmovanja in določanja le-tega. »Relevantnost konteksta določi raziskovalec, ne da bi uokvirjeni kontekst pri tem postal objekt analize,« (Vezovnik 2008, 90).

Za strnjeno bistvo KDA naj citiram Wodakovo, ki ključni element izpostavi: »Za kritično lingvistiko in kritično diskurzivno analizo lahko rečemo, da se v bistvu ukvarjata z analizo tako prikritih, kot tudi transparentnih strukturnih odnosov dominance, diskriminacije, moči in nadzora, izraženih v jeziku. Drugače rečeno, KDA si prizadeva kritično preiskovati družbene neenakosti, izražene, nakazane, ustanovljene, legitimizirane itd. v jezikovni rabi (ali v diskurzu),« (Wodak 2001, 2).

Z izbranimi metodama bom poskušala razjasniti vlogo novinarjev pri izbrisu, tako glede na to, kaj o svoji vlogi menijo sami, kot tudi glede na njihove prispevke. Tako izbris sam kot vloga medijev pri kršitvah človekovih pravic se zdita področji, v kateri se je, kljub sedanjim »rešitvam problema«, vredno poglobljati. Razumevanje izbrisa v javnosti še vedno ni samoumevno, pri čemer igrajo glavno vlogo mediji, zato se poudarjanje ključnega elementa izbrisa in predvsem medijskega vidika le-tega zdita smiselna in potrebna.

3 IZBRIS – DEFINIRANJE POJMA IN ZGODOVINSKI ORIS

Sprva velja na kratko obrazložiti, kaj pojem *izbris* v pričujočem delu pomeni in koga poimenovanje *izbrisani* označuje. Razlage tega se bom lotila s pomočjo nekaj raziskav dotičnega področja, torej s pomočjo avtorjev, ki so se ukvarjali predvsem s pravnim in političnim vidikom izbrisa.

3.1 Kaj je izbris?

Če se najprej lotim samega pojma, razumevanje tega Kogovšek Šalamonova razloži v ožjem in v širšem smislu:

V ožjem smislu pomeni materialno dejanje, s katerim je upravni organ evidencialno prenehanje prijave stalnega prebivališča osebe v Republiki Sloveniji v ustrezni evidenci, to je v registru stalnega prebivalstva. Izbris v širšem smislu pa pomeni tako tolmačenje predpisov pri predstavnikih oblasti, ki je za posameznike pomenilo odvzem pravnega statusa in povzročitev brezpravnega stanja, v katerem niso več mogli uveljavljati svojih pravic ne kot državljani ne kot tujci z dovoljenjem za prebivanje (Kogovšek Šalamon 2012, 18).

Kaj se je torej zgodilo in kdo so izbrisani? Slovenija je z osamosvojitvijo med drugimi sprejela Zakon o državljanstvu RS in Zakon o tujcih. Pristojni upravni organi so na podlagi drugega odstavka 81. člena Zakona o tujcih osebe, ki v predpisanem roku za državljanstvo niso zaprosile ali jim je bila izdana negativna odločba, prenesli iz registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev. »Vendar, ker je prenos iz ene evidence v drugo imel za posledico izgubo stalnega prebivališča, izbrisani niso postali tujci s stalnim prebivališčem, ampak so s prenosom v t.i. »mrtvo evidenco« stalnega prebivalstva bili dejansko izbrisani,« (Dedić 2003, 44). Državljanji SFRJ z neslovenskim republiškim državljanstvom, ki v predpisanem roku niso zaprosili za slovensko državljanstvo ali jim je bila izdana negativna odločba, so tako februarja 1992 postali tujci. »Vendar pa zakon o tujcih ni uredil predhodnega pravnega položaja državljanov SFRJ, ki se niso odločili za slovensko državljanstvo ali jim je

bilo le-to zavrnjeno, zaradi česar so postali de facto tujci, ki prebivajo na ozemlju Republike Slovenije ilegalno in si morajo status tujca šele urediti,« (Dedić 2003, 43). Glavni problem je povzročilo neobveščanje o tem, kaj je zanje pomenilo, da za državljanstvo niso zaprosili ali pa jim je bila prošnja zavrnjena. Zanje je pričel veljati Zakon o tujcih, vendar ne avtomatično, status tujcev bi si morali šele urediti. Niso prejeli nikakršne odločbe ali obvestila, z novonastalo situacijo so se seznanili sami ob različnih priložnostih. »To je pomenilo, da se na ukrep niso mogli pritožiti. Matevž Krivic je to dejanje države poimenoval prevara, ki je hujša od roparskega napada, kajti ljudje sprva sploh niso vedeli, da so jim bile odvzete vse pravice; če bi doživeli roparski napad, bi vsaj vedeli, da so bili oropani,« (Zorn 2003, 95).

Skrajni rok za pridobitev državljanstva je bil javen in težko prezrt. Kaj sledi tistim, ki zaradi takšnih ali drugačnih razlogov državljanstva niso pridobili, pa javnosti ni bilo sporočeno.

3.2 Pravni vidik

Problematične in občutljive zgodbe izbrisa se lahko lotimo iz več vidikov. Najprej bom predstavila pravni in politični vidik, kasneje pa se bom podrobneje lotila še medijskega.

Državljanstvo oz. otežena ali za nekatere onemogočena pridobitev le tega je pomemben element izbrisa, ni pa ključen. Bistvo izbrisa se skriva v izgubi pravnega statusa, ki jo je nepridobljeno državljanstvo imelo za posledico. Odgovori na vprašanje, zakaj nekateri niso zaprosili za državljanstvo so različni. Ne glede na razloge pa izbrisanih nikakor ne gre kriviti za posledice, ki so jih utrpeli.

Pri preučevanju pravnega vidika izbrisa naletimo na več zakonskih določil in drugih pravnih virov, vezanih na vprašanje državljanstva in tujskih statusov. Zaradi omejenosti dolžine besedila ne bom predstavila vseh, vsekakor pa velja opisati in predstaviti dva, ki sta bila v povezavi z izbrisom ključna. Med ključne in v povezavi z izbrisom večkrat citirane zakone sodita Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih. Prvi, ki je začel veljati 25. junija 1991,

je v 40. členu določal, da državljanji republik nekdanje SFRJ, ki niso bili državljani Slovenije /.../, lahko pridobijo slovensko državljanstvo, če izpolnjujejo tri

pogoje: do 23. decembra 1990 (dan plebiscita) so pridobili status stalnega prebivalca v Sloveniji, dejansko so živeli v Sloveniji in v šestih mesecih po začetku veljavnosti Zakona o državljanstvu so zaprosili za državljanstvo. Kot je navedeno v 24. odstavku, je ta rok potekel 25. decembra 1991. Po tem datumu so se manj ugodni pogoji za pridobitev državljanstva z naturalizacijo, določeni v 10. členu zakona o državljanstvu, začeli uporabljati tudi za državljane drugih republik nekdanje SFRJ /.../, (Kurić in drugi proti Sloveniji 2012, 5).

14. decembra 1991, blizu izteka šestmesečnega roka za vlogo prošnje, je začela veljati dopolnitev 40. člena tega zakona, ki je z novima drugim in tretjim odstavkom dodala negativna pogoja, v primeru katerih osebi državljanstvo, kljub ostalim izpolnjenim pogojem, ni bilo podeljeno. Novi drugi odstavek je pomenil zavrnitev vloge za državljanstvo v primeru, da je vlagatelj storil kaznivo dejanje, uperjeno zoper Republiko Slovenijo, in če je za to osebo sprožen kazenski postopek, se, dokler ta ni pravnomočno končan, postopek za pridobitev državljanstva prekine. Novi tretji odstavek pa je opredelil še en dejavnik za zavrnitev vloge za državljanstvo, in sicer če bi podelitev državljanstva osebi lahko ogrozila javni red in varnost ali obrambo države, (Kogovšek Šalamon 2012).

Novi drugi odstavek se je izkazal za neuporabnega, saj govori o kaznivih dejanjih, storjenih proti svojemu narodu in svoji državi, »v času agresije pa je bila Slovenija že samostojna država in je bila v razmerju do pripadnikov jugoslovanske armade druga država z drugim narodom,« (Kogovšek Šalamon 2012, 59). Tako da so bile vse kazenske ovadbe zoper domnevne storilce zavrnjene, saj niso izpolnjevali enega od pogojev, to je svoj narod in svoja država. »So se pa vsi primeri, za katere je bil napisan novi drugi odstavek 40. člena, obravnavali po novem tretjem odstavku, ki je zahteval, da se ugotovi, ali bi sprejem posameznika v državljanstvo Republike Slovenije pomenil nevarnost za javni red ter varnost in obrambo države,« (prav tam).

Drugi pomemben zakon, ki ga je za razumevanje izbrisa potrebno predstaviti, pa je Zakon o tujcih:

Po drugem odstavku 81. člena Zakona o tujcih so državljani republik nekdanje SFRJ, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo v predpisanem roku, ali katerih

prošnje so bile zavrnjene, postali tujci. Določbe Zakona o tujcih so se začele uporabljati za državljane nekdanje SFRJ dva meseca po poteku roka (26. februarja 1992) ali dva meseca po tem, ko je v upravnem postopku izdana odločba, s katero je bila prošnja za državljanstvo zavrnjena, postala dokončna /.../, (Kurić in drugi proti Sloveniji 2012, 6).

Slednji je bil kasneje ugotovljen za neskladnega z ustavo. Ta je bil namreč za izbris ključen, saj ni urejal pravnega statusa tistim, ki državljanstva niso pridobili. O protiustavnih členih zakonov in pravnih kršitvah bom natančneje govorila v nadaljevanju. Še prej pa se ponuja vprašanje (ne)namernosti izbrisa in z njim kaj hitro tudi odgovor. O groznem dejstvu kršenja človekovih pravic v takrat sveže samostojni Sloveniji ni dvoma. In kljub smešnim, a še kar trajajočim vztrajanjem odgovornih, da ta ni bil načrtovan, se to precej jasno kaže že v zakonih samih, kaj šele v njihovih dopolnitvah, zanemarljiva ni niti nestrpnost, ki je kričala iz črne liste in navodil uradnikom, ki so prišli z notranjega ministrstva. Odgovorni niso le zanikali svoje vloge pri izbrisu, ampak pogosto celo trdili, da se ta ni zgodil. Če se na tej točki tistim, ki jih težijo posledice odkritja očitno ne dovolj premišljenega administrativnega izbrisa, na ljubo ustavimo pri večkrat slišnem argumentu, da je šlo zgolj za prenos, ta do neke mere sicer drži. Vsi tisti, ki v zapovedanem roku niso zaprosili za državljanstvo, so bili preneseni iz registra stalnega prebivalstva v register tujcev. A tu se zgodba ni končala. Tistim, ki državljanstva niso pridobili, je bil odvzet status stalnih prebivalcev. Statusa tujca si niso uredili, saj niso vedeli, da bi si ga morali, in postali so ilegalci. Nenamernosti in zmote tu težko zagovarjamo. »Nenačrtnost« se razgalja tudi v dopolnitvah zakonov, ki ne le da jasno z vseh mogočih in nemogočih strani vlečejo možnosti, ki bi »neželenim« ljudem preprečile pridobitev slovenskega državljanstva, ampak so po vrhu še nesmiselne in neuporabne.

Suverena država je lahko po subjektivnih kriterijih zavrnila mnogo prošenj. Kriteriji za pridobitev državljanstva zavoljo zagotovitve varnosti v državi seveda morajo obstajati, vendar glede na število izbrisanih, tu zagotovo ni šlo le za to. Kakorkoli, uradni ali neuradni kriteriji so bili diskriminatorni, a v tem primeru ne najbolj problematični. Bolj zastrašujoča je bila tiha poteza Ministrstva za notranje zadeve, ki je 26. 2. 1992 iz registra stalnih prebivalcev RS izbrisalo več kot 25.000 oseb s stalnim prebivališčem v Sloveniji, brez zakonite podlage in obvestila prizadetim, česar posledica je bila prenehanje veljavnosti vseh dokumentov žrtev

izbrisa. Kdo so krivci in kakšni so bili njihovi motivi, bi lahko razglabljali. Vsekakor pa je jasno, da to niso izbrisani sami, kar se v javnih diskusijah tudi lahko sliši. Argument k tej trditvi naj bi bil, da so tisti, ki niso zaprosili za državljanstvo v predpisanem roku, sami krivi, da ga niso dobili. K temu, da niso dobili državljanstva, so tako definitivno pripomogli, da bo posledica tega izbris, pa ni slutil nihče. In če je že bilo na strani notranjega ministrstva vse tako nedolžno, zakaj so se vedno znova rojevali kriteriji za možnost pridobitve državljanstva, tako uradni in znani, kot tudi prikriti in nezakoniti? Notranje ministrstvo je med kriteriji za zavrnitev prošenj oblikovalo še enega, tajnega, ki so ga kasneje celo uspešno legitimirali.

V teku ugotovitvenih postopkov se je namreč uporabljala t. i. črna lista. Za kaj gre? Ko je postalo jasno, da z zakonom državljanom drugih republik nekdanje skupne države ne bo moč preprečiti pridobitve državljanstva, sta vodstvi Republiškega sekretariata za obrambo in Republiškega sekretariata za upravne notranje zadeve začeli sestavljati seznam oseb, ki jim bo po osamosvojitvi vstop v RS prepovedan in prav tako ne bodo mogle pridobiti slovenskega državljanstva. Na tajno črno listo so bili dodani tisti, »ki so bili zaposleni v jugoslovanski armadi in drugi ljudje, za katere so oblasti sumile, da so proti osamosvojitvi Slovenije, kot denimo ljudje, ki so imeli stike z beograjskimi mediji,« (Kogovšek Šalamon 2012, 66).

Črna lista pomeni rešitev za etnično čim bolj homogeno Slovenijo, vendar za izvajanje potrebuje pečat zakonitosti. »Vodstvi ministrstva za obrambo in ministrstva za notranje zadeve sta se očitno zavedali nezakonitosti tega seznama, zato sta po tem, ko je rok za vložitev vloge za državljanstvo že tekkel, začeli pripravljati dopolnitev 40. člena Zakona o državljanstvu RS, s katero naj bi za nazaj legitimirali črno listo,« (Kogovšek Šalamon 2012, 67).

Glavni cilj dopolnitve 40. člena Zakona o državljanstvu naj bi torej bil zagotoviti čim bolj varno državo s čim manj kriminala in kaznivimi dejanji. Vendar pa je zakonodaja tako poskrbela za ravno obratno situacijo. Ko je brez statusa ostalo 25.000 ljudi, je bilo težko pričakovati, da bodo ti, sedaj ilegalci, prispevali k redu v državi. Če so izbrisani želeli preživeti, so morali delati na črno in svojo situacijo, ker je v začetku še niso razumeli, skrivati pred javnostjo. Tako so za lastno preživetje in preživetje svoje družine kot ilegalci v državi morali poseči tudi po ilegalnih dejanjih. Pod te pa je spadal vsak njihov korak, saj je bilo že

njihovo bivanje na območju Republike Slovenije ilegalno. Hkrati je bila vprašljiva tudi varnost, ki naj bi jo nova zakonodaja prinesla. Napeto nacionalistično ozračje in ujetost izbrisanih v slovenskem državnem prostoru je bilo tako za državljane kot za žrtve administracije vse prej kot varno.

Da do izbrisa ni prišlo zaradi slučajne nerodnosti, ampak je šlo za načrtovano dejanje, priča tudi predlog Zakona o tujcih. Ta je bil, s predlogom, da se uredi začasni pravni položaj državljanov SFRJ, ki se ne bi odločili za slovensko državljanstvo, leta 1991 zavrnjen. Lahko bi rekli, da se zakonodajalec v omenjenem letu ni zavedal posledic neureditve pravnega položaja državljanov SFRJ, vendar, kot razloži Dedičeva, nekaj drugih virov kaže na zavestno politično odločitev. Demosova večina je v tedanjem Državnem zboru zavrnila amandma k 81. členu Zakona o tujcih, kljub temu da ga je Demosova vlada podprla, (Dedič 2003). »Amandma k 81. členu je predvideval naslednje: »Državljanom SFRJ, ki so državljani druge republike in ne vložijo zahteve za državljanstvo Republike Slovenije, imajo pa v Republiki Sloveniji na dan uveljavitve tega zakona prijavljeno stalno prebivališče ali so v njej zaposleni, se izda dovoljenje za stalo prebivanje v Republiki Sloveniji,«« (Dedič 2003, 43).

Iz vsebine amandmaja gre zlahka sklepati, da je v Državnem zboru obstajala zavest o tem, kaj bi s sprejetjem amandmaja rešili oz. se za vsebino amandmaja skriva predvidevanje posledic neureditve statusa. Na tej točki argument nenamernosti izbrisa in nezavedanja dejanj politične elite, kot tudi notranjega ministrstva zopet pade. »Že dikcija določb 81. člena, ki so se nanašale na državljane drugih republik in so zaradi svoje nedorečenosti zahtevale tovrstno dopolnjevanje (medtem ko je 82. člen vseboval vse potrebno za ustrezno ureditev statusa oseb, ki so imele status tujca v Sloveniji že v času SFRJ) kaže na to, da so se predlagatelji zakona zavedali, kaj mora zakon vsebovati, da bo pravni status osebe ob osamosvojitvi ostal urejen,« (Kogovšek Šalamon 2012, 92).

Izbris je Ustavno sodišče v svoji odločbi šele leta 1999 spoznalo za nezakonito dejanje, Zakon o tujcih pa za neustaven. »Zakon o tujcih je v neskladju z Ustavo, ker ne določa pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje oseb iz drugega odstavka 81. člena po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosile za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, če tega niso

storile, ali po dnevu, ko je postala odločba o nesprejemu v državljanstvo Republike Slovenije dokončna,« (Zakon o tujcih 1999).

Poosamosvojitvena zakonodaja, ki je urejala status državljanov nekdanje skupne države, ki so prebivali v Republiki Sloveniji, je postavila pogoje za pridobitev državljanstva, ni pa poskrbela za tiste, ki le-tega niso pridobili. Kot da izbris, ki je bil posledica te »malomarnosti«, ni bil dovolj, se je do leta 1995 o državljanstvu in njegovih pogojih znotraj političnih elit še goreče razpravljalo. Med letoma 1992 in 1995 je bilo več predlogov sprememb in dopolnitev Zakona o državljanstvu. Med bolj aktivnimi borkami za spremembe zakona so bile Slovenska nacionalna stranka, Slovenska nacionalna desnica, Nacionalsocialna zveza Slovenije, Slovenska ljudska stranka in Samostojna poslanska skupina, seveda vsaka z malo drugačnim predlogom, a s precej podobnim ciljem. Premlevali in predlagali so preprečevanje dvojnega državljanstva, verjetno z namenom, da bi se vsaj nekaj »novih državljanov« odreklo slovenskemu državljanstvu, med predlogi je bila tudi razveljavitev 40. člena Zakona o državljanstvu in s tem povezanih odločb in, nepresenetljivo, razni predlogi ostrejših pogojev za pridobitev državljanstva, saj naj bi bilo do sedaj to preveč dobrodušno podeljeno. Glede na informativne novinarske prispevke raznih tiskanih medijev, ki so spremljali in navajali poosamosvojitvene politične razprave, so bili predlogi pospremljeni z izrazito nacionalističnimi argumenti. Verjetno najizrazitejši glasnik nacionalističnih interesov pa je bil predlog za razpis referendumu o odvzemu državljanstev, ki so bila pridobljena glede na 40. člen Zakona o državljanstvu, ki pa je bil na srečo neuspešen.

3.3 Politični vidik

Ne le, da je Državni zbor zavrnil amandma, ki bi izbris prepričal, notranje ministrstvo je celo našlo način legitimiranja očitno nezakonite črne liste. Poleg nezakonitosti množičnega izbrisa, pa je bil eden glavnih zakonov, ki so odredjali usodo državljanov drugih republik nekdanje SFRJ, spoznan za neustavnega.

Brez pomislekov lahko rečemo, da je šlo za, sicer ne najbolj premišljeno, dejanje z jasnim ciljem, kar je med drugim razvidno že iz navodil notranjega ministrstva, namenjenih

uradnikom. Šlo je za dejanje rasizma; kulturnega in razrednega. »Motivi za izbris so bili pogosto pripisani nacionalizmu in tudi rasizmu, ki je z nacionalizmom povezan. Kot ugotavlja Veronika Bajt, razlaga o rasizmu kot enem od vzrokov izbrisa ni bila splošno sprejeta zaradi razumevanja rasizma kot klasičnega biološkega (znanstvenega) rasizma iz 19. stoletja, ne pa kulturnega ali (neo) rasizma, pri katerem so bile biološke razlike med ljudmi nadomeščene z vero v kulturne razlike,« (Kogovšek Šalamon 2012, 137).

Ne glede na različne izgovore, zagovore in morebitne dejanske razloge, lahko rečemo, da gre pri izbrisu veliko težo pripisati nacionalizmu. »/.../ v primeru izbrisa (je) najbolj pomembno vlogo odigrala kategorija, ki ni niti pravna niti politična, temveč emocionalna, in sicer »lojalnost slovenskemu narodu in državi« v času njene osamosvojitve,« (Zdravković 2008, 140). Zagovori notranjega ministrstva, pa tudi ostalih politikov, ki so aktivno ali pa le s svojo pasivnostjo in ne oporekanjem prispevali h kršenju človekovih pravic, če jih poslušamo ali beremo z le rahlim premislekom, težko zdržijo. Izogibanju odgovornosti in zanikanju izbrisa pa se, kot opiše Lana Zdravković, med izgovori in zagovori znajde celo prevalitev krivde na žrtve.

Tako nam profesionalni politiki (v levi in desni različici) ponujajo enostavno opravičilo, da »biti proti slovenski osamosvojitvi« preprosto pomeni prepovedano pozicijo, ki se v tem primeru pripisuje izbrisanim, tako je sam izbris zaslužena kazen za takšno mnenje. Na ta način je bilo ustvarjeno potrebno ozračje in so bili izpolnjeni vsi pogoji, da je odločitev tistih prebivalcev Slovenije, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo bila izenačena z »agresijo« oziroma veleizdajo, ki ji je sledila kazen, odvzem vseh pravic, brez možnosti pritožbe, (prav tam).

Tako diskriminacija, nacionalizem in rasizem v glavah tistih, ki so tedaj imeli moč izvršitve izbrisa ali pa le vpliv na mnenja ljudi, kot tudi splošno, predsodkov polno in proti vsem »nepravim Slovincem« nastrojeno ozračje so omogočili izbris. Da so oblasti izbris, ki so ga zakrivile, tajile, celo zanikale ali se sklicevale na nevednost, gre razumeti, vseeno pa se tu pojavi vprašanje molka vseh ostalih. Torej, zakaj je preteklo toliko let, preden se je o tem spregovorilo v javnosti. Zakaj so molčali prizadeti in predvsem, zakaj niso problematike izpostavili ostali, se pravi tisti, ki niso bili v ranljivem položaju? Zakaj so izbris toliko časa

zanemarjali novinarji, torej tisti, katerih poglavitna naloga naj bi bila razkrivanje in informiranje?

Naj za uvod v razumevanje molčanja izbrisanih najprej predstavim položaj, v katerem so se znašli. Ljudje, ki jih je izbris prizadel, o novem položaju niso bili obveščeni. Kaj se je pravzaprav zgodilo, so izvedeli slučajno ali pa so posledice izbrisa doživeli, na primer, z odvzemom osebnih dokumentov. »Na upravnih enotah so od njih zahtevali, da prinesejo tuj potni list in pričnejo postopek legalizacije bivanja znova, kakor da so v Slovenijo pravkar prišli. Tak način »obveščanja« je izbrisane individualiziral, pahnil v izolacijo ter preložil odgovornost za nastali položaj na njihova ramena,« (Zorn 2003, 89).

Zaradi izbrisa je bilo njihovo prebivanje na območju Republike Slovenije nezakonito, kar pomeni, da jim je grozil izgon ali plačilo kazni za prekršek. Čez noč so žrtve izbrisa postale ilegalci. Poleg težav, ki so jih izbrisani imeli zaradi izgube ekonomskih in socialnih pravic, so bili podvrženi tudi izkoriščanju, tako s strani delodajalcev, kot tudi policije, ki so bili, glede na zgodbe izbrisanih, mnogokrat neprizanesljivi in krivični. Zgodbe, ki jih deli več publikacij, ki obravnavajo izbris, pričajo o grozljivih zlorabah brezizhodnega položaja, v katerem so se znašli izbrisani, o katerih niso upali govoriti, pritožiti pa se niso mogli nikomur. Sam izbris je za seboj potegnil težave na osnovnih življenjskih področjih; onemogočeno jim je bilo delo, vsaj tisto zakonito, pri nezakonitem pa so bili podvrženi izkoriščanju, za kar se niso imeli kam pritožiti, prav tako so jim bile onemogočene zdravstvene storitve, šolanje, zavarovanje ipd. Izbris je v nemogoč položaj pahnil celotno družino. Za preživetje so izbrisani morali poskrbeti sami v najosnovnejšem pomenu besede, socialna in pravna država pa naj o tem ne bi vedela nič

Poleg tega, da so se izbrisani in njihove družine znašli v brezizhodnem položaju, je preteklo več let, preden so izvedeli, da ne gre za individualni problem. Kamorkoli so se obrnili, so našli zaprta vrata in upanje na boljši jutri se je zdelo le utvara. Zanje se javno dolgo in predolgo ni zavzel nihče. Osamljenost, boj za preživetje in obup so zavrli in upočasnili začetke njihovega združevanja in javne izpostavitve. Z izjemo združenja za človekove pravice Helsinškega monitorja in projekta Media Watch pod okriljem Mirovnega inštituta javnih zavzemanj za njihove pravice in odpravo krivic skorajda ni bilo.

Za razumevanje neizpostavljanja in molčanja o tem, kaj se jim je zgodilo, je potrebno tudi razumevanje tedanje ideologije v Sloveniji. Ta je bila naperjena proti vsem, ki niso bili etnični Slovenci. »V letih 1993, 1994 in 1995 je bilo več javnih predlogov za revizijo in odvzem državljanstva tistim, ki so ga pridobili po 40. členu Zakona o državljanstvu. Predlagan je bil celo razpis ljudskega referendumu o tem vprašanju. Dvakrat so bili ti predlogi obravnavani v Državnem zboru RS. Take razprave so del diskurza, ki je prispeval h konstruiranju kulturnega Drugega, to je skupine ljudi, imenovane Neslovenci,« (Zorn 2003, 90).

Za ustvarjanje in vzdrževanje sovražnega ozračja pa ne gre kriviti le političnih elit. Kje so se tedaj in v situaciji, ki je kričala po javnem opozarjanju in razjasnitvi, skrivali intelektualci in kje novinarji, ki so svoje poslanstvo razumeli in jemali resno? Pri oblikovanju javnega mnenja imajo slednji namreč ključno vlogo. Krivdo za nastanek in dolgoletno trajanje mučnega položaja, v katerega je bilo pahnjenih več kot 25.000 ljudi, si tako lahko pripiše velika večina tistih, ki so tedaj oblikovali zakonodajo, o njej poročali in dejanja zagovarjali, krivice tajili ali pa le pasivno spremljali dogajanje, pa so imeli možnost dostopa do javnega govora.

Temeljna norma, ki je imela cilj iz družbe odstraniti Drugega, je bila uresničena s pomočjo ne le pravnikov izvrševalcev, temveč tudi celotne intelektualne in politične elite z redkimi izjemami. Ta je svoje znanje in izkušnje ponudila na razpolago, ko je bilo treba napisati osamosvojitveno zakonodajo in ustrezna interna navodila, hkrati pa je ista »intelektualna elita« oblastem asistirala vsakič, ko je bilo treba javnost prepričevati o utemeljenosti izbrisa, ga upravičevati ali zavlačevati s popravo krivic. (Kogovšek Šalamon 2012, 167)

Kljub pogostemu občutku brezizhodnosti so izbrisani vseeno našli izhod, naredili velik korak in stopili v stik z mediji. To se je zgodilo, ko so si nekateri uredili položaj s pridobitvijo dovoljenja za stalno ali začasno bivanje, kar jim je povrnilo tudi nekatere prej odvzete pravice, in se nato med seboj povezali ter ustanovili Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije. Izbrisanim se je pridružil tudi nekdanji ustavni sodnik Matevž Krivic, ki je zagovarjal posameznike tako v individualnih kot v kolektivnih postopkih. Ustanovitev društva je prispevala k predstavitvi in osvetlitvi problema izbrisa za javnost in hkrati k ozaveščanju izbrisanih o njihovih pravicah. Z javnim nastopom izbrisanih pa se je tudi javno ustalilo

poimenovanje *izbris*, ki je zamenjalo prejšnje uradniške posplošitve. Uradniki so namreč pred tem govorili o, slišalo se je nedolžno, prenosu ljudi iz ene evidence v drugo.

Protagonisti boja izbrisanih so bili tako izbrisani sami, predvsem v smislu organiziranega protagonizma, ki vznikne s prvim društvom izbrisanih DIPS leta 2002 ter z vzpostavitvijo Civilne iniciative izbrisanih aktivistov (Kurnik 2007). Ko govorimo o zgodovini gibanja izbrisanih, lahko govorimo o zgodovini novih političnih praks. »Zagotovo so odločilno prispevali k odprtju novega javnega prostora, ki je transverzalna povezava med točkami upora. Ni pa mu uspelo destabilizirati institucije državljanstva in s tem začeti proces njene redefinicije,« (Kurnik 2007, 127). Izbrisani so se po večletnem molku torej le izpostavili in stopili v stik z mediji. Razkrili so krivice, ki so se jim dogajale in o katerih se prej, kljub nemalemu številu prizadetih, ni poročalo.

4 MEDIJI IN IZBRIS

»Poleg vsega je to tudi medijska storija in krivda visi tudi na njih. V medijih gre za populizem, le povzemajo govor desničarskih politikov in iz medijev ne moreš dobiti realne slike. Še danes od politikov slišiš govore, da so bili izbrisani okupatorji na barikadah, mediji pa to le povzemajo,« (Fistrič, Uršič in Marko 2011, 36).

Z osamosvojitvijo Slovenije so ksenofobija, diskriminacija in izključevanje postali del političnih ukrepov in celo medijskih diskurzov. »Glavne vloge pri tem niso igrale zgolj vladajoče politične grupacije, pač pa tudi mediji in objektivne okoliščine, ki so v letih vojaških spopadov na območju zahodnega Balkana dodatno krepile občutek ogroženosti in permanentne krizne situacije,« (Mandelc 2011, 149). Ko govorimo o krivcih, torej ne gre obtoževati le tistih, ki so »dali navodila« in tistih, ki so ta slepo upoštevali. Obtožba, vsaj delna, gre vsem, ki so vedeli, pa so se raje skrili za krinko udobja nevednosti, ki so ji morda čez čas celo začeli verjeti. Predvsem gre obtožba vsem tistim, ki so izbrali to pot, pa so imeli možnost spregovoriti. Kakšna je vloga novinarjev, kakšna je vloga tistih, ki jim je dostop do javnega govora omogočen na dnevni ravni? Kdaj je njihovo »poslanstvo« bolj smiselno, kot v situacijah, v katere je osamosvojitvena zakonodaja pahnila izbrisane? Argument nevednosti in nezmožnosti branja med vrsticami ter predvidenja posledic morda razbremeni krivde neuke, a nikakor ne očisti tistih, katerih naloga je javnost opozoriti in ji pojasniti dogajanje, ki ima nezanemarljivo težo.

Razlogi izbrisanih za neizpostavljanje so razumljivi, kakšni pa so bili razlogi medijev? Zakaj so tisti, ki imajo dostop do javnega govora, izbris javnosti zamolčali? Nacionalističnemu ozračju in političnemu sodelovanju ali pa le apatiji pri izbrisu navkljub naj bi bili mediji tisti, ki služijo javnosti, zanj razkrivajo in jo informirajo. Zakaj so se torej prvi prispevki, ki izgubo pravnega statusa, za katero je poskrbela zakonodaja, ostro kritizirajo in opozarjajo na njene posledice, pojavili šele z večletno zakasnitvijo?

4.1 Novinarska praksa in novinarska etika

Naloge novinarjev naj bi bile jasne, pa vendar novinarska praksa pogosto priča o nasprotnem. Pri novinarskem poročanju o izbrisu (in z njim povezanih zakonih še pred uveljavitvijo termina izbris) lahko zasledimo mnogo novinarskih pomanjkljivosti. Na te naletimo že pri osnovah. Novinarstvo je dejavnost za obče dobro. To naj na tem mestu ne bi potrebovalo ubeseditve, pa vendar se že tu v primeru izbrisa pri mnogih novinarskih prispevkih zatakne. Težko bi namreč dejali, da je medijsko ignoriranje izbrisa komurkoli, razen tistim, ki bi morali svoje dejanje, ki je peljalo v izbris, zagovarjati in povrniti škodo, prineslo kaj dobrega. Novinarjeva dolžnost je informiranje javnosti o zanj relevantnih zadevah, pri čemer morajo biti informacije pred objavo preverjene in s tem resnične. Tudi tega naj ne bi bilo potrebno posebej izpostavljati. Pa vendar se je o izbrisu pisalo premalo in pogosto tudi ne dovolj jasno, osamljeni niso niti prispevki, ki krivdo za izbris valijo na žrtve, kar vodi v nerazumevanje problema javnosti in zopet potrdi nezadostnost novinarskega dela v povezavi z dotično tematiko, ki pa je bila in je še, tako za žrtve, kot tudi za javnost, vse prej kot nepomembna. Kaj je resnično, je vprašanje, ki zahteva posebno obravnavo. Vseeno pa lahko, ko govorimo o korektnem novinarskem delu, to na nek način razumemo kot preverjanje informacij, podajanje slednjih skupaj z okoliščinami in, bralcu jasno, ločevanje dejstev od osebnih komentarjev. Tudi v tem primeru pri poročanju o pogojih pridobivanja državljanstva in kasneje o izbrisanih, nismo zasledili veliko »pravih« novinarskih prispevkov.

Novinarji pa so in so bili tudi v obravnavanem obdobju zavezani k upoštevanju in ravnanju po pravilih, ki jih zapoveduje novinarska etika v Kodeksu novinarjev Slovenije. Etiki in možnim sankcijam navkljub pa kršitve novinarskega kodeksa, če smo na vsebino ali le način podajanja informacij vsaj malo pozorni, na žalost in škodo, niso izjema. Pogosti razlogi, ki kršenja kodeksa, splošne površnosti in pomanjkljivosti seveda ne opravičujejo, so večinoma v tekmi s časom, v želji, da bi medij zgodbo objavil prvi, in pa v privabljanju bralcev s »privlačnimi« temami škandalov, podanimi pod prosojno krinko javnega interesa ter pogosto tudi v prikrivanju tistega, kar bi vrglo slabo luč na vodilno politično sfero in posledično lahko pomenilo nevarnost za obstoj avtorja prispevka v novinarskem poklicu.

V času nekdanje skupne države so bili novinarji zavezani Jugoslovanskemu novinarskemu kodeksu, ki je novinarja opredeljeval kot družbenopolitičnega delavca, kot privrženca marksizmu in leninizmu. Do spremembe pri razumevanju poslanstva novinarja in njegovih nalog je prišlo s petim Jugoslovanskim novinarskim kodeksom, leta 1988. Tega je predlagalo društvo novinarjev Slovenije, ko je na enem svojih rednih občnih zborov diskutiralo o že omenjenem tedaj, temeljnem načelu, da je novinar družbenopolitični delavec (Košir 2003). »Znana košarica o moralno-politični odgovornosti /.../ se vrsta slovenskih novinarjev že dolgo ne strinja. Menimo namreč, da je novinar odgovoren javnosti in ne partijskemu vrhu, njegovo temeljno opravilo pa ni boj za »uresničitev vloge delavskega razreda« (kot piše v kodeksu), temveč iskanje resnice in zapisovanje resničnih, točnih dejstev,« (Košir 2003, 80). Prvi Kodeks novinarjev Republike Slovenije pa se je osnoval leta 1991 in je bil v razumevanju novinarjeve vloge precej drugačen od prejšnjega, tj. Jugoslovanskega. Tedaj novi kodeks v dveh točkah poudarja obveznost resničnega in neponarejenega obveščanja javnosti. Koširjeva primerjavo med kodeksoma povzame: »Kodeks novinarjev Republike Slovenije je, če odštejemo njegove »smernice«, kratek in jednat, kar ga dela izrazito drugačnega od prejšnjega dolgovoznega in s patriotskimi, marksističnimi, samoupravnimi in drugimi publicami »vladajočega delavskega razreda« preobloženega Kodeksa novinarjev Jugoslavije,« (Košir 2003, 96).

Novi »izboljšani« kodeks pa je bil v primeru poročanja o izbrisu pogosto kršen že v samem začetku. Glede na več let molka ali pa zanikanja kršenja človekovih pravic in na poslanstvo novinarja, kot tistega z dostopom do javne govorice, lahko rečemo, da so novinarji slabo opravili svojo nalogo obveščanja javnosti in opozarjanja na napake, kar ima za nemalo ljudi še danes hude posledice. Nacionalistični ideologiji se je podredila večina tistih, ki so imeli dostop do javne govorice, saj javnih obsojanj medijskega negativnega obravnavanja priseljencev iz nekdanje Jugoslavije skoraj da ni bilo oz. jih je bilo glede na težo problema zaskrbljujoče premalo. Situacija je bila prej izrazito nasprotna, kar je sporno nasploh, hkrati pa tudi v sporu z 10. členom tedanjega kodeksa (1991): »Nezdružljiva s kodeksom je diskriminacija na osnovi spola, pripadnosti etnični, socialni ali narodni skupini, žalitev verskih čustev in običajev, vojno hujskaštvo ter netenje mednacionalnih trenj,« (Kodeks novinarjev Slovenije 1991).

Kršitve kodeksa so bile in so še pogosto spregledane, v skrajnem primeru pa sankcionirane z obravnavo na Novinarskem častnem razsodišču (v nadaljevanju NČR). »Novinarsko častno razsodišče je skupni samoregulativni organ sindikata in društva novinarjev Slovenije, ki skrbi, da člani novinarske skupnosti in avtorji novinarskih besedil in prispevkov spoštujejo etična in profesionalna pravila,« (Novinarsko častno razsodišče). Kaj lahko NČR naredi oz. kakšna je njegova moč preprečevanja kršitev? Njegova narava je predvsem etična. Na tiste, ki svojega dela ne jemljejo dovolj resno oz. je njihova osebna etika ožja od novinarske in splošne ali jim je dostop do javnega izražanja le izgovor za širjenje le za lastno zadovoljstvo potrebnih informacij, pa lahko le malo vpliva. Zaradi kršenja kodeksa lahko NČR v skrajnem primeru predlaga izključitev člana iz novinarskih organizacij, vendar se je to od začetka njegovega delovanja zgodilo le redko. NČR je tako deležno marsikatere kritike, že leta se mu namreč očita neučinkovitost, subjektivnost pri razsojanju in podobno. V približno desetletje dolgem obdobju po razglasitvi samostojnosti Slovenije sovražni govor, diskriminacija in nestrpnost v povezavi z »južnjaki« niso bil izjema. In tudi če je NČR obsodilo katerega od novinarjev, ki so tedaj kršili kodeks, je bilo tovrstnih obsodb zagotovo premalo, saj avtorje ksenofobnih prispevkov še danes lahko zasledimo v istem mediju, kot tedaj, le z malo milejšo nestrpno noto.

4.2 Preiskovalno novinarstvo

Izogibanje in izpuščanje neke teme se sliši nedolžno, vendar ima lahko vse prej kot nedolžne posledice. Recimo v primeru, ko je država zakrivila in še kar povzroča krivice nemajhni in točno določeni skupini ljudi. V primerih, ko so resno kršene človekove pravice. V primerih, ki jih je težko raziskati, saj vsi, ki bi pomenili kredibilen vir, prikrivajo ali se skrivajo za krinko nevednosti. Ko se približevati resnici pomeni približevati se nevarnosti sankcije odpuščanja z delovnega mesta ali drugih groženj. Naloga je za novinarja tu vse prej kot enostavna. Tu se prične preiskovalno novinarstvo. To, po tem, ko novinar prepozna težo problema in pomen razkritja tega za javnost, od novinarja zahteva poglobitev v problem, podrobno raziskavo in kritično opredelitev do tega ter na koncu predstavitev raziskanega javnosti. Slednja pa ima lahko nezanemarljiv rezultat: »Korist je dvojna: državljani so zavarovani pred manipulacijo

državnih organov, ti pa so se prav zaradi medijskega nadzora vedno znova prisiljeni prilagajati civilizacijskim normam,« (Šuen 1994, 28).

Do razkritja in javne objave je navadno dolga in ne lahka pot, saj je preiskovalno novinarstvo vezano na tematike, ki jih želijo elite moči navadno prikriti, zaradi česar so novinarji na poti preiskovanja deležni raznih oblik preprečevanja razkritja napak in kaznivih dejanj. Preiskovalno novinarstvo je zato redko. Poleg potencialne nevarnosti, ki ji je novinar izpostavljen, pa je razlog v času in posledično tudi denarju, ki ga takšno delo zahteva. Nesmiselno bi bilo trditi, da so novinarji v primeru izbrisa zatajili, saj se niso vsi po vrsti lotili preiskovanja. To bi vsekakor zahtevalo ne le pogumnega človeka, ampak tudi okoliščine, znotraj katerih si novinar lahko takšno delo privošči. Vsekakor pa bi javna izpostavitve in predstavitev informacij iz ozadja lahko pripomogli k skrajšanju trpljenja ljudi, pa tudi k razumevanju problematike izbrisa, ki je v javnosti še vedno pogosto narobe interpretirana.

Če zaradi različnih neugodnih okoliščin izvzamemo preiskovalno novinarstvo, bi bilo od »resnih« novinarjev pričakovati vsaj javno opozarjanje na problematiko poosamosvojitvene zakonodaje, ki je vodila v izbris, in problematiziranje glasnega političnega prizadevanja za skrčenje števila novih državljanov. Tu časovni pritiski niso mogli biti glavni razlog za netemeljito ali sploh ne pokrivanje teme. Glavni politični akterji tedaj niso skrivali nacionalističnih teženj in so bili jasni v svojih predlogih, tako da ni bilo težko razbrati, kakšni so njihovi cilji. Že kritična opredelitev do političnega dogajanja ali vsaj opozarjanje na to bi lahko pripomoglo k osvetlitvi problema. Bolj verjeten razlog za nerazkrivanje oz. nekritično opredeljevanje do problema bi bil v osebnih prepričanjih, teži splošnega nacionalističnega ozračja, uredniški politiki in s tem povezani skrbi za ohranitev delovnega mesta.

Preiskovalno novinarstvo ima veliko težo, ne le zaradi morebitnih sankcij, ampak predvsem zaradi moči razkrivanja in možnosti preprečitve ali pa vsaj prekinitve škode. Ne da vse ostalo ne šteje kot »pravo« novinarstvo, vendar se v primerjavi s situacijo, ko lahko mediji opozorijo javnost na nezaslišana dogajanja in jo s tem morda »zbudijo«, hkrati žrtvam pomagajo razumeti situacijo in s tem osvetlijo možne rešitve ter izpostavijo pravega krivca, zdi nepomembno.

4.3 Izbrisani skozi medije

Zgodbe o izbrisanih so bile v nekajletnem obdobju po osamosvojitvi skozi medije predstavljene le redko, bilo je nekaj omemb z izbrisom povezane nove zakonodaje, vseeno pa večjega poudarka na to temo v medijih pred izpostavitvijo izbrisanih samih ni bilo. Problematičen je tako podatek o le majhni in predvsem premajhni pokritosti izbrisa, še posebej pa negativno nastrojeno, tudi medijsko, ozračje proti vsem, kar ni slovensko.

4.3.1 Stereotipi in diskriminacija

Izbrisu in posebej problematiki izbrisa v medijih je posebno pozornost namenil predvsem Mirovni inštitut v svojih publikacijah *Medijska preža*. Njihove ugotovitve gre zlahka preveriti v arhivu poosamosvojitvenih, pa tudi ne tako oddaljenih medijskih prispevkov. »Novinarji in uredniki so večkrat navajali napačne podatke, močno pretiravali glede domnevnih odškodnin, ki naj bi jih morala država izplačati izbrisanim, pogosto so krepili predsodke o tej skupini prebivalcev in pri tem špekulirali o njihovi domnevni »nelojalnosti« do mlade slovenske države in podobno,« (Milohnić in Metlikovič 2006, 55).

S stereotipi, povezanimi z Balkanom, pa se javnost ne sreča prvič z osamosvojitvijo Slovenije, ampak se te po Jugoslaviji pojavijo že v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja. Slikanje neciviliziranega Balkanca v nasprotju s civiliziranim Nebalkancem je razmejevalo Evropo in Balkan. »Slovenski in hrvaški mediji in kulturne elite so se skušali izdajati za bolj civilizirane od drugih ter se postaviti na »evropsko« stran demarkacijske črte med Evropo in Jugoslavijo. To so storili s krepitvijo podobe nasilnega, mačističnega, lenega, zaostalega, fatalističnega, sleparskega in zvitega »Balkana«,« (Jalušič 2009, 70-71).

Državljeni drugih republik nekdanje skupne države so bili v času po osamosvojitvi izpostavljeni diskriminaciji na vsakem koraku, tudi v medijih. Še danes je polno z »Balkanci« povezanih stereotipov, v času sveže samostojne Republike Slovenije pa so bili stereotipi in diskriminacija v medijih še posebej značilni in so lahko preverljivi v arhivu tedaj nastalih medijskih prispevkov. Prevladujoč ksenofobni diskurz je takrat vse, ki niso bili otroci čistokrvne slovenske družine, predstavljal kot potencialno grožnjo, če ne fizičnemu in gmotnemu stanju, pa vsaj kulturi. Na eni strani imamo torej nekulturne kriminalce, na drugi

pa poštene domačine, avtohtone Slovence, marljive in delavne ljudi, ki nikomur ne želijo nič hudega, vendar so se za svojo zemljo borili in si je ne bodo pustili kar tako onesnažiti.

Ena od poglavitnih nalog novinarjev, ki je še vedno pogosto, v primeru izbrisa pa je bila izrazito zanemarjena, je preprečevanje stereotipizacije in diskriminacije. »Medijske hiše bi morale z internimi pravili in mehanizmi nadzora, skrbno uredniško politiko in sprotnimi analizami uredniških odločitev doseči, da se pripadniki etničnih, družbenih in drugih skupin ne stereotipizirajo in ne obravnavajo na diskriminatoren način,« (Petković 2006, 16). Pri podajanju zgodbe pa ni dovolj le izogib direktni diskriminaciji, ki je vsem vidna ali slišna v vsebini zgodbe, ampak gre tudi za vključevanje oz. izključevanje občutljivih družbenih skupin in njihovega glasu v zgodbe, ali kot ponazori Brankica Petković: »Ni razloga, da bi o medijskih tekstih o manjšinah kot govorniki prevladovali politiki. Mediji bi morali poiskati teme in sogovornike na terenu in z rednim, in ne le ekscesnim, obravnavanjem življenja in tem, povezanimi manjšinami, prispevati k njihovem poznavanju in razumevanju njihovega položaja med bralci, poslušalci in gledalci,« (prav tam).

Za vzdrževanje slike večvrednosti domačinov pa je bilo za medije, po osamosvojitvi bolj odkrito kot sedaj, značilno diskriminatorno vključevanje in izključevanje manjšin iz novinarskih prispevkov. »Precej tako imenovanih »nevtralnih« tem (politična organizacija, kultura, umetnost) v medijih ni obravnavanih, ko se nanašajo na manjšinska skupine, prav tako niso predstavljeni problemi večinske skupnosti (gospodarska recesija, nezaposlenost, pomanjkanje stanovanj, kriminal), ko se nanašajo na manjšine, ali pa so njihovi vzroki pripisani prisotnosti manjšine,« (Šabec 2006, 30).

V sicer redkih prispevkih svežega poosamosvojitvenega časa, ki so pokrivali dogodke, povezane z manjšino, se je jasno pokazala novinarjeva moč odločanja, s čigavo izjavo bo predstavil mnenje manjšine. Večina novinarjev se je po osamosvojitvi tako, vsaj v popularnih, širši javnosti namenjenih, tiskanih medijih, odločila sodelovati z državo ali pa vsaj prenašati sporočila vodilnih, brez kritične opredelitve ali opozarjanja na nevarnost le-teh. Seveda ne gre trditi, da se izbris ne bi bil zgodil, če se mediji ne bi tako aktivno posluževali širjenja stereotipov in sprejemanja diskriminacije. Vendar bi se žrtve izbrisa verjetno prej in lažje s

svojo zgodbo obrnile na medije, če bi ti vsebovali manj nestrpnih in »protibalkansko« usmerjenih prispevkov.

4.3.2 Novinarjeva odgovornost

Kot že omejeno, imajo mediji pri oblikovanju javnega mnenja vplivno vlogo. »Mediji kljub vsemu v nas ne morejo vpisovati in vtiskovati pomenov in razlag, saj nismo mentalna tabula rasa. A kljub temu imajo integrativno, pojasnjujočo in legitimno moč, da oblikujejo in definirajo politično realnost, še posebno v tistih situacijah, ki so neznane, problematične in ogrožajoče,« (Kuhar 2006, 123). Naloga bralca ali pa poslušalca medija je vsekakor premislek, po drugi strani pa gre pri izbranih medijih tudi za zaupanje, tako temu da bo poročanje v izbranem mediju resnično in etično nesporno, kot tudi da bo ga bo medij o pomembnih zadevah obveščal. Bralec si navadno izbere en ali dva, vsekakor omejeno število medijev, ki so njegovim občutkom in nazorom blizu ter po drugih ne posega. Sčasoma lahko prevzame stališča medija in jih ponotranji. »Kritična oddaljenost, s katere bi morali zreti na opis dogodkov in pojavov, je s (čustveno) bližino medija vse manjša,« (Petrovec 2003, 47). Dvomi ali celo preverjanje napisanega v drugih medijih so tako pri bralcih prej izjema kot pravilo.

Pomembnost medijev pa se odraža tudi v poimenovanju samem. Mediji so razumljeni kot četrta veja oblasti, ki stoji poleg klasične trojne delitve, torej zakonodajne, izvršilne in sodne oblasti. Ta pa »temelji na sistemu zavor in ravnovesij (checks and balances of power), kar pomeni, da naj bi vsaka veja nadzirala drugo, hkrati pa nobena ne bi imela prevelike oblasti,« (Rovšek 2005, 12). Da nobena veja oblasti ne bi bila brez nadzora, pa so se na ravni države uveljavili sistemski mehanizmi, ki »naj bi zagotavljali razmere za delovanje demokratične in pravne države, v kateri ne bi nihče mogel množično in sistematično kršiti človekovih pravic,« (prav tam). Omenjene mehanizme Rovšek pojasni, in sicer gre za interpelacijo, ustavno obtožbo, možnost sodne razveljavitve zakonov itd., (Rovšek 2005). Mehanizmi torej obstajajo, vendar komu ti koristijo? Smiselni so, v kolikor kršitev ali možnost kršitve preprečijo ali pa vsaj povrnejo škodo, kaj pa v primeru, ko je sistematična kršitev človekovih pravic povzročila izbris 25.000 ljudi, jih s tem pahnila v ranljiv položaj, jih označila za ilegalce in jim onemogočila normalno življenje za desetletje?

Kot omenjeno, se pogosto, ko je govora o medijih, zanje uporabljajo izrazi, kot so: četrta veja oblasti, četrti stan in pes čuvaj. V teh izrazih, »ki pogosto nastopajo kot metafore za množične medije, in sugerirajo, da so družbene funkcije medijev povezane z izvajanjem oblasti in nadzora v družbi – se kaže splošna pomembnost odnosa med (politično) močjo in mediji,« (Splichal 2001, 32). »Za novinarsko delovanje je najpomembnejša ideološka interpretacija – kot interpretacija vladajočih ideologov in tistih, ki jim ti omogočajo pa tudi onemogočajo delovanje. V obeh primerih je ideološki diskurz dominantna govorica,« (Košir 1988, 12).

Poleg vzdrževanja stereotipov in negativnega prizvoka pri temah, vezanih na akterje, rojene ali le z imenom, ki izvira iz drugih držav nekdanje skupne Jugoslavije, so mediji v času izbrisa in še leta po tem ignorirali svoje poslanstvo predvsem z neopozarjanjem in neobveščanjem. Zgodb o neuspešnih in neumnih ali pa nevarnih podvigih »Balkancev« v novinarskih delih ni manjkalo, tisto, kar je res pomenilo nevarnost, nepravico, celo vprašanje samega obstoja in je doletelo nemalo »Balkancev«, pa je za javnost za desetletje ostalo skrito. In če nekega dogodka v medijih ni, je, vsaj za večino javnosti, kot da se ta ni zgodil. Še huje, mediji so po večletni ignoranci postregli tudi s posmehom do, očitno ne dovolj jasno predstavljenega, resnega problema.

Najbolj znani slovenski tabloid se je lotil problematike izbrisanih na svojstven način. Glede na to, da se temi izbrisanih v Slovenskih novicah posveča skoraj izključno le rubrika karikatur, se zdi, da se problem izbrisanih temu časniku ne zdi dovolj pomembna, resna in zaskrbljujoča tema. Neresen odnos do teme pa daje občutek, da so politična dogajanja okoli izbrisanih le komičen dogodek v sodobni slovenski politiki, ne pa zaskrbljujoč problem najbolj množične kršitve človekovih pravic v dosednji zgodovini samostojne Slovenije. (Milohnič in Metlikovič 2006, 55)

Poročanje o dogodkih, ki so se pripetili, kot so se pripetili ali pa okraševanje zgodb, prirejanje, izkrivljanje, dodajanje in odvzemanje informacij ima na javnost enak učinek, saj javnost navadno, vsaj svojemu mediju, zaupa. In ne le, da slišnemu ali prebranemu verjame, novice pomenijo gledalcu in bralcu tudi material za razmislek in izmenjevanje mnenj v različnih družbenih krogih. S tem javnost vzame novico kot dejstvo, je mnogokrat ne premisli in vanjo ne podvomi, saj je prišla iz ust kredibilne osebe, novinarja, ki temo pozna in ve, o

čem poroča. Tako novico nato bralec, poslušalec ali gledalec brez težav širi in se o njej pogovarja. Novice se posledično usidrajo kot naravne in kreirajo realnost.

5 KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA NOVINARSKIH PRISPEVKOV

V magistrski nalogi je eno od poglavitnih vprašanj, na katerega si prizadevam odgovoriti, kako so novinarji, konkretno v Delu in Slovenskih novicah, v obdobju med letoma 1992 in 1995, s svojimi prispevki prispevali h konstrukciji medijske podobe izbrisa. O izbrisu, ki je do leta 1995 že krepko otežil vsak dan svojim žrtvam, tedaj vsaj v javnosti najbolj izpostavljenih medijih seveda ni bilo govora. Saj naj se ne bi vedelo. Mediji so o izbrisu začeli opazneje poročati leta 2002, država pa je ukrepala mnogo kasneje. »Do leta 2009 slovenska država ni naredila nikakršnih resnih korakov glede razreševanja teh krivic, čeprav so bile najvišje politične oblasti Republike Slovenije s tem problemom seznanjene že v letih 1993-1994 /.../,« (Jalušič 2009, 109). V zvezi z izbrisom se torej do zadnjega tu obravnavanega leta, leta 1995, ni ne odmevneje opozarjalo ne ukrepalo. Obravnavani prispevki pa lahko vseeno ponudijo vpogled v diskurz, ki je tedaj polnil politični in medijski prostor, iz katerega je moč sklepati na tedaj splošno (ne)naklonjenost priseljencem iz republik nekdanje skupne države. Prevladujoči diskurz pa je pomenil tudi podlago za razumevanje kasnejše medijske slike izbrisa, saj se javnost do izbrisa ni opredelila s prvim prispevkom o slednjem. Lahko bi rekli, da se je medijska podoba izbrisa gradila postopoma.

Diskurza pa ne gre preučevati mimo konteksta, v katerem se je ta oblikoval. Danes je izbris raziskan, informacije dostopne in zgodba sestavljena. Na vpogled imamo torej različne vidike celotne slike in od tu gledamo v zgodovino, pri tem pa je bistveno razumevanje tedanjih okoliščin, da bi sploh lahko pojasnili pomen tedanjega diskurza.

Čas po osamosvojitvi je bil nezgrešljivo in brezsravno obarvan z nacionalizmom. Hkrati je ta pomenil povečevanje slovenskosti in poniževanje neslovenskosti, predvsem jugoslovanske. To ni zaobšlo niti medijev, celo prevzelo jih je do te mere, da so stereotipi, diskriminacija in sovražni govor odkrito polnili časopisne strani več let po osamosvojitvi in se usidrali tako močno, da se je nemalo stereotipov in predsodkov v navezavi s priseljenci iz drugih republik nekdanje SFRJ obdržalo do danes. Seveda so novinarji pisali tudi prispevke, v katerih so politično in medijsko izraženo ksenofobijo in diskriminacijo ostro kritizirali, vendar je bilo teh, glede na razsežnost in moč političnih nacionalističnih teženj ter njihovih podpornikov,

tudi medijskih, močno premalo. O izbrisu se deset let ni govorilo, bralci dnevnih časopisov so pred izpostavitvijo izbranih sicer morda naleteli na primer osebne zgodbe izbrisanega, ki je bralcu lahko vzbudila sočutje, jezo ali celo razočaranje, vsekakor pa mu niso prikazale teže problema in njegovih vzrokov. Za te naj se ne bi vedelo, pa čeprav lahko, sicer v izjemnih primerih, med prispevki, napisanimi do leta 1995, naletimo tudi na takšne, ki vključujejo opozorila organizacij, ki se zavzemajo za človekove pravice, ki nakazujejo, da država v te posega. Vendar so se tovrstni prispevki izgubili v senci izjav nacionalistično usmerjenih politikov, katerih težnje so bile v novinarskih besedilih dnevno povzete in težko prezrte, hkrati pa so ti vsako diskriminacijo in kršitev človekovih pravic zanikali. V tem času je dnevno časopisje rado postreglo tudi s prispevki o negativnih, celo kriminalnih dejanjih, priseljencev »z juga«, pri čemer je bilo njihovo poreklo seveda poglobitnega pomena, pozitivnih zgodb z glavnimi akterji drugih republik nekdanje Jugoslavije pa v dolgoletnem obdobju po osamosvojitvi skorajda ne gre najti.

Za obravnavo 38 novinarskih prispevkov dnevnikov Dela in Slovenskih novic, nastalih v politično pestrem, poosamosvojitvenem obdobju, se zdi primerna kritična diskurzivna analiza. »V svojem bistvu KDA vključuje analizo tega, kako je diskurz (jezik v družbeni rabi) povezan in kako vpliva na reprodukcijo družbenih odnosov, še posebej na vzdrževanje neenakopravnih, nepravilnih in diskriminacijskih odnosov moči,« (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 47).

Večina, glede na ključne besede izbranih prispevkov, je izdanih v dnevniku Delo, Slovenske novice ponudijo le štiri. Med obravnavanimi prispevki prevladujejo krajši in zgolj informativni, kar priča o teži, ki so jo tedanji novinarji ali uredniki pripisovali problemu. Informacije, ki bi pričale o uredniškem vrednotenju problema, a so v poglavju izpuščene, so strani, na katerih se prispevki pojavljajo, a teh informacij iz prispevkov, zbranih v dokumentaciji, nisem pridobila.

Velika večina avtorjev obravnavanih novinarskih prispevkov je k temi pristopila na zgolj informativen način, njihovo mnenje in vrednotenje sta iz prispevka izključena. Nekaj novinarjev pa se je upovedovanja teme lotilo z eno od interpretativnih novinarskih vrst. Med temi izstopata dve nasprotujoči si poziciji, in sicer prva stran zagovarja človekove pravice in

opozarja vladajoče na morebitne negativne posledice spreminjanja zakonodaje, druga pa trdi, da te niso ogrožene ter se z nacionalističnimi in diskriminatornimi težnjami politikov strinja. Ne glede na novinarjevo izbiro žanra pa prispevki v večini obravnavajo politične razprave o predlogih sprememb in dopolnitev Zakona o državljanstvu, za katere je značilen nacionalistični diskurz.

Po osamosvojitvi je v Sloveniji vzniknila rodoljubna retorika, ki je bila mestoma obarvana nacionalistično. Nacionalistični diskurz se pogosto vrti okrog esencialističnega vprašanja, kakšna bi morala biti prava in resnična slovenska identiteta, kaj izgrajuje slovensko nacionalno substanco in katera kontinuiteta slovenske identitete se mora ohranjati. Pogosto avtorji pri tem zapadejo v diskriminacijo, stereotipe, nacionalizme in marginaliziranje, ko se vprašanja nanašajo na vlogo Drugega, (Vezovnik 2009, 168).

Z dobesednim navedkom le redko, pogosteje pa s povzemanjem, so v obravnavana novinarska besedila vključena pojasnila predlogov za spremembe Zakona o državljanstvu njihovih predlagateljev. Delov novinar Dejan Pušenjak povzame prizadevanja SLS: »Zakon je predlagala nacionalna zveza pri SLS in ga včeraj vložila v parlamentarno proceduro, z njim pa želi popraviti »veliko napako«, ki je bila po Podobnikovem mnenju napravljena s sprejetjem »preveč liberalnega« zakona o državljanstvu,« (Pušenjak 1994). Gre za predlog zakona, po katerem bi vsi, ki so po 40. členu dobili državljanstvo, morali prinesiti dokazilo o nekaznovanosti ali pa bi državljanstvo izgubili. »Velika napaka« in »preveč liberalen« zakon pričata o tem, da politika očitno moti, zanj preveliko, število ljudi, ki je državljanstvo dobilo. Avtor prispevka se je odločil besede podati pod narekovaji in s tem jasno nakazal, da gre za izjavljalčeve besede in ne za njegovo poimenovanje. Prispevek se nadaljuje z opravičevanjem in utemeljevanjem spornega predloga: »V SLS so namreč prepričani, da slovensko državljanstvo po 40. členu zakona o državljanstvu pridobili tudi posamezniki, ki so se ali se še vedno ukvarjajo s kriminalom, /.../,« (Pušenjak 1994). Očitno je, da poslanec izrablja argument strahu pred kriminalom za legitimiranje spornega predloga, argument varnosti v tem tovrstnih primerih pa Karmen Erjavec in Melita Poler Kovačič poimenujeta tudi sodobni rasizem: »Sodobni rasizem se maskira s sklicevanjem na povezanost naroda z »redom in mirom«, »bojem proti kriminalu«, »bojem proti terorizmu«,« (Erjavec in Poler Kovačič 2007,

36).

Ukvarjanje s kriminalom pa je tudi eden od mnogih »južnjakom« pripisanih stereotipov. Stereotip nezakonitih dejanj pa je orodje, po katerem v svojih »utemeljitvah« nacionalističnih prizadevanj posežejo tudi pripadniki drugih strank. Generalni tajnik NSZS, Matjaž Gerlanc, izvemo v prispevku, podpise za sporni referendum o razveljavitvi zakona o državljanstvu in vseh z njim povezanim odločb nosi s seboj. »Gerlanc namreč trdi, da mu »muslimani« grozijo zaradi zbiranja podpisov, medtem ko se pošta v Sloveniji »izgublja«,« (Pušenjak 1993). Referendum si prizadeva zmanjšati število državljanov, ki so rojenih v drugih republikah nekdanje SFRJ. Da gre za diskriminatorno politiko potrdi tudi Gerlanc z besedama »muslimani« in »grozijo«. Muslimani so tu verjetno oznaka za vse »južnjake«, katerih se z referendumom očitno želi znebiti iz države, zopet pa jih tu poveže z nasiljem, ti mu namreč grozijo, kar še dodatno krepi stereotip o nasilnih »Balkancih«. Ta je bil tedaj očitno med politiki moderen, saj ga je moč zaslediti v izjavah raznih političnih veljakov. Tedanja Delova novinarka Jana Taškar povzame Jelinčičevo izjavo: »Jelinčič je opozoril tudi na nezakonito pridobivanje potrdil o znanju slovenskega jezika. Njegova stranka je sredstvom javnega obveščanja že pred časom posredovala papirje, ki dokazujejo, da si je večina Neslovencev pridobila certifikate o znanju slovenskega jezika proti plačilu štiristo nemških mark, čeprav niso niti sodelovali na tečajih niti opravili izpita,« (Taškar 1993). Poleg stereotipa o Neslovencih, ki se radi poslužujejo ilegalnih dejanj, ni neopazna niti beseda »večina«, pri kateri gre zopet za utrjevanje stereotipa, saj naj bi šlo za splošno značilnost dotične skupine ljudi.

Zanimiv je tudi odnos nacionalistično usmerjenih političnih strank do tujcev. V omenjenem obdobju tujca predstavljajo rojeni v drugih republikah nekdanje skupne države.

V identitetnih opredelitvah tuje predstavlja podobo drugega, ki nam preko negativne identifikacije vedno znova omogoča enostavno samodefincijo. Tuje je tisto, kar ni »naše«, »domače«; nas same zato definira ravno raz-ločenost od tega drugega. Tuje in tujca ali bolje – tujost – torej razumemo po principu strukturalistične logike: da namreč izvorna istovetnost sama po sebi ne obstaja, in da eno postane eno šele v razmerju z drugim, natančneje, šele v razločevanju od drugega, (Čepič in Vogrinčič

2003, 318).

V informativnem prispevku tedaj Delovega novinarja Matjaža Erznožnika so poslanske izjave zasedle celotno besedilo. Dobesedni navedki izjav poslancev sicer prikažejo oba politična pola. Diskriminatorna politika nacionalističnega interesa pa se kaže z izjavo Marjana Poljšaka: »Razumljivo je, da se Slovenec pregreši proti svoji državi. Slovenija mora sprejeti Slovence, naj bodo takšni ali drugačni. Tujec, ki pride sem, pa mora imeti prijazen odnos do naše države. Če se pregreši s prekrškom zoper Slovenijo, pač ni vreden, da postane slovenski državljani,« (Erznožnik 1993b). Diskriminatorni diskurz predstavi dva akterja, torej Slovenca, ki se ga, četudi greši, obravnava drugače kot tujca. Glavni »tujec« tu pa je priseljenc iz druge republike nekdanje skupne države. Odnos do tujcev kaže tudi izključevalna in hkrati kontradiktorna izjava glavnega tajnika NSZS, povzeta v prispevku: »Glavni tajnik NSZS je v obrazložitvi zahteve po referendumu med drugim povedal, da so stranki tuje vsaka skrajnost, rasizem ali delovanje zunaj zakonskih okvirov. Zavzemajo se le za pravično podeljevanje državljanstva, nikogar nočejo izganjati iz države, želijo le, naj tujci ostanejo tujci,« (Jakopec 1993a).

Za razliko od le golega podajanja izjav pa nacionalistični diskurz politika v svojem komentarju kot alarmantni trenutek izpostavi Alenka Leskovic: »Vrhunec vsega pa je bil najbrž trenutek, ko je Marijan Poljšak začel trgovati s človeškimi življenji. Zanj trideset tisoč Slovencev, ki bi, ob drugačnem odnosu do v naši državi živečih pripadnikov nekdanjih jugoslovanskih republik, morebiti umrli med osamosvojitvijo, ne bi bila prevelika žrtev. Tudi sam je, je podkrepil ta svoj pogled, pripravljen dati svoje življenje za nacionalno povsem čisto Slovenijo, v kateri slovenski narod ne bo več propadal,« (Leskovic 1993b). Nacionalizem in patriotizem sta v povedanem izrazita, prav tako je jasno, da se razlogi predlogov sprememb Zakona o državljanstvu ne skrivajo v večkrat uporabljenem argumentu varnosti države, temveč gre za prizadevanje po »nacionalno povsem čisti Sloveniji«, kar težko ne priključuje spomina na diskurz druge svetovne vojne.

Nacionalistični diskurz pa ni značilnost le političnih krogov, prisoten je tudi v novinarskih vrednotenjih političnega dogajanja. Tako se v dveh prispevkih Slovenskih novic novinarjema odločitev državnega zbora v zvezi s pogojem znanja slovenskega jezika zdi nesmiselna. Jezik

velja za enega od ključnih gradnikov nacionalne identitete in je zato posebej vrednoten. »Med oblikovanjem novih nacionalnih držav postane jezik pomemben dejavnik dokazovanja narodne samobitnosti, jezikovna politika pa ena ključnih državotvornih politik, saj pomaga ohranjati koherentnost in samosvojost naroda, ki ustanavlja nacionalno državo,« (Fisher v Roter 2007, 302). V primeru sveže samostojne Slovenije so si poslanci nacionalistično usmerjenih strank tako prizadevali k pogojem za pridobitev državljanstva dodati dejansko uporabo slovenskega jezika, a je državni zbor sprejel določilo, ki kot pogoj predpisuje le preizkus znanja slovenščine. Odločitev sta novinarja Slovenskih novic na papirju okrasila s posmehom vladi in očitnim simpatiziranjem z nacionalističnim predlogom. »Vrli poslanci državnega zbora so ob spreminjanju zakona o državljanstvu sprejeli določilo, ki teoretično in praktično omogoča, da tujec, ki ima slovensko državljanstvo, nikoli ne govori slovensko, razen tisto urico, ko v procesu pridobivanja državljanstva pred komisijo dela obvezen ustni in pisni preizkus slovenščine,« (Bauer 1994). Avtor prispevka že v samem začetku s pridevnikom »vrli« pod vprašaj postavi kredibilnost poslancev državnega zbora. Z namenom jasnega posmeha odločitvi državnega zbora postreže s pretiravanjem, ki ga je zaslediti tudi v besedah »nikoli« in »tisto urico«. Odločitev državnega zbora, ki je upoštevala ustavna načela, je trn v peti tudi z inicialkami podpisanemu novinarju, ki to dramatično ubesedi: »Pred tem in tudi (kdajkoli) po tem pa mu ni treba izgovoriti niti ene same slovenske besede,« (J.V. 1994). Iz povedi novinarja gre razbrati nesmiselnost, ki jo pripisuje odločitvi državnega zbora, pomen, ki ga pripisuje jeziku, in hkrati le majhen pomen, ki ga pripisuje ustavnim načelom.

Povezanost nacionalizma in jezika pa se kaže tudi v komentarju Borisa Ježa, ki med poročanjem o konferenci organizacij za človekove pravice ne more čez poreklo voditeljice Civic Linka: »Mimogrede: Petovarjeva je sicer beograjska Slovenka, vendar ne zna tako rekoč besedice slovensko in nima niti našega državljanstva. Seveda ni nič nenavadnega, če tudi tujce zanima, kaj se dogaja pri nas, je pa vendarle nekoliko presenetljivo, če nam področje človekovih pravic »koordinira« prav državljanka ZRJ, z vsemi potrebnimi beograjskimi referencami,« (Jež 1994). Naslednji prispevek istega avtorja, izdan tri mesece kasneje, še vedno problematizira neznanje slovenščine, z nacionalizmom pa postreže že v težko prezrtem naslovu »V istem košu z ustaši in četniki?«, (Jež 1995). Prispevek tudi v tem primeru, s preusmerjanjem pozornosti bralca s točke glavnega problema na s tem nepovezane

elemente diskriminatorne in ksenofobne narave, prispeva k vzdrževanju neenakosti.

Na drugi strani pa Delo postreže z drugačnim diskurzom, ki se zavzema za človekove pravice in na nacionalizem ter uresničenje njegovih ciljev opozarja. Alenka Leskovic v svojem komentarju ponazori problem dopuščanja nacionalizma:

Kje je slovenska civilna družba? To smo se lahko spraševali v zadnjem času, ko na naraščajoče nacionalistično postavljaštvo ni bilo nobenega pravega odmeva. /.../ Politične stranke, ki s skrajnim nacionalizmom ne želijo imeti opravka, so ob vsem previdno molčale. Zelo strah jih je, da se ne bi komu zamerile, saj so minule volitve še zelo blizu. Predobro pač vedo, da je v številnih slovenskih dušah tudi kanček ksenofobičnega razpoloženja do prebivalcev drugih narodov nekdanje skupne države, (Leskovic 1993a).

Tako jasno izrazi moč nacionalistično usmerjenih strank in interes politične moči, ki za ostale stranke prevlada nad interesom do zaščite diskriminirane skupine. Imamo torej politični pol, ki ga vodi izraziti nacionalizem in drugi pol, ki se temu zaradi taktike in bojazni za svoj politični obstoj ne bo uprl. Prav tako nacionalizem obsoja v naslednjem prispevku, v katerem zapiše: »Polne tri ure so se v torek ponavljali znani prizori: vsakemu nacionalističnemu izpadu je sledil nastop poslanca vladajoče koalicije, ki je svoje kolege rotil, naj država pri zaostrovanju pogojev za pridobitev slovenskega državljanstva ne gre predaleč,« (Leskovic 1993b). Avtorica tu svoj odnos do povedanega očitno izrazi tudi skozi uporabo besed. Na eni strani imamo »nacionalistični izpad« in na drugi poslanca koalicije, ki kolege »roti«. Za težnje nacionalistično usmerjenih strank je avtorica uporabila ekspresivno besedo »izpad« in za nasprotnike le-teh prav tako čustveno zaznamovano besedo »rotiti«, kar kaže na moč, silo in potencialno nevarnost nacionalizma ter vztrajno prošnjo, naj se ne zgodi nič hudega na drugi strani.

Hkrati pa se pri političnem diskurzu kot značilnost ne pokažejo le goreče nacionalistične težnje, temveč tudi pridobivanje lastne pomembnosti s preusmerjanjem pozornosti na nasprotnikove pomanjkljivosti in negativna dejanja.

Strukturiranje izrekov v parlamentarnem diskurzu je določeno s predpostavko o sogovornikovi miselni predstavi o svetu, tj. kognitivnih strukturah, družbenih

omejitvah in politični izkušnji. Poslanci v ritualiziranih debatah izkoriščajo prednost institucionalnih praks, da razkrivajo sogovornikove slabosti in pri tem prevprašujejo ter postavljajo pod preizkušnjo sogovornikov etos. V težnji po pridobivanju naklonjenosti poslušalstva in vzpostavljanju ter utrjevanju uspešnega odnosa z njim parlamentarni govorniki krepijo lastni etos, tj. osebno kredibilnost in institucionalno zanesljivost, (Ilie v Vičar 2011, 72).

Prispevek novinarja Matjaža Erznožnika bralcu s podajanjem citiranih izjav politikov prej kot dopolnilo k zakonu predstavi politični diskurz, ki z obravnavane teme hitro zaide.

Jožef Školč (LDS): »Sprašujem gospoda Poljšaka, kaj je prekršek zoper slovenstvo? Ali ni to nekaj, kar zdaj počne društvo pisateljev s svojo famozno komisijo, ali je to nekaj, kar je v kazenskem zakonu ali pa v kateremkoli drugem?« Ivo Verzolak (SNS): »Mislim, da je Školč eden glavnih primerov prekrška zoper slovenstvo. Spomnil vas bom na junij leta 1991, ko ste imeli pripravljene – citiram tisto slavno knjigo Premiki – listke, ki ste jih hoteli trositi, da se Slovenija vda okupatorju. To mi je že dolgo ležalo na duši, pa sem vam zdaj povedal.« Jožef Školč (LDS): »Seveda ne verjamem, da bo gospod Verzolak tisti, ki bo prvi pokazal ta kronski dokaz, o katerem je pisal Janez Janša. Prosil bi ga, da listek pridobi, ga pokaže in se opraviči. Drugače so to vrstne razprave brez pomena. Ljudje, ki so sodelovali pri teh odločitvah, dovolite mi, da tudi jaz povem določene stvari, ki mi ležijo na duši,/.../,« (Erznožnik 1993b).

Skupaj z nacionalističnimi težnjami pa se pogosto pojavi tudi vprašanje ustavnosti. Razpravo o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu v večini primerov spremlja očitek nasprotnikov nacionalistično obarvanih strank ali opozorilo vlade, ki njihove namere oz. uresničitev le-teh označujejo za »protiustavne«, »neustavne« in »v neskladju z ustavo«. Svarila protiustavnosti so spremljevalec skoraj vsakega poizkusa spreminjanja Zakona o državljanstvu, a vendar ta poslancev ne ustavijo. Tedanja Delova novinarka težavnost ignoriranja ustave v primeru državnozbornske odločitve ločevanja državljanov na dve kategoriji, in sicer na tiste »po rodu« in ostale, ki so si državljanstvo morali pridobiti, v svojem komentarju ponazori:

Vlada je takemu ločevanju nasprotovala. Poslanci državnega zbora pa so,

kljub opozorilu, da ustava zahteva enakost pred zakonom, izglasovali privilegije slovenskih državljanov po rodu. Ali bo tako zapisano tudi v zakonu ali ne, bomo seveda izvedeli šele po seji državnega sveta, ki lahko z odločilnim vetom izsili ponoven premislek poslancev državnega zbora o njihovi odločitvi. Lahko pa smo zaskrbljeni nad lahkotnostjo poslanskega odločanja, ko gre za človekove pravice in temeljne svoboščine, (Leskovic 1993b).

Omenjena lahkotnost pa ustreza tudi opisu komentarja novinarja Slovenskih novic, ki se odločitvi državnega zbora, ki je kršitve preprečila, posmehuje: »Prevladalo je stališče, da bi bila zahteva po dejanski uporabi slovenščine v javnosti proticivilizacijska in protiustavna, poleg tega pa menda ni mogoče ugotoviti, kaj je to »javnost« oziroma »v javnosti«, podobno pa da je tudi s pojmom »dejansko«,« (Bauer 1994).

Večina novinarskih prispevkov, tudi tistih le informativnih, vključuje obe politični plati, pri čemer je opozorilo na kršenje ustave, podano s strani nasprotnikov nacionalističnih teženj, skoraj povsod prisotno. Poleg kršenja ustave pa se pojavljajo tudi opozorila kršitev človekovih pravic. Ta se nanašajo tako na predloge sprememb, ki še niso v veljavi, kot tudi na ukrepe države, ki so zakrivili izbris. O slednjih je govora s strani mednarodnih organizacij in so omenjeni le v dveh prispevkih. Se pa, zanimivo, o teh spregovori že leta 1992. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope sta organizirala kolokvij, na katerem je morala Slovenija v navezavi s človekovimi pravicami odgovarjati na zanjo precej neprijetna vprašanja, ki pa so pokazala, da je bilo, za razliko od politikov in medijev v Republiki Sloveniji, evropskim organizacijam za človekove pravice že takoj v začetku jasno, da so z izbrisom povezane poteze problematične.

Tako so morali naši strokovnjaki odgovarjati na bolj ali manj neprijetna in zapletena vprašanja. Ali je v skladu z načeli pravne države, da nekdo, ki ni zaprosil za slovensko državljanstvo, zaradi tega izgubi vse pravice? Ali so res vsi, ki so odšli iz Slovenije z armado, zdaj neposredno udeleženci v vojni zoper Hrvaško in BiH? Kaj pa zdravniki? Ali so res vsi, ki so dobili stanovanjsko odločbo po 25. juniju 1992, v sedanjem stanovanju nezakonito? Kaj pa načela neodtujljivosti pridobljenih pravic, prepoved vsakršne diskriminacije, pravica zakoncev, da nemoteno izvršujeta svoje

pravice med seboj in do otrok, in pravica vsakogar, da zapusti svojo državo in se vanjo vrne?, (Vukelić 1992).

Na problem nespoštovanja človekovih pravic je opozoril tudi predsednik sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin prof. dr. Ljubom Bavcon, katerega mnenje je v prispevkih, ki obravnavajo človekove pravice, pogosto prisotno. »Podrobneje je prof. Bavcon spregovoril tudi o pravni državi. Poleg političnega pluralizma in parlamentarne demokracije je eden pogojev za zagotovitev človekovih pravic. Toda v Sloveniji že nekaj let živimo v pravnem neredu. Tak položaj pa kar vsiljuje prevladovanje meril koristnosti in politične oportunisti nad meriloma ustavnosti in zakonitosti,« (Leskovic 1992a).

Pa vendar prof. Bavcon, ki je za področje človekovih pravic najbolj citirana in kredibilna oseba, množičnega kršenja človekovih pravic v Sloveniji ne vidi:

Ko pa ocenjujem stopnjo spoštovanja človekovih pravic, Sloveniji že dolgo ni mogoče očitati grobih sistemskih ali množičnih kršitev petnajstih temeljnih človekovih pravic, od pravice do življenja, osebne varnosti, do svobode govora, vesti, tiska itd. /.../ Ne trdim seveda, da posameznih kršitev teh pravic sploh ni, mislim samo, da niso več sestavni del in neizogiben sistemski proizvod nedemokratskega političnega režima. Drugo pa je vprašanje, ali je občja kultura v slovenskem prostoru že na tisti stopnji, ko so pravice in pravna varnost vsakega posameznika polno zavarovane, (Leskovic 1992b).

Množičnih kršitev do konca leta 1992 dr. Bavcon ni zaznal, vseeno pa je na potencialne kršitve v zvezi z zakonodajo opozarjal: »V dolgem pismu, ki ga je podpisal prof. dr. Ljubo Bavcon, je skupina opozorila državni zbor, da so v predlogih zakonov o preprečevanju dvojnega državljanstva in spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu s stališča varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin sporne vse tiste rešitve, ki posegajo v pridobljene pravice posameznikov,« (Leskovic 1993a).

Prispevki iz leta 1994 in 1995 pa kršitve, četudi podane z argumenti strokovnjakov, zanikajo. Raztresen v prispevek vpelje mnenja šefinje Helsinškega monitorja Neve Miklavčič. Teh pa se ne loti nevtrarno, temveč je v podajanju informacij o njenih potezah in stališčih zaslediti posmeh.

Gospa Miklavčičeva jemlje, na primer, v bran ubogega upokojenega pilota nekdanje jugoslovanske vojske, ki se je sredi leta 1991, ko je pri nas začelo pokati, nepričakovano znašel v svoji počitniški hišici v Bosni, zdaj pa bi moral, upokojenec, opravljati izpit slovenskega jezika, da bi morebiti dobil slovensko državljanstvo. /.../ Če pa je naš pilot prišel nazaj v Slovenijo šele pozneje, ko so se razmere uredile, in se vselil v svoje dotlej prazno stanovanje, mu zdaj grda slovenska oblast ne da slovenskega državljanstva, (Raztresen 1994).

Novinar se ubeseditve dejanj Miklavčičeve loti z ironijo, uporaba besede »ubogi« tu ne cilja na njen dobessedni pomen, prav tako z besedama »nepričakovano« in »grda« želi doseči ravno nasprotno razumevanje. V primeru *grde oblasti* gre za posmeh načinu, na katerega naj bi ljudje, ki državljanstva niso dobili, o tem razglabljali, in hkrati za odraz novinarjevega stališča, da so si za to krivi sami.

Nacionalistično obarvan komentar Borisa Ježa ugotovitve Helsinškega monitorja označi kot absurde.

Ustanovili so namreč Helsinški monitor, ta pa je imel prejšnji teden svoj prvi javni nastop. Slovenski in vesoljni javnosti so sporočili: »južnjake« na Slovenskem preganjajo z anonimnimi telefonskimi grožnjami, hišnimi preiskavami, zaslišanji, tako imenovanimi informativnimi pogovori itd. Ne bi navajali naprej, kajti zanimiv je predvsem sklep, da je pri nas mogoče govoriti o sistematičnem etničnem čiščenju, zaradi katerega je življenje žrtev pri nas neznosno. /.../ Govoriti o sistematičnem etničnem čiščenju v Sloveniji, ni le absurdno, temveč že kar abotno – in vendar bo njihovo pisanje priromalo na sedeže malodane vseh pomembnejših mednarodnih organizacij. Zato si lahko kar naravnost zastavimo dve vprašanji: gre pri dejavnosti Petovarjeve in njenih vernikov zgolj za »dobronamerno naivnost« ali je razlog kje drugje? In drugič, v čigavem interesu je, da se skuša zdaj, ko tečejo pogajanja o jugoslovanskem nasledstvu in si prizadevamo priti v Evropo, tako grobo diskreditirati Slovenijo? (Jež 1994).

Novinar opozorilo Helsinškega monitorja, da gre v Sloveniji za sistematično kršenje človekovih pravic, označi z besedama »absurdno« in »abotno«, torej nesmiselno in neumno.

Organizaciji, ki se ukvarja s človekovimi pravicami tako vzame vso kredibilnost, pripiše jim celo skriti namen diskreditacije Slovenije. Organizacija je tako ali nesposobna opravljati svoje delo ali pa, kar je, glede na podnarekovaji pripisano *dobronamerno naivnost*, bolj verjetno, svojo vlogo izrablja za škodoželjne namene.

Novinar tudi v naslednjem letu ponudi komentar, v katerem nadaljuje s, po njegovem mnenju, spornim poročilom Civic linka in njegove podružnice Helsinškega monitorja, ki jima očitno ne pripisuje nobene kredibilnosti. Predvsem pa avtorja moti poreklo predsednice organizacije Civic link.

Če je celotno področje človekovih pravic bolj ali manj prepuščeno »interpretacijam« neke beograjske Slovenke, ki ne zna niti besedice slovensko, in njenemu bojevitemu novinarskemu lobiju, je z državo, ki bi morala institucionalno bdeti nad temi stvarmi, nekaj narobe. Z drugimi besedami: očitno je, da se v vseh pogledih neizmerno podcenjuje vloga raznih »linkov« in »monitorjev«, ki se kot metastaze razpredajo po organizmu Slovenije, (Jež 1995).

Poleg škodovanja Sloveniji pa je vprašljiva tudi kompetenca predsednice organizacije, pri kateri očitno igra vlogo njeno neznanje slovenskega jezika. Pomisleka, da obstaja verjetnost, da država s svojimi ukrepi dejansko posega v človekove pravice, s strani novinarja nedvomno ni. Organizacije imajo po mnenju novinarja zagotovo škodljive namene, saj za njihovo delovanje uporabi prisposodbo *»metastaz«*, ki v dobrednem pomenu označujejo rakaste celice, ki širijo bolezen v druge dele telesa. Njihova vloga je tako izključno negativna.

Malo manj čustveno obarvano in metaforično pa nedolžnost države ubesedijo v vladi, kjer pa množično kršitev človekovih pravic prav tako zanikajo:

Predstojnik vladnega urada za informiranje Borut Šuklje je predstavil vladna stališča do poročila Helsinškega monitorja Slovenije. Po mnenju vlade v naši državi ne prihaja do številnih kršitev človekovih pravic, kot to skuša prikazati poročilo omenjene organizacije. Posamezne kršitve niti nimajo skupne oznake, da bi šlo v teh primerih za zavestne kršitve človekovih pravic na etnični podlagi. /.../ V vladi posebej poudarjajo, da pri nas ni mogoče govoriti o sistematičnem kršenju človekovih pravic in zavračajo trditve Helsinškega monitorja, da obstajajo nekakšne »samovoljne

interne direktive», po katerih naj bi delovala posamezna ministrstva, (Gaćeša 1995).

Očitke sistematičnih kršitev človekovih pravic v prispevkih vlada zavrača. Predsednik sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin se kršitev posameznih pravic zaveda, vseeno pa množičnih in sistemskih kršitev človekovih pravic ne vidi. V prispevkih, v katerih so vključeni glasovi drugih organizacij in strokovnjakov, ki kršitve v državi zaznavajo in nanje opozarjajo, pa navadno kot protiutež nastopi mnenje novinarja, ki se tovrstnim opozorilom posmehuje in jim odvzema vsakršno legitimnost.

Kljub splošni nevednosti v zvezi z izbrisom ali morda nepripisovanju njegove spornosti pa se je v letu 1994 v Delu pod, v primerjavi z ostalimi, dolg prispevek podpisani Jernej Rovšek lotil poglobljene razlage očitanih spornih praks v državi, med katerimi je opisanih tudi nekaj takšnih, ki so povezane z izbrisom. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je tedanjega predsednika vlade Janeza Drnovška povabil na pogovor o nekaj pomembnih temah. Svet je upravnim in pravosodnim organom očital tudi zavlačevanje postopkov za pridobitev državljanstva. Da pa pri pridobivanju državljanstva argument lastne krivde ali celo špekulacije kasnejših žrtev izbrisa ne zdrži oziroma četudi gre to pripisati posameznim primerom tu ne gre iskati izvora problema, priča pogosta praksa uradnikov, ki razkriva zaplete tudi pri ljudeh, ki so si za državljanstvo prizadevali pravočasno.

Pogoste so tudi pritožbe zaradi osornega, neprijaznega in birokratskega odnosa do strank, še posebej občinskih uradnikov za notranje zadeve, zlasti do tistih, ki niso slovenske narodnosti. Primeri napačnih pravnih nasvetov, neupravičene odklonitve sprejema vlog, zlobnega komentiranja posameznih zahtevkov, žaljivega odnosa ali preprosto molka organov, so tako pogosti, da kažejo, da ne gre le za posamične ali izjemne primere. Na podlagi nekaterih primerov je videti, da v nekaterih občinah preprosto niso sprejemali vlog za državljanstvo ali jih niso pravočasno posredovali pristojnemu ministrstvu, (Rovšek 1994).

Del novinarskega prispevka govori zgodbo, ki jo kot pomemben sestavni del lahko zasledimo pri večini zgodb izbrisanih prebivalcev, ki so se javnosti razkrile šele osem let kasneje. Avtor prispevka razloži tudi problem, ki ga je uradniška politika imela za posledico. »Negotovost zaradi neurejenega statusa pomeni velik pritisk na posameznike, ki čakajo na odločitve

državnih organov in na njihove družine. /.../ Potisnjeni so v začaran krog: brez državljanstva se ne morejo zaposliti, brez sredstev za preživljanje pa ne morejo urediti bivanja ali zaprositi za državljanstvo z naturalizacijo,« (Rovšek 1994).

Poleg opisa težav, ki so jih imeli izbrisani in o katerih z izjemo le redkih prispevkov v medijih deset let ni sledu, novinar poda tudi mnenje o aktualnih političnih predlogih: »V tem kontekstu so pravi anahronizem najnovejši predlogi nekaterih strank za spremembo zakona o državljanstvu, s katerimi predlagatelji poskušajo za nazaj in na diskriminatoren način izvajati selekcijo med državljani,« (Rovšek 1994).

Avtor po razlagi napak in kršitev v državi aktualno politiko jasno označi za »*diskriminatorno*«. Hkrati pa ji, ko se dotakne medijskega poročanja, pripiše nemajhen vpliv. »Sporočila za javnost vladne službe za informiranje o tem pogovoru noben medij ni objavil v celoti, večina pa ga sploh ni omenila. Tudi to je lahko zanimiv podatek o razpoloženju, ki so ga v Sloveniji ustvarile določene politične sile,« (Rovšek 1994). Gre za edino mesto, kjer je ubesedena povezava med mediji in politiko, slednja ima očitno moč, ki so ji novinarji, glede na obravnavane prispevke v večini, zavedno ali pa nezavedno podlegli.

Sistematičnih kršitev človekovih pravic v državi, glede na obravnavana besedila, z izjemo zadnjega, ni, vsaj glede na izjave kredibilnih oseb, ki jim javnost zaupa. Iz tega je moč sklepati, da se tedaj o razsežnosti izbriša ni vedelo niti v krogih strokovnjakov. Kar gre razumeti, saj med izbrisanimi ni malo takšnih, ki so za svoj novi položaj izvedeli šele leto ali dve kasneje, na primer ob prvem srečanju z boleznijo. Kljub temu pa slika, ki so jo mediji tedaj ponujali bralcem, ni neproblematična. Opozarjanje na kršitev človekovih pravic je sicer v danih novinarskih besedilih pogosto, hkrati pa tega rad spremlja tudi argument pomena podobe, ki jo Slovenija kaže Evropi. Zdi se, da se pri opozarjanju na človekove pravice kot glavni argument ne pojavlja skrb za človeka, temveč interes države, da se svetovni javnosti in predvsem Evropi pokaže v čim boljši luči: »Tega se mora parlament vseskozi zavedati. Lahko si pač, v skladu s slovenskimi potrebami, privošči nadaljnje zaostrovanje pogojev za sprejem v državljanstvo. Lahko, kar se bo kmalu zgodilo, prepove svojim državljanom, da bi bili hkrati tudi državljani drugih držav. Toda enakost pred zakonom mora biti zanj sveta stvar, če želimo ohraniti svoj obraz pred svetovno javnostjo,« (Leskovic 1993b).

Seveda ne gre za prizadevanje za lepo podobo zaradi občutka pravičnosti, temveč zaradi interesov vključitve v Evropsko skupnost, kar je moč razbrati iz naslednjega primera: »Predsednik sveta dr. Ivan Kristan je v razpravi med drugim povedal, da zakon uvaja diskriminacijo, ki nam lahko močno oteži približevanje Evropski skupnosti,« (Jakopec 1993b).

Da je edina omembe vredna posledica državnega neupoštevanja pravnih aktov evropska zavrnitev, priča tudi naslednji del novinarskega prispevka: »Ponovno je treba poudariti, da ukrepi, s katerimi se posega v človekove pravice in svoboščine, ki jih varujejo ustava in mednarodni pravni akti, ne morejo biti predmet referendumskega odločanja. Če bi vlada in Parlament popustila takšnim nacionalističnim in ksenofobičnim zahtevam, bi se Slovenija sama izločila iz demokratične Evrope,« (Rovšek 1994). Pomen Evrope je zaznati tudi v vprašanju oz. sklepu, ki ga novinarka v intervjuju zastavi dr. Ljubu Bavconu: »Torej smo na področju varstva človekovih pravic že v opevani Evropi...« (Leskovic 1992b). S pridevnikom »opevana« nakaže odnos Slovenije do Evrope, ta je torej njen cilj in ideal.

Da so človekove pravice področje, katerega ureditev ne velja, če je zadaj koristoljubje, temveč bi morale biti te urejene zaradi pravega namena, pa je razvidno iz povzete izjave dr. Ljuba Bavcona v navedenem izseku: »Tisto, kar je treba narediti, pa ni samo formalna uskladitev na normativni ravni. Evropska komisija in sodišče imata ogromno judikature, ki je nadzakonska, ki je na ravni načel in pomeni več kot zakon. Pomeni principe pravičnosti, je dejal dr. Ljubo Bavcon, ki jih morajo države vgraditi v svojo zakonodajo in prakso. Pa ne zato, da bi nekomu servilno godile, ampak zaradi sebe in pravne varnosti svojih ljudi,« (Vukelić 1992).

Evropa pa v prispevkih ni omenjena le kot ideal, zavljo katerega si velja prizadevati za človekove pravice, temveč ta nastopa tudi kot nasprotje Balkana.

Zmago Jelinčič (SNS) je branil zahtevo, da si tujec lahko pridobi pravico do naturalizacije šele po petnajstih letih nepretrganega bivanja v Sloveniji, z utemeljitvijo, da so se zahodnoevropske države zavarovale pred pritiskom beguncev ravno z omejevalno politiko. Podobno bi se morala obnašati tudi Slovenija, drugače bo postala evropska karantena za ubežnike. Očitno pa je mnogim v Evropi kot tudi pri

nas to po volji, je menil Jelinčič. Tako se jim bo uresničila še ne pozabljena in zelo opevana vizija postopne jugoslovanizacije Slovenije in vrnitve v balkanski kotel, (Taškar 1993).

Dualizem »balkanskosti« in »evropskosti«, značilen predvsem za diskurz poosamosvojitvenega obdobja, Vezovnikova pojasni:

Ločevanje med »civilizirano Evropo«, katere del bodo tudi Slovenci, če bodo »popravili« svoje obnašanje, in »neciviliziranim Balkanom, je dihotomija, na podlagi katere se konstituirajo razlike med Subjektom in Drugim. Znebiti se »balkanske« identitete pomeni vstopiti med civilizirane narode, postati »normalen«, diplomatski, uglajen. Zato bo Slovenija pripravljena za svojo novo (evropsko) identiteto šele, ko se bo znebila vseh značilnosti »balkanskosti«, (Vezovnik 2009, 167).

Nasprotja med razumevanjem Balkana na eni in Evrope na drugi strani pa se s pripisovanjem stereotipov le utrjujejo. »Vendar na ozemlju nekdanje Jugoslavije nekatere splošne resnice ne veljajo. Pač zato, ker je jugoslovanski duh še kako živ, zato, ker je bila pred kratkim tako imenovana srbohrvaščina jezik nad vsemi drugimi jeziki,« (Bauer 1994). Poved, ki izraža novinarjevo stališče, stereotip neurejenosti potrди; splošne resnice na ozemlju nekdanje Jugoslavije namreč ne veljajo. Na drugi strani pa nam novinarski prispevki postrežejo z Evropo, kot sinonimom za urejenost. Vendar se tu kaže drug problem, in sicer neveljavnosti splošnih resnic tu ne letijo le na od Slovencev ločeni »necivilizirani Balkan«, ampak na, kar je za še dokaj svežo državo še huje, njegove notranje pristaše. »Gre seveda za razkol med »civilizirano Slovenijo in »barbarskim Balkanom«, ki ga posebljata sovražni tujec in notranji sovražnik – jugonostalgik,« (Vezovnik 2009, 163).

Omenjeni notranji sovražnik pa se za trn v peti izkaže predvsem v političnih vrstah: »Ves čas so stranke, organizacije in posamezniki, ki so gojili goreča domoljubna čustva, zahtevali izrazito omejevalno politiko ob sprejemanju Neslovencev v svoje vrste in podpornikom blažjega in bolj liberalnega pristopa pri podeljevanju slovenskih državljanstev »tujcem« oziroma pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov očitali antislovenstvo in jugoslovenarstvo,« (Erznožnik 1993a).

Slovenska identiteta si torej prizadeva izločiti vse balkansko in se čim bolj približati

evropskemu, hkrati pa ohranja nekaj svojega, pripisane značilnosti, ki se jih ji, kljub prizadevanjem, ni uspelo znebiti. »Meja med pridnostjo, prizadevnostjo in hlapčevstvom je zelo tanka. Hlapčevstvo lahko razlagamo kot negativno radikalizacijo teh načeloma pozitivnih lastnosti. Imenovanje Slovencev za narod hlapcev izhaja iz Cankarjeve kritike slovenskega katolištva in v slovenskem kolektivnem imaginariju se je hlapčevstvo slovenske identitete močno zakoreninilo,« (Vezovnik 2009, 159). Novinar citiranega ne govori ravno o pridnosti, izpostavi pa drugo, prav tako večkrat omenjeno značilnost: »Naivnost oziroma sveta preproščina je tako rekoč »nacionalna substanca« Slovencev, izjemno lepo naturalizirana v Butalcih,« (Jež 1995).

Obravnavani prispevki ponudijo predvsem nacionalistični diskurz, ki je tedaj polnil po večini politični, a tako posredno kot neposredno tudi medijski prostor. Večina novinarjev se je teme predlogov sprememb zakonodaje lotila zgolj informativno, kar deluje na videz nedolžno, vendar hkrati tovrstno poročanje z neopozarjanjem na posledice političnih prizadevanj v času vseprisotnega nacionalizma nima nevtralnega učinka, temveč s polnjenjem strani s ksenofobnimi izjavami tem le pušča prosto pot ter tako pripomore k utrjevanju nacionalistične ideologije in vzdrževanju neenakosti.

Prispevki, ki obravnavajo politično prizadevanje za spremembo Zakona o državljanstvu, postrežejo predvsem z glasovi politikov, ki se za to zavzemajo. Vključeni so tudi njihovi nasprotniki, vendar prevladujejo prvi. Ti poskušajo svoja dejanja, četudi protiustavna, legitimirati z argumentom državne varnosti, kar dosega z utrjevanjem stereotipov o »južnjakih«, ki so necivilizirani, neuki in se večinoma ukvarjajo s kriminalom. Podoben diskurz ponudijo tudi nekateri komentatorski prispevki, v katerih po stereotipih posežejo novinarji sami.

V obravnavanih prispevkih kot protiutež nastopajo organizacije, ki se zavzemajo za človekove pravice, a je večinoma njihov glas predstavljen le kot mnenje neke organizacije, ki ga v nadaljevanju prispevka drug kredibilen glas zavrne. Kot predstavnik organizacije, čigar izjave so pogosto citirane, se večkrat pojavi predsednik sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin prof. dr. Ljubom Bavcon. Ta na posamezne kršitve in potencialne kršitve v državi opozarja, vendar pa očitek množičnih kršitev človekovih pravic zavrne.

Pobudniki za razprave o človekovih pravicah so navadno državne in nedržavne organizacije, ki se zavzemajo za človekove pravice. Argument tistih, ki si v političnih vrstah prizadevajo za odpravo slednjih, pa navadno ni etične narave, temveč gre zgolj za način, kako se približati Evropi.

Za pravice rojenih v drugih republikah nekdanje Jugoslavije se tako z izjemo redkih udarnih prispevkov, v katerih so svoje stališče predstavili novinarji ali pa je vključen predsednik sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne zavzame nihče. Ljudje, ki jih predlogi novih zakonov neposredno zadevajo, v prispevke niso vključeni. Gre torej za izključevanje. »Izključevanje kot diskurzivna diskriminacija je sorodna socialnemu izključevanju, ki rezultira v tem, da posamezniki ali skupine nimajo enakovrednega dostopa do dobrin, vključujoč ekonomske vire in izobrazbo,« (Kuhar 2009, 20). Kuhar predstavi Boreusino delitev na izključevanje glasu in vzpostavljanje nevidnosti. Pri prvem tipu izključevanja so nekateri glasovi iz razprave izključeni ali pa le obrobni (Kuhar 2009). »Druga oblika izključevanja je vzpostavljanje nevidnosti določenih posameznikov ali skupin. Ne samo, da ti v množičnih medijih nimajo glasu, pač pa se o njih in njihovi kulturi sploh ne poroča ali pa se ta nevidnost vzpostavlja tako, da se o njih poroča izključno v negativnih kontekstih. Nevidnost je tako vzpostavljena z izključitvijo pozitivnih reprezentacij,« (Kuhar 2009, 20–21).

Z izjemo le nekaterih prispevkov, ki na kršitve opozarjajo, bralec Dela dobi občutek, da se v državi sicer dogaja nekaj, kar bi lahko bilo sporno, vendar to, glede na izjave strokovnjakov, ne pomeni nič hujšega. Slovenske novice pa kot sporne predstavijo predvsem priseljence iz drugih republik nekdanje skupne države, katerih glas je izključen. Bralec slednjega dnevnika torej vtisa krivičnosti državnih ravnanj ne dobi, edini krivci so priseljenci, ki ustvarjajo težave.

Bralec je tako informacije o priseljenih iz nekdanje skupne države pridobival postopoma in si je pred medijsko obravnavo izbrisa, vsaj delno, o njegovih glavnih akterjih lahko ustvaril sliko, ki pa teh, vsaj v večini primerov, ni upodabljala kot žrtve, temveč prej kot težavo, s katero se mora Slovenija ukvarjati na poti do Evropske skupnosti.

6 ANALIZA INTERVJUJEV

Na povabilo k intervjuju se je odzvalo pet novinarjev, ki so v obdobju med letoma 1992 in 1995 pisali za, tedaj najbolj brana, dnevnika, Slovenske novice in Delo. Intervjuje sem aprila letos s štirimi novinarji opravila v živo, z novinarko Jano Taškar pa preko elektronske pošte. Intervjuvanci so odgovarjali na vprašanja, ki so bila v večini pripravljena vnaprej. Vsakemu od novinarjev pa sem, glede na odgovore, zastavila nekaj podvprašanj, zato metoda ne ustreza definiciji strukturiranega intervjuja.

S pomočjo delno strukturiranih intervjujev³ sem si prizadevala približati si in spoznati

³ Novinarji so odgovarjali tako na zaprta kot na odprta vprašanja, med katerimi so bila poglobljena za vse enaka:

- Kako razumete delo novinarja?
- Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako ti vplivajo na javnost?
- Bi lahko rekli, da imajo novinarji moč spreminjanja, morda celo prekinitve krivic?
- Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno oz. natančneje kaj je bilo povedanega o posledicah, ki sledijo za tiste, ki za državljanstvo ne zaprosijo?
- Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?
- Je znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov ali so bile te sugerirane s strani urednikov?
- Bi rekli, da so mediji, konkretno tudi Vaš medij, bralcem v času aktivnih političnih predlogov o spremembah zakonodaje do leta 1995 predstavili problematiko le-teh? Če ne, zakaj menite, da se to ni zgodilo?
- Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh in v skladu z novinarsko etiko?
- Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?
- Mislite, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitve izbrisanih in posledično prejšnjo prekinitve trpljenja žrtev?
- Se Vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

okoliščine ter pogoje, pod katerimi so novinarji po osamosvojitvi delali in pisali, da bi razumela, zakaj niso ali pa so le medlo opozarjali na kršenje človekovih pravic v povezavi z izbrisom.

Naj začnem pri zakonodaji sami. Da ni bilo jasno, kaj pomeni pridobitev slovenskega državljanstva oz., pomembneje, kakšne so posledice za tiste, ki ga niso pridobili, lahko zasledimo v osebni pripovedi vsakega izbrisane. Rok za pridobitev državljanstva je bil jasen, posledice pa ne. V prid argumentu, da ni šlo za problem neukosti in nerazumevanja izbrisanih, pa nejasnost in nepredstavljene posledice potrdijo tudi izprašani novinarji. Tedanji novinar Dela, Žarko Hojnik, izpostavi, da se je o posledicah nove zakonodaje vedelo premalo in pomen tega razloži:

Premalo je bilo predstavljeno. Bilo pa je rečeno, kaj je treba narediti za pridobitev državljanstva. Nekateri so bili malomarni, nekateri niti niso vedeli ali pa so bili polpismeni, tudi to je verjetno. Nekateri pa so bili ta čas zunaj, pa niti niso vedeli. Veste kaj? Nepoznavanje prava škoduje. In če ne poznate niti predpisov... Jaz pa mislim, da bi morali tudi politika in neke vladne inštitucije to boljše predstaviti. Ampak, zakaj tega niso delali, zakaj niso sklicali tiskovne konference? Ali je to bil interes ali ne, to pa je drugo, (Hojnik 2015).

Novinar Vojko Zakrajšek, ki je bil takrat zaposlen pri Slovenskih novicah, se spominja: »O posledicah ni bilo nič rečeno. Naj povem, da zakona ne poznam podrobno, ampak to sploh ni bilo jasno predstavljeno. Takrat je bila evforija. Jaz sem kot novinar spremljal prej in proces osamosvajanja in to vojno in usode teh ljudi. Ampak sem sam, za razliko od najbrž mnogih novinarjev, iskal tudi stik s temi, potencialno prizadetimi ljudmi,« (Zakrajšek 2015).

Kaj prinaša nova zakonodaja torej ni bilo jasno, pa bi moralo biti. S sprejetjem zakona in razpisom datuma za pridobitev državljanstva oblast ni mogla pričakovati, da bodo posamezniki, ki jih zakonodaja zadeva, v roke vzeli zakon, ga razumeli in se na podlagi jasne slike o posledicah odločili za vlogo prošnje za državljanstvo. Tudi če izvzamemo, da je bil Zakon o tujcih, ki je del glavne dvojice za izbrisane relevantnih zakonov, spoznan za protiustavnega, je bilo tolmačenje zakonov za kasnejše žrtve izbrisa skoraj nemogoče. Ne le, da zakoni v času, ko ni bilo interneta, niso bili vsakomur hitro in od doma dostopni, njihovo

razumevanje je, tudi za izobraženega posameznika, zahtevalo, in še zahteva, čas, poglobitev, na nekaterih mestih celo razlago strokovnjakov. Tolmačenja zakonov se je tudi med novinarji lotil le malokdo. Zakrajšek je zakone pri novinarskem poročanju označil kot dolgočasne in potrdil novinarsko izogibanje: »Z zakoni je pa tako, da ko nekaj dolgoveziš, je to dolgčas. Tu mora biti specialist, ki zna na posamezne dele zakonov opozoriti, ampak na to se najbolje opozori skozi zgodbe ljudi, ki to doživljajo. Da bi šel kdo sam od sebe zakon študirati, mislim, da ni bilo novinarjev, da se tega vsi bolj izogibamo, ker je to dolgočasno,« (Zakrajšek 2015).

Ne glede na, morda nerazumljivo, zakonodajo in njene posledice, pa so se vseeno hitro začele pojavljati zgodbe posameznikov, ki so nakazovale na kršenje človekovih pravic, četudi sprva le v primerih peščice ljudi. Pa vendar te niso imele moči prevzema novinarske pozornosti, vsaj ne dovolj velike. Intervjuvani novinarji so navedli različne razloge za le majhno novinarsko pokritost kršenja človekovih pravic v navezavi z izbrisom. Tedanji novinar Slovenskih novic Marjan Rztresen je kot razlog navedel obrobnost teme: »Ogromno je bilo drugih stvari. Pri tako veliki spremembi, kot je politični sistem, iz enega v čisto nekaj drugega, celo v takega, ki je bil prej označen kot sovražen, je to velik preskok. In ob tem je bilo kup drugih stvari, ki so se verjetno novinarjem in urednikom zdele pomembnejše od tega. Ker vendarle ni bilo tako veliko teh izbrisanih,« (Rztresen 2015). Ostali razloga niso videli v nepomembnosti teme v primerjavi z drugo, tedaj aktualno tematiko, prav tako ne v majhnem številu izbrisanih. Jana Taškar, novinarka, ki je v obravnavanem času pisala za dnevnik Delo, je izpostavila nepoznavanje teže in razsežnosti problema: »Zato, ker ob sprejemu obeh zakonov nihče niti slutil ni, da gre za tolikšno število ljudi. Nenazadnje posamezniki včasih več let niso vedeli, da so izbrisani, ker so to ugotovili šele, ko je bilo treba zamenjati osebni dokument ali urediti to ali ono uradno zadevo. Skratka, krivice so se odkrivalle skozi leta in ne naenkrat,« (Taškar 2015). Podobno je o nepoznavanju izbrisa povedal tedanji Delov novinar Dejan Pušenjak. Novinar Slovenskih novic, Vojko Zakrajšek, pa je ponudil drugačen vidik, zakaj novinarji o tem niso pisali, in sicer: »Zato, ker bi jih proglasili za nedržavotvorne. Po neki sprevrženi logiki je tisti, ki govori proti svoji vladi, nedržavotvoren,« (Zakrajšek 2015). Tu pa naj ne bi bila avtonomna niti uredniška politika, kot je to izrazil takrat Delov novinar

Žarko Hojnik: »Mislim, da je bilo to obrobno vprašanje. Odgovorni uredniki pa so dobivali navodila s strani politike. Saj ni treba biti preveč pameten, to je logika,« (Hojnik 2015).

Razlog za »zanemarjanje« izbrisa je bil torej tudi v uredniški politiki. Hojnik se še spominja:

Na kolegiju se je to pogovarjalo. Uredniki so to vedeli. Tudi, ko sem želel neke stvari, tudi druge, osvetliti, sem imel težave. Moj tedanji urednik redakcije mi je pred kratkim priznal, ko sem ga vprašal. Sem rekel, kdo so bili tisti odgovorni uredniki, ki so ti naročili, da me je treba ustaviti? Imeli so nalogo, da je treba Žarka Hojnika ustaviti. In so celo notranjepolitični redakciji dali neko temo, ki je sicer čisto spadala h kroniki, da je to pokrtil nekdo, ki je bil njihov, (Hojnik 2015).

Ostalih uredniških direktiv in pritiskov niso občutili. Pušenjak obdobje po osamosvojitvi celo označi za »zlate čase za novinarstvo,«. Novinarji so pisali iz različnih zornih kotov in prepričanj, brez cenzure, nekateri so pisali, kot se izrazi Pušenjak, »nacionalistično zavedno«, drugi po svoje. Novinarske svobode se spominja tudi Rztresen: »K sreči smo imeli urednike, ki so rekli, da bomo pokrivali vse politične strani, torej si bil lahko proti ali pa za vse strani,« (Rztresen 2015). Ksenofobnega ozračja znotraj medija in uredniških direktiv tudi Zakrajšek ni občutil: »Kakšne pripombe so bile, mimogrede je padla kakšna opazka, kaj pa ti te zagovarjaš. Ampak tu gre za osebna čutenja in razmišljanja. Nekdo je rekel, tele je treba pobiti, nekoga je pa druga plat zanimala,« (Zakrajšek 2015). Nekateri so torej pisali v osamosvojitvenem zanosu, tisti, ki se niso odločili pisati v duhu nacionalizma, pa so se svobodno odločili ne pisati, ali pa le medlo pokrivali izbris.

Če je bil glavni razlog za novinarsko nezanimanje in nepokrivanje teme izbrisa v začetku v nepoznavanju posledic zakonodaje in v tem, da se za razsežnost izbrisa dolgo ni vedelo, pa so novinarji v treh letih po roku za vlogo prošnje za državljanstvo gotovo slišali za kak primer, kasneje poimenovanega, izbrisanega. In o tem bi, glede na uredniško svobodo, kot se je spominjajo vsi, razen Hojnika, lahko pisali. Pa niso, oziroma so le redki. Če ni šlo za uredniško cenzuro, nepisano uredniško pravilo ali prepoved, čemu torej novinarji zgodb niso glasneje objavljali? Argument splošne novinarske nevednosti tu očitno ne zdrži, vsaj glede na nekatere odgovore novinarjev. Rztresen se spominja, da so se nekateri, ki jih je izbris doletel, sami po pomoč obrnili na medije: »Ko so nekateri obupali nad tem, da bi lahko kaj dosegli pri

uradnikih, so se obračali in se še zdaj obračajo za druge stvari na novinarje, na novinarske hiše in pravijo, da je to njihovo zadnje upanje. Ko je to zapisano, potem se ljudje, tisti, ki naj bi bili odgovorni, zganejo in kaj naredijo,« (Raztresen 2015). Takšno izkušnjo deli tudi Zakrajšek: »Nekateri so me poklicali. Vedno je tako pri novinarstvu, nekateri te pokličejo, ko neke stvari delaš, potem vidiš, da te ljudje berejo. Te najdejo in rečejo, jaz bi pa želel govoriti z novinarjem Zakrajškom, na primer, ali pa napišejo pismo,« (Zakrajšek 2015).

V vsakem primeru je izprašane novinarje v danem obdobju nekaj gnalo, da obelodanijo tedaj aktualno dogajanje v državi, s posameznimi zgodbami ali pa le s poročanjem o političnih dialogih v navezavi z novo zakonodajo. Ne glede na prej omenjeno obrobno temo, so ji izprašani novinarji pripisali večjo težo. Razlogi novinarjev pa so bili različni. Pušenjak je izpostavil pravičnost: »Samo eno - zaščita človekovih pravic. Slovenija je bila po ustavi socialna in pravna država in smo šli po sledi najbolj enostavnega novinarskega vprašanja, ali je tej ustavni normi zadoščeno ali ne. In ko smo ugotovili, da prihaja do kršitve človekovih pravic, smo seveda šli vsi pokonci. Ker to je res najhuje, kar se lahko zgodi na začetku nove države,« (Pušenjak 2015). Vojko Zakrajšek podobno ovrednoti tedanje dogajanje: »No, to je bila takrat zelo pomembna tema za državo. To je bila ena prvih takih stvari, ko se je pokazalo, da ta država, ki je sam ne cenim preveč, čeprav sem rad Slovenec...da ni bila fair do ljudi,« (Zakrajšek 2015). Raztresen je izpostavil človeške zgodbe, prav tako Hojnik, ki je želel razjasniti, »kdo je tu blefer«. Novinarka Jana Taškar pa je predstavila svoj razlog: »Delokrog: poročanje iz parlamenta. Praviloma je bila v tistem obdobju poročevalska ekipa sestavljena iz poznavalcev posameznih področij, ker en sam človek zajetnemu delu ne bi bil kos oz. bi ga lahko predstavil komaj kaj več kot z naslovi zakonov,« (Taškar 2015).

Vseeno pa je bilo opozarjanja na nepravilnosti v državi v navezavi z izbrisom premalo. Ali pa so bila ta pretiha. Vsi intervjuvani novinarji so tematiko zakonodaje ali pa življenjskih zgodb žrtev izbrisa v svojih prispevkih obravnavali, vseeno pa ti niso imeli dovolj vpliva na jasno predstavitev bistva in teže problema ali celo prekinitve krivic. Morda je utopično misliti, da imajo novinarji to moč. Pa vendar bi se od njih pričakovalo, da bistvo svojega dela udejanjijo s preiskovanjem problema, ki je relevanten za veliko skupino ljudi in ga je zakrivila država, da se želijo dokopati do jedra problema. Vsaj od novinarjev, ki pokrivajo notranjo politiko. Kdaj lahko novinar notranje politike bolj upraviči svoj obstoj, kot v primeru, ko so znotraj

države kršene človekove pravice in to po črki zakona, ki pa je ustavno sporen? Pa je ustaviti kršitev ali nepravilnost s pomočjo novinarskih prispevkov sploh mogoče? Zakrajšek meni, da je: »V kakšnih primerih da. Saj se je tudi zgodilo. Novinarska beseda je lahko zelo močna. Lahko povzroči tudi marsikatero tragedijo, čemur smo tudi že bili priča,« (Zakrajšek 2015). Prav tako novinarjem moč spreminjanja in prekinitve krivic pripisuje Dejan Pušenjak: »Mislim, da največjo. Kot opazujem izkušnje iz naše države, mislim, da se vse državne institucije v glavnem obračajo po novinarjih. Nek novinarski prispevek ima vsaj neko moralno moč, da premika stvari,« (Pušenjak 2015). Novinarja Žarko Hojnik in Marjan Raztresen se strinjata z novinarskim vplivom. Novinarka Jana Taškar pa ponudi povsem drugačen odgovor: »Ali naj se novinarji ukvarjajo samo s krivicami? Mislim, da ne. V današnjem žurnalizmu zelo manjka tudi kaj pozivnega...novinarji seveda lahko in morajo opozarjati na probleme, če hočete krivice, bojim pa se, da sveta ne morejo spreminjati,« (Taškar 2015).

Vprašani so, z izjemo Jane Taškar, potrdili vplivno moč novinarjev. Kaj pa v primeru izbrisa? Bi lahko naredili več ter s tem morda pripomogli k prejšnji izpostavitvi žrtev in posledično k prejšnji prekinitvi težke situacije, v katero so bili pahnjeni izbrisani? Tu pa novinarji nenadoma izgubijo svojo moč. Pušenjak izpostavi problem premajhne informiranosti: »Mislim, da do informacij, da se pripravlja izbris, sploh nismo mogli priti. Pritisk na to, da obstaja velika nevarnost s strani nasprotnikov osamosvojitve je bil kar dobro dirigiran. Sploh se ne spomnim, kdaj smo dobili prvo informacijo o tem, da je bilo toliko izbrisanih,« (Pušenjak 2015). Zakrajšek sicer meni, da novinarji to moč imajo, a vendar jim v primeru izbrisa ni uspelo: »V to pa sem prepričan. Lahko bi resno vzeli tiste posamezne krike na pomoč. To smo vedeli, da se je dogajalo, skozi zgodbe. Nismo pa vedeli, koliko jih je, do izpostavitve društva izbrisanih,« (Zakrajšek 2015). Podobno meni Hojnik, ki za to navede tudi razumljiv razlog: »Dejansko bi lahko in mislim, da niso, saj je bila medijska svoboda zelo okrnjena in omejena. Nobene novinarske svobode ni bilo,« (Hojnik 2015). Jana Taškar pa izpostavi nemoč novinarstva nad politiko: »Ne, ker si je, kot rečeno, politika vzela to vprašanje za enega od topov v političnih bitkah. Si predstavljate, da bi SDS pod pritiskom medijev spremenila svojo politiko, odpravila nenaklonjenost do izbrisanih? Jaz ne!,« (Taškar 2015).

So se torej novinarji ravnali po smernicah vodilne politike? Je eden od razlogov za nepokrivanje za javnost še kako relevantne problematike v bojazni pred političnim vrhom in vplivom le-tega? So bili politični vrh in uredništva povezani? Pušenjak povezave ne vidi. Žarko Hojnik pa na vprašanje o delni krivdi medijev za tako dolgo trpljenje žrtev izbrisa poda nasproten odgovor: »Ne mediji, ampak uredniška politika z neposrednim pritiskom politike. To je bilo povezano,« (Hojnik 2015).

Zakonodaja je bila težko razumljiva in za javnost dolgočasna. Novinarji o izbrisu niso vedeli dovolj, predvsem pa se niso zavedali njegove razsežnosti. Nekateri izpostavljajo problem uredniške politike, ki pod vplivom političnega vrha tematiki ni bila naklonjena. Je torej edina pot pojasnitve izbrisa preiskovalno novinarstvo? Nikakor ne gre misliti, da je to enostavno, prav tako tega ne gre pričakovati kar od vseh po vrsti. Vseeno pa bi se znotraj četrte veje oblasti lahko našel novinar, ki bi mu problem ne pustil spati in bi se za dobro vseh, z izjemo krivcev, lotil preiskovanja. Pušenjak vprašanju pritrjuje. »Absolutno bi to zahtevalo preiskovalno novinarstvo. Preiskovalno novinarstvo je to, da se ti zakoplješ v srž problema in ponavadi je super, če sodeluje več novinarjev, ker se lažje pokrivamo,« (Pušenjak 2015). Pa to pri nas obstaja? Ostali vprašani tega ne vidijo ali pa se jim to zdi nekoliko nerodno.

Raztresen v tistem, kar pri nas poimenujemo preiskovalno, ali, kot se izrazi: raziskovalno novinarstvo, ne vidi raziskovanja:

To se mi zdi malo za lase privlečeno. Najboljše reportaže in prispevki kot raziskovalnega novinarstva so bili tisti, ki so imeli najboljše informatorje. Si imel dobrega informatorja in si bil kar naenkrat raziskovalni novinar, ker si izvedel stvari, ki jih drugi niso. Prej in več si izvedel kot drugi, ker si imel dobre informatorje, ne pa, da bi šel in se zagrebel. To pri nas ni mogoče, kot je recimo v nekaterih ameriških medijih, da je lahko novinar več mesecev delal na eni temi. Kdo te bo pa gledal dva meseca, da boš bluzil, nič naredil in rekel, da iščeš in raziskuješ neko veletemo, (Raztresen 2015).

Da pri nas preiskovalnega novinarstva ni, se strinja Hojnik:

Pri nas ni preiskovalnega novinarstva. Za to potrebujete neodvisno ekipo in dostop do dokumentov. Kako pa priti do teh, če so pod nadzorom neke vladne

nomenklature? Kako boste prišli zraven? Tisti, ki bi radi kaj povedali, ne bodo povedali, ker je Slovenija majhna, zaprta. In tu se ne moremo iti preiskovalnega novinarstva, ni šans. Pa tudi nič takega ni objavljenega. Da dobite sedaj nek podatek o orožju, nek vir bi vam moral to izdati, ampak tega vira ne bo, ni šans, (Hojnik 2015).

Da bi se v obdobju po osamosvojitvi novinarji težko resno lotili preiskovanja, se strinja tudi Jana Taškar: »V tistem obdobju, ko si je izbrisane »prilastila« politika (sicer pa tudi danes ni kaj drugače), to ne bi bilo preiskovalno novinarstvo, ampak bi kvečjemu kak novinar lahko dobil vnaprej kakšne teze ali stališča, ki naj bi jih kasneje uzakonili. Kaj pa naj bi torej še preiskovali,« (Taškar 2015). Zakrajšek pa se zaveda pogleda novinarjev na preiskovalno novinarstvo, a vendar sam pravi, da to obstaja: »Preiskovalno novinarstvo je *škatljiva* tema. Sam sem se tega vedno branil. Jaz sem določene teme preiskoval, torej sem bil preiskovalni novinar. Ampak nisem želel, da bi mi kdo rekel preiskovalni novinar, saj smo imeli na drugi strani izjave kompetentnih ljudi, novinarjev, ki so bili v javnosti bolj znani, da preiskovalnega novinarstva pri nas ni,« (Zakrajšek 2015).

Če je preiskovalno novinarstvo vsakršno preiskovanje, ki se nato sklenjeno poda javnosti, to pri nas obstaja. Čeprav večina novinarjev meni, da tega pri nas zaradi raznih preprek ni. Pa niso ravno prepreke tiste, ki definirajo preiskovanje? Če bi bilo vse jasno, to ne bi bilo potrebno. Novinarji si o preiskovalnem novinarstvu torej niso enotni. Kaj pa o novinarstvu nasploh? Kako vprašani novinarji sploh razumejo novinarstvo? Tudi tu so podali različne odgovore. Pušenjak sprva vprašanje označi kot težko. Nato sklene: »Pravzaprav ne vem, ampak najboljša definicija se mi zdi poskušati razumeti svet, v katerem živimo,« (Pušenjak 2015). Rztresen, ki vprašanje opredeli kot filozofsko, pa svoje razumevanje pojasni: »Osnova je poročanje o stvareh, ki se dogajajo. Nas so včasih učili, da sta osnovni zvrsti vest in poročilo. Sedaj pa so očitno to pozabili in to mešajo s komentiranjem. In ko bereš neko stvar, komaj razumeš, kaj je želel pesnik povedati. Pri vsaki novinarski vrsti razen pri komentarju je pomembnih je tistih pet K, to mora bralec vedeti, to je novinarstvo,« (Rztresen 2015). Zakrajšek izpostavi poštenost: »Delo novinarja razumem predvsem kot odgovorno delo, s katerim se seznanijo par 10.000, par 100.00 ljudi, vsaj pri časopisu, pri katerem smo mi, ker je to bralo toliko ljudi. Enostavno je treba biti pošten, *fair* tudi do ljudi, o katerih pišeš, če

pišeš o ljudeh. Taškarjeva novinarstvo doživlja kot enega od poklicev, kot izziv, ki zahteva poglobitev: »Poklic kot vsak drug, četudi ga včasih »uvrščajo« med veje oblasti. Zame osebno je bilo novinarsko delo vedno izziv, ki, če ga želiš dobro opravljati, zahteva veliko angažiranja, predvsem pa študija, ne samo na fakulteti, ki da človeku samo osnovna znanja, ampak pri vsaki obravnavani temi,« (Taškar 2015). Hojnik pa pokrivanje za javnost relevantnih tem: »Da so stvari, ki so zgodile in so bile pomembne za javnost, čim prej v časopisu. Da so verodostojne in da na podlagi tega lahko še gradimo,« (Hojnik 2015).

Tako kot so novinarji različno povzeli novinarstvo, kot ga razumejo sami, so izpostavili tudi različne elemente, ki jih pri novinarskem delu vrednotijo kot najpomembnejše. Rztresen je tu izpostavil hitrost, Zakrajšek poštenost, Hojnik resnico, Taškarjeva poznavanje teme in njeno čim boljše predstavitev, Pušenjak pa »vedno odprte oči in ušesa«.

Kako pa je z novinarsko odgovornostjo? To Pušenjak vidi kot izjemno visoko in dodaja: »Ampak to zahteva tudi svojo visoko ceno. Odvisno pa je od človeka,« (Pušenjak 2015). Hojnik odgovornost vidi v nekaj nujnih elementih: »Pošteno, iskreno, kvalitetno poročanje. Raje manj kot več, pa brez dodajanja. Zakaj bi to delali? Da bo bolj sočno? Ne, čimbolj konkretne in čimbolj točne podatke napisati,« (Hojnik 2015). Jana Taškar izpostavi problem zanemarjanja odgovornosti zaradi drugih interesov: »Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti z nekaj besedami. Dejstvo je, da je v današnjih razmerah za ceno gledanosti oz. branosti prepogosto podcenjena zakonodaja s tega področja in poteptana osnovna človeška morala. Primer: poročanje o intimnosti med ravnateljem in učiteljico,« (Taškar 2015). Odgovornost pri novinarskem delu pa se kaže tudi v zavedanju vpliva izrečenega ali pa napisanega: »Včasih so rekli, da lahko beseda tudi ubija. Ni treba z nožem in s pištolo, lahko tudi z besedami koga zatolčeš,« (Rztresen 2015).

Vsi navedeni elementi novinarstva služijo tako tistim, ki jih obravnavana tematika zadeva, kot tudi širši javnosti. Prav tako odgovori novinarjev novinarski odgovornosti pripisujejo nezanemarljiv pomen. Kljub vsem vodilom in zavedanjem novinarjev pa je poročanje o izbrisu, ali boljše neporočanje, zanemarilo tako interese izbrisanih, kot tudi javnosti. Novinarji so se v svojih prispevkih izogibali opozarjanju na kršenje človekovih pravic, ki ga je zakrivila

država, po drugi strani pa je nezanemarljivo število novinarjev postreglo s homofobnimi pridevniki, stereotipi in diskriminacijo.

Delo je vrsto let objavljalo rubriko z naslovom Mala nočna kronika, ki se je leta 1995 kot Nočna kronika preselila v Nedelo in se obdržala vse do leta 2001. Avtor kronike je bil Marjan Skumavec, novinar, ki mu je, če v spletni brskalnik vpišemo njegovo ime, posvečenih nemalo hvalnic, predvsem gre za hvalo stila in drznosti njegovega pisanja. Pa vendar so omenjeni prispevki težko berljivi. Pod krinko humorja presegajo vse meje stereotipov in diskriminacije.

V svojem delu Bitja s pol strešice je rubriko Nočna kronika analiziral Tonči Kuzmanić. Avtor nam v svoji temeljiti analizi prispevkov, v kateri je težavnost z nestrpnostjo preplešanega diskurza vzela kar se da resno, ponudi nazoren vpogled v strašljivo vsebino:

Ko pivci govorijo o tistih z juga, praviloma mislijo na »jugoklateže«, torej »fante«, deklic ni od nikoder. In kako te južnjake lahko prepoznate? »Vsak od njih besno rad nosi s seboj kakšen kos železja, če že ne pištole, vsaj bokser ali nož. Tudi to naj bi sodilo k njihovi drugačnosti, k etnični posebnosti.« Pivcev je tako kot vseh drugih Slovencev seveda »strah veseljakov, ki so jih privlekli z juga«. Saj gre za osebkke, ki poleg oboroženosti spuščajo »čudne glasove in rjojenje med vrtički ob Zaloški«! In to velja tako za južnjake, »mudžahide«, »muslimane«, »bojovnike«, Hrvate, »Šiptarje«, Srbe, Bosance, Jugose, »pse balkanske pasme«, za »modrece z juga«, »tiste od dol«, »svojat« ali kratko malo za vso do konca depersonalizirano in dehumanizirano »robo« z juga. Južnjaki so po pravilu tudi tisti, ki »onečaščajo«. Saj so se, denimo, »nedaleč od stopnišča Frančiškanske cerkve krivili štirje možje, kazali svoje etnične značilnosti in tiče, kričali in se krohotali in se vlekli zanje in se sploh nesmrtno zabavali... (Kuzmanić 1999, 31).

Nočna kronika tedaj za urednike očitno ni bila sporna. Pa čeprav lahko v njeni vsebini naletimo na večino elementov, ki jih Kodeks novinarjev Slovenije, sprejet leta 1991, v deseti točki zajame kot nezdržljive. Ta namreč pravi: »Nezdružljiva s kodeksom je diskriminacija na osnovi spola, pripadnosti etnični, socialni ali narodni skupini, žalitev verskih čustev in običajev, vojno hujskaštvo ter netenje mednacionalnih trenj,« (Kodeks novinarjev Republike Slovenije, 1991). Pa je imel kodeks sploh kakšen vpliv na novinarsko pisanje? Če se že ni

oziralo na diskriminacijo, so se spremembe pokazale kje drugje? Manca Košir v enem svojih del razlaga prejšnji, Jugoslovanski kodeks, ki pravi, do so novinarji družbenopolitični delavci zavezani partijskemu vrhu. Nato pa so se novinarji zavzeli za spremembo in osnovali kodeks, ki novinarjem nalaga odgovornost do javnosti in njegov temelj je iskanje resnice, (Košir 2003). Se je v novinarskem pisanju po osamosvojitvi, glede na kodeks kaj spremenilo? Hojnik mu ne pripisuje prav nikakršnega pomena: »To je larifari. Če bi to bilo res, potem ne bi bilo tako... Mislím, da se s kodeksom ni nihče ukvarjal. Razen častno razsodišče. Takrat so oni nekaj potegnili ven in rekli, da imamo formalno kodeks, ki je bil nekje objavljen in na podlagi tega so se potem tam trije ali pa štirje odločili, če so ga novinarji kršili. In če je bil njihov, ni kršil, če pa ni bil čisto njihov, pa je,« (Hojnik 2015).

Javnosti so bili še dolgo po osamosvojitvi »priseljenci z juga« skozi medije pogosto predstavljeni kot grožnja slovenski kulturi in državni varnosti, o usodi nemajhnega dela pogosto diskriminirane skupine ljudi pa so bralci lahko izvedeli le drobce zgodb, iz katerih je bilo nemogoče sestaviti celotno sliko in ji pripisati resnično težo. Javnost je vedela, in še ve, kar so poročali mediji. »Še danes se zdi neverjetno, kako je lahko spretno navržena in v nedogled ponavljajoča se propaganda – teza o izbrisanih kot agresorjih na Slovenijo, špekulantih s slovenskim državljanstvom in morilskih koristoljubnežih – povsem zasenčila vse argumente žrtve in vedno znova legitimirala zločinsko dejanje večine nad manjšino,« (Bez nec 2007, 8). O špekulantih pa je, kljub obsojanju izbrisa, v intervjuju govoril tudi Vojko Zakrajšek: »No, pri državljanstvu je bilo to zelo *škatljivo*, kako dokazati, da je nekdo špekuliral, da se...saj špekulanti so nedvomno tudi bili,« (Zakrajšek 2015). Da ni šlo za žrtve pa je dejal Marjan Rztresen: »Mislím, da je tu žrtev prehuda beseda. Nekdo je bil tisti čas seveda malo nesrečen, kakšna velika žrtev pa ne, saj se mu ni nič zgodilo. Nekdo, ki se je takoj pobrigal za to, je trajalo dva meseca. Takrat je bil brez potnega lista, pa kaj potem, če ga izgubiš, si tudi brez, pa sploh ne opaziš,« (Rztresen 2015).

Avtorji novinarskih prispevkov so pogosto sami stereotipizirali, če ne, pa je javnost stereotipni diskurz dosegel skozi izjave politikov, ki so jih medijski prispevki objavljali. Le redki novinarji pa so se pri poročanju ob stereotipnih izjavah političnih akterjev tudi ustavili. Kako pa na vpliv stereotipov in diskriminacije skozi medije gledajo izbrani intervjuvani novinarji? Vprašani novinarji se strinjajo, da ti vplivajo na javnost. Pušenjak jim pripisuje

velikanski vpliv: »Manipulativne zmožnosti, ki jih imamo novinarji v rokah, so ogromne in raznovrstne. Ti iz vsakega svojega prispevka lahko narediš neko propagandno mašilo ali pa tiščiš nazaj, če presodiš, da situacija zahteva umirjanje, jo lahko umirjaš, lahko pa jo podžigaš do nezavesti,« (Pušenjak 2015). Rztresen tega ni znal natančno opredeliti, je pa ponudil slikovito razlago: »Imajo vpliv. Samo, ne vem, če bi znal razložiti, kakšen je ta vpliv. Karkoli bi rekel, bi bilo zelo ozko. Imajo pa vpliv. Včasih so rekli, da so ljudske pesmi ponavljanje. In če velikokrat ponavljaš stvari, ki ni nujno, da čisto držijo, lahko so tudi laž, postanejo resnica ali pa vsaj polresnica in ji ljudje verjamejo. Se mi zdi,« (Rztresen 2015).

Rojenim v drugih republikah nekdanje skupne države se seveda ni pripisovalo le stereotipnih pridevnikov. Sicer je le redkokateri prispevek glasno opozarjal na kršitve človekovih pravic in problem ksenofobnih izjav tedanjih političnih akterjev, vseeno pa so nekateri novinarji, med njimi vsi intervjuvani, obravnavali tematiko, ki to zadeva. Vendar pa je bila večina teh novinarskih prispevkov zgolj poročanje o političnih dialogih in sprejetju zakonodaje. So bili novinarski prispevki, ki le podajajo izjave političnih vodij, dovolj za osvetlitev problema javnosti? Bi morda aktivnejše komentiranje in opozarjanje na potencialno nevarnost izrazitega nacionalizma v prispevkih lahko lahko na javnost vplivalo drugače? Marjan Rztresen in Jana Taškar menita, da je bila problematika javnosti dobro predstavljena. Dejan Pušenjak razlog za informativne prispevke vidi v postopoma pridobljenih informacijah. Vojko Zakrajšek pa trdi, da ni šlo le za podajanje posameznih izjav: »Sicer ne vem, da bi bile le izjave politikov, pa brez komentarjev, saj so tudi bili neki komentarji ali pa zgodbe ljudi. Nacionalizem pa ni bil izpostavljen, niti razumljen kot negativen. Tega opozarjanja pa ni bilo veliko,« (Zakrajšek 2015). Z zadnjo trditvijo se strinja Žarko Hojnik, ki pa problem za to vidi predvsem v uredniški politiki.

Četudi se je v prvih nekaj letih med novinarskimi prispevki v medijih pojavil kak prispevek, ki je opozarjal na problematično zakonodajo in nakazal potencialno kršitev človekovih pravic ali pa opozarjal na ksenofobni diskurz v politiki, je bilo teh občutno premalo za razjasnitev problema ali ukrep, usmerjen k reševanju ali vsaj globljemu raziskovanju slednjega. Poosamosvojitveno ozračje ni bilo naklonjeno izpostavljanju državnih nepravilnosti in prav tako ne posvečanju novinarskega časa in medijskega prostora zgodbam, v katerih priseljenci iz drugih republik nekdanje skupne države niso negativni akterji. Novinarji pri predstavitvi

dogajanja v navezavi z izbrisom niso imeli lahke naloge. Nedvomno so pri tem naleteli na nemalo ovir. Pa so vseeno poskušali in opravili svojo nalogo po svojih najboljših močeh? Rztresen trdi, da so. Prav tako Jana Taškar, vendar dodaja, da »z zamikom, saj ob sprejetju obravnavanih zakonov nihče ni mogel predvideti razsežnosti izbrisa,« (Taškar 2015). Ostali menijo, da bi novinarji lahko naredili več in podajajo različne razloge: »/.../ verjetno nismo bili dovolj modri, dovolj strateški, dovolj premišljeni, da bi razumeli, za kaj pravzaprav gre,« (Pušenjak 2015). Hojnik pa je do novinarskega dela v povezavi z izbrisanimi kritičen in na vprašanje, ali so novinarji nalogo opravili po najboljših močeh odgovori: »Nikoli. Vsi smo krivi, tudi tisti, ki smo kaj pisali. Zdaj pa še nekaj, ali je bilo možno poglobljeno pisati, ne samo površinsko, ali komentirati, delati analize...tega ni bilo, saj nihče tega ni ponudil, podprl, niti dovolil, da bi se to objavilo, saj je bila to preveč žgoča tema. Pa tudi, kaj bi svetovna javnost rekla. Očitati bi, da moramo to odpraviti,« (Hojnik 2015).

Medijsko poročanje o izbrisu je javnost zajelo šele leta 2002, ko so izbrisani ustanovili Društvo izbranih prebivalcev Slovenije in se izpostavili s podporo nekdanjega ustavnega sodnika Matevža Krivica. Torej deset let po izbrisu. Bi lahko, glede na to, da imajo mediji nezanemarljivo moč, trdili, da je tu niso izkoristili, bodisi zaradi političnih ali uredniških preprek bodisi zaradi lastnih interesov? Bi lahko trdili, da so tako mediji delno odgovorni ne za izbris sam, saj pri sprejemanju zakonodaje niso imeli nobene pristojnosti, temveč za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev? Hojnik je že v prej navedenem odgovoru krivdo pripisal vsem novinarjem, enako meni Pušenjak. Zakrajšek se do trditve ni opredelil, Jana Taškar pa je ponudila naslednji odgovor: »Če bi si mediji na ramena naložili vso odgovornost za trpljenja žrtev (to niso samo izbrisani, žrtev, takih in drugačnih, je nič koliko), bi bili že davno izbrisani. Zakoni postavljajo splošna pravila, izjem ne poznajo,« (Taškar 2015). Najstrožje pa odgovornost medijev pri dolgoletni tišini o izbrisu zavrnil Rztresen: »Najlažje je pa na novinarstvo nekaj prevaliti. Tako kot, ko politik nekaj reče, novinar potem to zapiše in potem politik reče, da ni tega rekel, da je novinar narobe razumel ali pa iztrgal iz konteksta. Mislim, da tu novinarji nimajo prav nobene krivde,« (Rztresen 2015).

Morda je bilo v času, prežetem z osamosvojitvenim duhom, pritiski s strani politike, uredniškimi pritiski, v katerem je bilo le težko priti do za izbrisane relevantnih informacij, ki bi razkrile bistvo, težko javnosti prikazati, kaj je država zakrivila. Kaj pa danes? Lahko od

naključnih mimoidočih pričakujemo, da bodo na vprašanje, kaj je izbris, podali odgovor, ki bo pokazal razumevanje? Je danes zgodba o izbrisu javnosti dobro, torej jasno predstavljena? Odgovori novinarjev tudi tu niso enotni. »Zagotovo veliko jasnejša, kot v obdobju, ki ga obravnavate v svoji magistrski nalogi. Prav vsake zgodbe oz. krivice pa zagotovo nikoli ne bomo poznali. Nekateri so jo odnesli s seboj v grob. Tudi to je resnica o izbrisanih,« meni Jana Taškar, (Taškar 2015). Pušenjak meni, da je zgodba o izbrisu danes jasna v popolnosti, Zakrajšek trdi, da bi vsaj morala biti, in dodaja: »Še vedno pa se mi zdi, da ljudje ne razumejo, da je bilo narobe. Ker tu so usode ljudi, zame osebno pa je to najbolj pomembno,« (Zakrajšek 2015). Na drugi strani pa Hojnik ponudi povsem drugačno mišljenje: »Ne, mislim, da ni. Premalo je zaključeno in premalo povedano, kaj se je res zgodilo. Zdaj bi lahko nekdo naredil analizo in rekel, tu so bile storjene krivice, tu so bile napake, ampak pošteno z obeh strani,« (Hojnik 2015).

Če na tem mestu strnem odgovore, ti pokažejo, da se intervjuvani novinarji, kljub vsak svoji prioriteti pri novinarskem delu, vsi zavedajo novinarske odgovornosti in ji pripisujejo veliko težo. Prav tako so vsi izprašani novinarji tako ali drugače z Zakonom o državljanstvu povezano tematiko pokrivali, saj so ji pripisovali nezanemarljiv pomen. Razlogi za dolgo medijsko ignoranco izbrisa pa so številni in raznoliki. Zakaj je bilo problematiziranja spornih predlogov sprememb zakonodaje in kršitev človekovih pravic tako malo in zakaj se konkretno o izbrisu deset let ni govorilo, je vprašanje, na katerega novinarji ponudijo različne in nasprotujoče si odgovore.

Glede na odgovore sta bila s strani politike pomen in pridobivanje državljanstva slabo predstavljena, zakoni pa za nestrokovnjaka težko razumljivi. Na vprašanje razloga za majhno pokritost kršenja človekovih pravic v navezavi z izbrisom pa se izoblikujeta dva različna odgovora, in sicer prvi priča o obrobnosti teme in nepoznavanju njene razsežnosti, drugi pa ponudi zunanji faktor, in sicer strah pred očitkom nedržavotvornosti in vpliv politike na urednike. Politični vpliv na urednike in nadaljnji uredniški vpliv na novinarje potrdi le eden od izprašanih novinarjev, ostali ga zanikajo oz. trdijo, da ga sami niso občutili. Prav tako so mnenja deljena, ko gre za vprašanje moči medijskega poročanja. Da imajo novinarji moč prekinitve krivic, se strinjajo štirje od petih vprašanih novinarjev, en odgovor pa od teh odstopa in novinarjem podeli možnost opozarjanja na kršitve, ne pa moči spreminjanja le-teh.

Zanimivo pa so novinarji pri primeru izbrisanih to moč izgubili, zopet iz, glede na odgovore, različnih vzrokov, eni niso bili dovolj informirani, kot drugi razlog pa se pojavi uredniška politika, ki tovrstnim temam ni bila naklonjena.

Enotni si novinarji niso niti pri vprašanju preiskovalnega novinarstva. Tudi tu se izoblikujeta dva odgovora: prvi trdi, da bi bilo za pojasnitev izbrisa potrebno preiskovalno novinarstvo, drugi pa, da slednje pri nas ne obstaja. Preiskovalnega novinarstva pa ne glede na odgovore v povezavi z izbrisom ni bilo prav veliko in večina novinarjev se je v prvih nekaj letih po osamosvojitvi tematike zakonodaje in političnih prizadevanj za njeno spremembo lotila na način citiranja ali povzemanja izjav posameznih politikov, brez opozarjanja ali problematiziranja. O učinku takšnega novinarskega poročanja so mnenja novinarjev zopet deljena. Ena stran trdi, da je bila problematika javnosti, kljub le majhnemu komentiranju in opozarjanju na potencialno nevarnost nacionalizma, dobro predstavljena. Druga pa to zanika in razlog za to vidi v uredniški politiki. Prav tako se nekateri strinjajo, da so svojo nalogo opravili po najboljših močeh in da novinarji nikakor niso sokrivi za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev, drugi trdijo, da temu ni tako in delno krivdo pripisujejo tudi novinarskim vrstam.

Problematika izbrisa je bila po tem, ko se je z ustanovitvijo Društva izbrisanih prebivalcev začela pojavljati v medijih, več let predmet debate. Do danes smo o izbrisu skozi medije slišali veliko. Čeprav se nekaj izprašanih novinarjev ne strinja, pa bi tudi glede na odgovore nekaterih, lahko rekli, da ta javnosti še danes ni v popolnosti jasna.

7 SKLEP

Sveže samostojna Slovenija je dovolila sanjati le nekaterim, za nemalo ljudi, ki so v obljubljeni deželi prišli iz drugih republik nekdanje skupne države, pa so sanje pomenile le moro, iz katere ni bilo videti izhoda. Bili so izbrisani.

Situacije, v kateri so se znašli, v začetku niso razumeli. Kako bi jo vendar razumeli, ko pa jim je bila obljubljena popolnoma drugačna zgodba. Kamorkoli so se obrnili, so naleteli na nerazumevanje, neodobravanje in obtoževanje, ki je bilo pogosto brez prave podlage. Uradniki so imeli nemogoče zahteve, bili so žaljivi, podajali so napačne informacije ali pa le odrekli svojo pomoč, policisti so jih, četudi brez pravega razloga, preganjali. Kaj je medtem počela četrta veja oblasti? Časopisne strani so polnile homofobne izjave politikov, ki so prišleke iz drugih republik obtoževale kriminala in si jih s svojimi predlogi prizadevale »izgnati« iz države. Časopisi so seveda ponudili tudi prispevke, ki so se kršenja človekovih pravic v navezavi s priseljenci iz drugih republik nekdanje Jugoslavije dotaknili, vendar je bilo teh v primerjavi s prvimi manj, predvsem pa so bili prvi glasnejši.

Vprašanje, ki se zastavlja je, ali so mediji v obravnavanem obdobju opravili svojo nalogo? »Mediji težko popravljajo ali celo odpravljajo nekaj, kar je rezultat dolgotrajne in načrtne socializacije. Lahko pa prispevajo ustrezen delež k ovrednotenju »večnih resnic« in ustvarjanju strpnega pluralnega okolja. Zato je izjemnega pomena aktivno delovanje medijev proti pojavom rasizma, etnični odbojnosti in ksenofobiji, predsodkom in sovražnemu obnašanju do etnično ter religiozno drugačnih,« (Komac 2007, 375). Proti omenjenim pojavom mediji zagotovo niso delovali ali pa so, toda zanemarljivo malo in ne dovolj vztrajno. Prej bi lahko trdili, da so si prizadevali za odpravo krivic, ko so bile te že močno naseljene na vseh področjih življenja žrtev, vendar je bilo tedaj za mnoge že prepozno.

Glede na ugotovljeno skozi intervjuje in s pomočjo prebranih prispevkov se na vprašanje, zakaj novinarji do izpostavitve izbrisanih samih, leta 2002, niso opozarjali na kršenje človekovih pravic v navezavi z izbrisom, sestavlja zanimiv odgovor. Poosamosvojitvena zakonodaja, ki je bila za izbris ključna, in z njo povezani dogodki so, glede na odgovore izprašanih novinarjev, veljali za obrobno temo, hkrati pa nova zakonodaja s strani politike ni

bila jasno predstavljena, kot tudi ne posledice, ki jih nepridobljeno državljanstvo prinaša rojenim v drugih republikah nekdanje skupne Jugoslavije. O izgubi pravnega statusa 25. 000 ljudi se v državi, vsaj prvih nekaj let po izbrisu, ni vedelo nič. Oblast je to spretno tajila. Vseeno pa so se k medijem zatekali posamezniki, ki jih je izbris doletel. Nekateri, med njimi tudi nekaj intervjuvanih novinarjev, so o usodah teh ljudi tudi pisali, vendar so bile v ospredju osebne zgodbe in ne širši problem, ki ga je zakrivila država. In v zlati dobi novinarstva, ki je, glede na odgovor večine novinarjev, tem dopuščala popolno svobodo pri novinarskem delu, zgodbe posameznikov očitno niso imele moči pritegniti novinarjev, da bi ozadje le-teh podrobneje preiskali. To se kaže kot posebej zanimivo v času, ko so novinarji imeli vpogled tako v zgodbe posameznih žrtev kot v politične diskusije, ki so se pogosto vrtele okoli vse prej kot nedolžnih nacionalističnih teženj. Argument nevednosti in nepoznavanja problema je tu, sploh iz novinarskih ust, nekoliko smešen, saj so se posamezniki s svojimi težavami očitno obračali na medije, ti pa so hkrati poročali o ksenofobnih in diskriminatornih težnjah nacionalistično obarvanih političnih strank, ki jih pri prizadevanju za njihovo uresničenje ni ustavil niti argument protiustavnosti in kršenja človekovih pravic, hkrati pa je bil njihov cilj, kot je bilo večkrat moč razbrati tako iz izjav politikov samih kot iz njihovih interpretacij, etnična homogenost. V kolikor bi tedaj zgodbe posameznikov nekdo povezal s kontekstom takrat aktualnega političnega dogajanja, bi se mu, kljub temu da državne oblasti svoje kršitve niso same priznale, vzrok in izvor problema kaj hitro pokazala. Vendar bi bilo za potrditev ponujajočega se sklepa potrebno preiskovanje. Preiskovalno novinarstvo pa zahteva čas in denar ter seveda preiskovanje, ki ga zaradi naštetih dejavnikov in tedanje nacionalistične evforije, pod težo katere bi naj vir le s težavo spregovoril, glede na odgovore pri nas ni bilo.

Razlog neopozarjanja na kršenje človekovih pravic v državi pa je bil, glede na povedano, tudi v nepoznavanju razsežnosti problema. Vendar pa poznavanje števila ljudi, ki jih je izbris prizadel, ne bi smel biti edini razlog za pokrivanje tematike. Saj so, ne glede na tedaj še neprešteto število žrtev, že v prvih letih po osamosvojitvi na kršitev človekovih pravic opozarjale razne organizacije, ki so se ukvarjale z zaščito le-teh. Problem je le, da se jih, namerno ali pa tudi ne, ni jemalo resno. Vlada je očitke sistematičnih kršitev človekovih pravic zanikala, prav tako je sistemske in množične kršitve, kljub pogostemu izpostavljanju posameznih, zanikal predsednik sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin

prof. dr. Ljubom Bavcon, ki je na tem področju pomenil kredibilen glas. Vendar pa so obstajali tudi drugi viri, ki so opozarjali na kršitve človekovih pravic in katerih pogled je bil od Bavconovega v nekaterih točkah drugačen, pa jim kljub temu, da so ti želeli spregovoriti in bi njihovo mnenje bilo za javnost relevantno, novinarji dostopa do javnega govora niso omogočili.

Svet za varstvo človekovih pravic se je zaradi vlog, ki opozarjajo na kršenje človekovih pravic, sestal z dr. Bavconom in še nekaj povabljenimi. Vendar, kot trdi Rovšek, sporočila za javnost vladne službe za informiranje ni v celoti objavil noben medij, nekateri pa ga niso niti omenili, (Rovšek 1994). To pa argument težav dostopa do vira informacij končno ovrže. Bolj smiselni razlog za neopozarjanje se sliši povezava med političnim vrhom in uredniško politiko medijev, ki jo, kot argument zasledimo tako v intervjujih, kot tudi v prej omenjenem Delovem prispevku.

Sklenili bi lahko, da se na kršenje človekovih pravic v navezavi z izbrisom v medijih ni opozarjalo predvsem zaradi novinarjevih lastnih zavedenih ali pa zavestnih stališč, ki niso segala dosti dlje od tedaj, s pomočjo politične propagande, močno razbohotenega stališča manjvrednosti rojenih v drugih republikah nekdanje skupne Jugoslavije in potencialne grožnje, ki naj bi jo ti predstavljali slovenski kulturi in državni varnosti. Za tiste, ki so si prizadevali poročati o kršitvah človekovih pravic, pa so, glede na povedano, pod vplivom političnega vrha, poskrbeli uredniki. Nekateri novinarji so kljub vsemu o problematiki kršenja človekovih pravic poročali, vendar sta na poti udarne in jasne zgodbe stali oblast in pa splošna nenaklonjenost prikazovanju priseljencev kot žrtev, sploh v času proslavljanja osamosvojitve in poudarjanja slovenske dobrote v prizadevanjih za vključitev v Evropsko skupnost.

Nadalje sem si v nalogi prizadevala odgovoriti še na eno vprašanje, in sicer, kako so novinarji, konkretno v Delu in Slovenskih novicah v danem obdobju, s svojimi prispevki prispevali h konstrukciji medijske podobe izbrisa. Ponuja se naslednji odgovor. Preden so mediji, leta 2002, začeli javnosti razkrivati izbris, so bralci in poslušalci lahko o njegovih žrtvah slišali že nemalo zgodb. Vendar žrtve izbrisa javnosti v prejšnjih prispevkih niso bile predstavljene v tej vlogi, temveč so bili ljudje, ki jih je izbris prizadel, predstavljeni predvsem v negativni luči. O priseljencih iz drugih republik nekdanje SFRJ je bilo v novinarskih prispevkih navadno

govora kot o glavnih akterjih spornih in ilegalnih dejanj. Tako v političnih govorih, ki so opravičevala prizadevanja za sporno spremembo Zakona o državljanstvu, kot tudi v ksenofobnih komentarjih novinarjev, se je priseljence z »juga« nemalokrat opisovalo s stereotipom kriminalcev in špekulantov. Politični in medijski prostor sta bila polna nacionalističnega in proti Neslovencem usmerjenega diskurza, ki se je v obliki stereotipov obdržal do danes. Bralci so tako, ko so prebrali prvi prispevek o izbrisu, o njegovih protagonistih že imeli vsaj delno izoblikovano sliko. Prav tako je javnost o protiučelnosti in kršenju človekovih pravic s strani države večkrat slišala že v prvih nekaj letih po osamosvojitvi, vendar so bili ti očitki s strani v medijih pojavljajočih se oseb zavrnjeni, nekateri novinarji pa so očitke predstavili s posmehom. Bralec tedaj najbolj branih dnevnikov Dela in Slovenskih novic si je lahko izoblikoval sliko o problematičnih »Balkancih«, ki - četudi presežemo stereotipne oznake - Sloveniji prinašajo le težave. Če že bralec ni pristal na ksenofobne oznake tedaj glasnih nacionalistično usmerjenih politikov, pa so se mu imigranti, ki si, glede na v medijih nemalokrat povedano ali pa vsaj namignjeno, po svoji krivdi niso uredili državljanstva, kaj hitro prikazali kot prepreka, ki je Slovenijo oddaljevala od Evrope.

Kršenje človekovih pravic se tako v prispevkih prvih let po osamosvojitvi, glede na medijsko predstavitev, ne sliši tako problematično, saj ga, glede na prebrano v dnevnem časopisju, skorajda ni oz. gre za prizadevanja republik nekdanje Jugoslavije za diskreditacijo Slovenije, kar bralcu odvrne pozornost z žarišča problema in jo zopet premakne na osovražene »Drugega«. Kakorkoli že bralec pristopi k temi, mu je ta v veliki meri, seveda z izjemami novinarjev, ki so opozarjanja na kršitve vzeli resno, predstavljena v luči ogroženosti Slovenije s strani imigrantov, ki so ali kriminalci in špekulanti ali pa razlog, ki Sloveniji preprečuje vključitev v Evropsko skupnost.

Z deset let ponavljajočimi se zgodbami o težavnih in strah vzbujajočih »Balkancih«, ki so trn v peti predvsem politikom, kot problematični pa se kažejo tudi v medijskih zgodbah, si bralec hitro vzpostavi sliko, ki je, če že ne enaka, pa vsaj sorodna tisti, ki jo kaže njegov medij. Sočasna opozarjanja organizacij in tudi nekaterih novinarjev na kršenje človekovih pravic, ki naj bi jih zakrivila država in v katerih so žrtve ravno priseljenci, pa ostajajo brez prave pozornosti, saj so, še preden bi jih bralec vzel resno, hitro pospremljena s posmehom v komentarjih drugih novinarjev ali pa zaradi nezadostnega ponavljanja potonejo v pozabo.

Bralec se po deset let trajajočem informiranju o značilnostih in življenju glavnih akterjev izbrisa končno sreča z informacijo o nezaslišanem izbrisu. Takrat je izbris sicer predstavljen resno, pa vendar bralcu njegovi protagonisti niso neznani. Četudi bralec po prebranem stopi na stran žrtev, predhodno poročanje ni ostalo brez posledic. Celotni nekateri novinarji, kljub javno predstavljenim pravnim razjasnitvam, danes še vedno govorijo o špekulantih in celo zanikajo, da je šlo za žrtve. Prav tako je stereotip kriminalcev in krivcev za spodrseljaje Slovenije še vedno prisoten. Ta pa je za priseljence iz drugih republik vse prej kot zanemarljiv.

Mediji torej imajo moč. Pa bi, če bi svojo moč uporabili, v poročanju o težavah priseljencev iz drugih republik sicer nenaklonjenem času, lahko pripomogli k prekinitvi trpljenja žrtev izbrisa? Enostavno to ne bi bilo, pa vendar lahko trdimo, da bi, v kolikor bi si novinarji zadali cilj, povezali osebne zgodbe s tedanjim političnim diskurzom in v okviru danih možnosti ozadje raziskali, z vztrajnim in ponavljajočim se opozarjanjem na kršitve v državi lahko izbrisanim prihranili nekaj let mučnega boja za preživetje.

Na vprašanje, kaj bi pomenilo, če bi mediji prej reagirali in na izbris opozarjali, ne bomo mogli nikdar odgovoriti v popolnosti, vprašanje nas lahko le spodbudi k razmišljanju, kaj nas zgodba o izbrisu, predvsem njen medijski vidik, lahko nauči. V tolažbo pri vsem slabem bi bila misel, da smo osvojili lekcijo. Pa vendar tega ne moremo trditi, saj se zdi zgodba o izbrisu končana in pozabljena, še preden so se razkrili njeni krivci, preden se je žrtvam javno opravičilo in preden so vsi, ki jih je država pahnila v izbris, dobili povrnjena vsaj tista sredstva, ki jih je odredilo sodišče. Krivde ne prizna nihče. Zanikanje krivde, četudi le delne, pa ni problematično samo po sebi, temveč se kot strah vzbujajoče kaže, če se zazremo v prihodnost z mislijo, da nas poglavje izbrisa ni ničesar naučilo.

8 LITERATURA

Alić, Mehmedalija. 2013. *Nihče*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.

Bauer, Marjan. 1994. Slovenščina. *Slovenske novice*, (24. februar).

Beznec, Barbara. 2007. Zgodba nekega boja V *Zgodba nekega izbrisa*, ur. Barbara Beznec. 7–10. Ljubljana: Študentska založba.

Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič. 2003. Tujec in tuje v učbenikih: kritična diskurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa* 40 (2): 313–334.

Dedić, Jasminka. 2003. Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Aldo Milohnič, 23–84. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Dijk, van A. Teun. 2001. Critical Discourse Analysis V *The Handbook of Discourse Analysis*, ur. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen in Heidi E. Hamilton, 352–371. Malden: Blackwell Publishers.

Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič. 2007. *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

European court of human rights. Veliki senat. 2012. *Zadeva Kurić in drugi proti Sloveniji*. Pritožba št. 26828/06. 26. junij 2012. Dostopno prek: http://www.dp-rs.si/fileadmin/dp.gov.si/pageuploads/RAZNO/Kuric_in_ostali_v_Slovenija.pdf (8. januar 2015).

Erznožnik, Matjaž. 1993a. Z referendumom popravljen zakon bi bil hudo sporen. *Delo*, (23. avgust).

--- 1993b. Le prijazni državljani. *Delo*, (23. november).

Fistrič, Špela, Tanja Uršič in Marko. 2011. Paralelno življenje V *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*, ur. Uršula Lipovec Čebren in Jelka Zorn, 17–36. Ljubljana: Sanje.

Gačša, Jelena. 1995. Nobenih načrtov več. *Delo*, (3. marec).

Hojnik, Žarko. 2015. Intervju z avtorico. Ljubljana, 22. april.

Jakopec, Marko. 1993a. Tujci naj bodo tujci! *Delo*. (5. oktober).

--- 1993b. Štirje odložilni veti. *Delo*, (30. november).

Jalušič, Vlasta. 2009. *Zlo nemišljenja: arendtovski vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Jež, Boris. 1994. Slovenija, leglo etničnega čiščenja. *Delo*, (15. november).

--- 1995. V istem košu z ustaši in četniki? *Delo*, (22. februar).

Kodeks novinarjev Republike Slovenije. 1991. Dostopno prek: http://www.razsodisce.org/razsodisce/kodeks_txt.php (10. maj 2014).

Košir, Manca. 1988. *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

--- 2003. *Surovi čas medijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kogovšek Šalamon, Neža. 2012. *Izbris in (ne)ustavna demokracija*. Ljubljana: GV založba.

Komac, Miran. 2007. Mediji in »nove« narodne skupnosti . V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 373 – 389, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kuhar, Roman. 2006. Manjšine v medijih V *Mediji za državljane*, ur. Brankica Petković, 119-167. Ljubljana: Mirovni inštitut.

--- 2009. *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kurnik, Andrej. 2007. Izbrisani gredo v nebesa. *Časopis za kritiko znanosti* 35 (228): 122–131.

Kuzmanić, Tonči. 1999. *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.

Lamut, Urša in Mirna Macur. 2012. *Metodologija družboslovnega raziskovanja: od zasnove do izvedbe*. Ljubljana: Založba Vega.

Leskovic, Alenka. 1992a. Politični oportunistem nad ustavnimi merili. *Delo*, (9. december).

--- 1992b. Večina ni nikoli ogrožena. *Delo*, (12. december).

--- 1993a. Vnovično ravnovesje. *Delo*, (8. oktober).

--- 1993b. Dve vrsti državljanov. *Delo*, (25. november).

Mandelc, Damjan. 2011. *Na mejah nacije: teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Mesec, Blaž. 1998. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Meyer, Michael. 2001. Between theory method and politics: positioning of the approaches to CDA. V *Methods of Critical Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Michael Meyer, 14–31. London: SAGE.

Milohnič, Aldo in Eva Metlikovič. 2006. Narisani izbrisani: medijske podobe izbrisa. *Medijska preža* 25/26: 55-57.

Novinarsko *častno* *razsodišče*. Dostopno prek:
<http://www.razsodisce.org/razsodisce/razsodisce.html> (3. februar 2015).

Petković, Brankica. 2006. Mediji za državljane V *Mediji za državljane*, ur. Brankica Petković, 7–17. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Petrovec, Dragan. 2003. *Mediji in nasilje: obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pušenjak, Dejan. 1993. Zbrani podpisi za referendum. *Delo*, (20. oktober).

--- 1994. SLS predlaga zakon o reviziji državljanstva. *Delo*, (25. maj).

--- 2015. Intervju z avtorico. Maribor, 13. april.

Raztresen, Marjan. 1994. Zatirana tretja manjšina. *Slovenske novice*, (7. december).

--- 2015. Intervju z avtorico. Ljubljana, 14. april.

Roter, Petra. 2007. Vloga jezika v integracijskem procesu. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 301–331, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Rovšek, Jernej. 1994. Grožnja ksenofobije. *Delo*, (2. julij).

--- 2005. *Zasebno in javno v medijih: pravna ureditev in praksa v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Splichal, Slavko. 2001. Publiciteta, množični mediji in delitev oblasti. *Teorija in praksa* 38 (1/2001): 29–46.

Šabec, Ksenija. 2006. *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Šuen, Matjaž. 1994. *Preiskovalno novinarstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Taškar, Jana. 1993. Državlanski zakon ne bo preveč restriktiven. *Delo*, (24. maj).

--- 2015. Intervju z avtorico. Elektronska pošta, 10. april.

V., J. 1994. Slovenščina za enkratno rabo. *Slovenske novice*, (23. februar).

Vezovnik, Andreja. 2008. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* XXIV (57): 79–96.

--- 2009. *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 2010. Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti. *Družboslovne razprave XXVI* (64): 45–62.

Vičar, Branislava. 2011. *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost.

Vukelić, Majda. 1992. Načela ostajajo na papirju. *Delo*, (26. junij).

Wodak, Ruth. 2001. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments V *Methods of Critical Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Michael Meyer, 1–13. London: SAGE.

Zakrajšek, Vojko. 2015. Intervju z avtorico. Ljubljana, 8. april.

Zdravković, Lana. 2008. Izbrisani s(m)o naši! *Dialogi* 44 (1/2): 140–149.

Zorn, Jelka. 2003. Politike izključevanja v nastajanju slovenske državnosti V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Aldo Milohnič, 85–139. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Zakon o tujcih (ZTuj). Ur. l. RS, 1/91-I, 44/97 in 50/98 - odl. US, 1999. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/7DCB9FD53D87F68CC125717200280E32> (3. januar 2015).

Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP). Ur. l. RS 99/13. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6723#> (4. februar 2015).

PRILOGE

Priloga A: Intervju z Dejanom Pušenjakom, nekdanjim novinarjem Dela (13. april 2015, Maribor)

Kako razumete novinarstvo?

Težko vprašanje. Pravzaprav ne vem, ampak najboljša definicija se mi zdi, poskušati razumeti svet, v katerem živimo.

Kaj pa je pri novinarskem poklicu Vam najbolj pomembno?

Meni je najbolj pomembno, da poskušam ostati nevtralen do te mere, da se ne navdušim nad tistim, kar intimno podpiram, da ne zaničujem tistega, s čimer se ne strinjam, da skušam vse predstaviti po svojih najboljših močeh, z argumenti sogovornika ali pa teme, ki jo pokrivam. Najpomembnejša lastnost pa se mi zdi, da imaš vedno odprte oči in ušesa. Da ti manj govoriš in več poslušаш.

Kako razumete odgovornost novinarjev?

Ta se mi zdi izjemno visoka. Ampak to zahteva tudi svojo visoko ceno. Odvisno pa je od človeka. Zdi se mi pa, da je ta izjemno visoka.

Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako ti vplivajo na javnost?

Jaz mislim, da velikanski. Manipulativne zmožnosti, ki jih imamo novinarji v rokah, so ogromne in raznovrstne. Ti iz vsakega svojega prispevka lahko narediš neko propagandno mašilo ali pa tiščiš nazaj, če presodiš, da situacija zahteva umirjanje, jo lahko umirjaš, lahko pa jo podžigaš do nezavesti.

Bi lahko rekli, da imajo novinarji moč spreminjanja, morda celo prekinitve krivic?

Mislim, da največjo. Kot opazujem izkušnje iz naše države, mislim, da se vse državne institucije v glavnem obračajo po novinarjih. Nek novinarski prispevek ima vsaj neko moralno moč, da premika stvari.

Kako pa vidite povezavo med novinarstvom in politiko?

Neposredne povezave ne vidim. Nekateri kolegi so šli iz novinarstva v politiko in redko katera pot se je dobro končala, nazaj pa je sploh nemogoče priti. Mislim, da med novinarstvom in politiko ni potrebne nobene povezave in novinarji niti ne potrebujejo te povezave. Govori se marsikaj, jaz pa ne poznam nobenega primera, da bi kateri kolega novinar dobil plačano za kak prispevek, čeprav se govori tudi to, da pomembne inštitucije, raznorazne korporacije plačujejo za intervjuje in prispevke. Mislim, da je v novinarstvu toliko pritiskov, lobiranj in podkupovanj kot v vsakem drugem poklicu. So tudi primeri, najbrž, ampak je to zelo zelo težko odkriti. Kot urednik ali pa kot novinar ti pa je jasno, kateri novinarji pišejo kredibilno. Vidi se tudi iz prispevka, saj bralci niso neumni, vidi se, kateri prispevki so mogoče plačani, mogoče naročeni. Imaš lobiste, ki so tako sugestibilni, da te uspejo prepričati v svoj prav, četudi ti potem ne pišeš po njihovem nareku. Vsak novinar pa ima tudi neko svoje prepričanje in informacije, ki jih dobi, kombinira s tem svojim prepričanjem.

Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno?

Ne spomnim se natančno, ker je že veliko časa minilo. Vem pa, da je v času osamosvojitve vladala kar velika nacionalistična histerija in neka težnja k nacionalni homogenosti. Zato so nam, tudi novinarjem, tiščali, naj razumemo, da je Slovenija v občutljivem trenutku, pritiski iz Beograda itd. Tako da so novinarji tudi rahlo samozaščitniško ravnali, da so nekako neproporcionalno navijali za samostojno Slovenijo, ampak glede na rezultate plebiscita je bilo to za pričakovati. Med novinarji je enak odstotek navdušenih nad osamosvojitvijo kot nasprotnikov. Se pravi velika večina novinarjev je samostojnost itak podpirala. Kot se spomnim, pa so bili antinacionalistični odpori dokaj močni. Zato so nacionalistične sile v slovenski politiki morale maskirati te kršitve človekovih pravic na temelju nacionalizma na ta način, da so nas tudi farbali. Konkretno o izbrisu, če se spomnim, mi takrat nismo vedeli, kaj povzroči izbris iz registra stalnih prebivalcev. Nisi takoj vedel, to se je odkrivalo kamenček po kamenček. Skozi zgodbe smo potem začeli ugotavljati, kaj se je sploh zgodilo.

Pa ste prišli do zgodb posameznih ljudi, ki se jim je to zgodilo? Ste stopili v kontakt s kom, ali pa je kdo od izbrisanih kontaktiral vas?

Tega se ne spomnim. Vem pa, da so takrat civilne organizacije hodile po parlamentu in na veliko obveščale. Zelo dobro propagando so imeli ti ljudje, ki so izpadli iz denacionalizacijskega zakona in so bili najemniki denacionaliziranih stanovanj. Oni so bili zelo močna lobistična skupina in so tudi razlagali svoje zgodbe, ki so bile vse po vrsti tragične. Vem, da je tudi pokojni Todorovič hodil po parlamentu in so govorili svoje zgodbe.

Je bilo to takoj, v prvih letih po osamosvojitvi ali leta kasneje?

To je bilo kasneje. Največ zaslug za izpostavitve izbrisanih ima Matevž Krivic. On je potem to tudi pravno utemeljil in tudi pokazal pot, po kateri so se te svinjarije dogajale. Ti pa kot novinar, če ne znaš zgodbe postaviti v kontekst, je težko razumeti, kaj se je sploh zgodilo. V procesu osamosvajanja je bilo teh tem še in še.

Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?

Mislim, da zato, ker ni bilo jasno, ker sploh nismo vedeli, kaj se je zgodilo. Takoj, ko je prišla pravna interpretacija, kaj pomeni izbris iz registra stalnih prebivalcev za te ljudi, je bilo takoj jasno, da je bila to ena velika svinjarija in protizakonitost in protiustavnost, ki se je zgodila in takrat smo šli tudi novinarji z vsemi topovi, ker se ni bilo težko postaviti na pravo stran, saj je bilo jasno, katera je bila pozitivna in katera je bila negativna. Dokler nisi razvozlal te zgodbe, pa je bilo to težko razumeti. Sem pa prepričan, da če bi katerikoli novinar zaslutil, kaj se je zgodilo z izbrisom, bi se takoj vrgel v preiskovanje, ampak nam je ušlo, tako kot nam danes uide marsikatera tema.

Kakšni pa so Vaši razlogi za novinarsko pokrivanje poosamosvojitvene zakonodaje?

Samo eno – zaščita človekovih pravic. Slovenija je bila po ustavi socialna in pravna država in smo šli po sledi najbolj enostavnega novinarskega vprašanja, ali je tej ustavni normi zadoščeno ali ne. In ko smo ugotovili, da prihaja do kršitve človekovih pravic, smo seveda šli vsi pokonci. Ker to je res najhuje, kar se lahko zgodi na začetku nove države.

Je znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov ali so bile te sugerirane s strani urednikov?

To je bil zlati čas za novinarstvo. Toliko svobode v novinarstvu kot takrat, v zadnjih petindvajsetih letih ni bilo nikoli. Takrat so tudi uredniki na časopisu razumeli, kaj je poslanstvo časopisa, kakšna je špura, ki se je mora časopis držati, kakšne so vrednote.

Ste bili pri pokrivanju notranje politike kdaj soočeni z uredniško cenzuro?

Ne, nikoli.

Je bilo proti »Balkancem« nastrojeno ozračje prisotno znotraj vašega medija?

Jaz mislim, da ne, ali pa vsaj jaz tega nisem zaznaval. Novinarji so vseeno dokaj freigeisti, dokaj izobraženi so bili. Bile so različne struje znotraj istega medija. Eni so pokrivali bolj nacionalistično zavedno, drugi so bili navdušeni nad Jelinčičem, ampak vsi so imeli svobodo pisati svoje.

Se Vam zdi, da je bilo pri poročanju o pestrem političnem dogajanju v povezavi z Zakonom o državljanstvu do leta 1995 dovolj le pogosto informativno poročilo o izjavah vsake od vpletenih političnih strank?

Mislim, da je bilo to zato, ker novinarji nismo najboljše štekali, kaj se dogaja. Ni bilo kakšnih cenzorskih posegov ali pa da bi kdorkoli blokiral kakšno komentiranje. Enostavno je moralo miniti nekaj časa, da so te zgodbe prišle do ravni, da si ti sploh lahko komentiral. Zato bi rekel, da so informativno toliko močni, ker smo takrat šele sestavljali drobce zgodbe.

Bi rekli, da bi bila pojasnitev izbrisa javnosti, pred izpostavitvijo izbrisanih samih, delo preiskovalnega novinarstva?

Absolutno bi to zahtevalo preiskovalno novinarstvo. Preiskovalno novinarstvo je to, da se ti zakoplješ v srž problema in ponavadi je super, če sodeluje več novinarjev, ker se lažje pokrivamo. Nekateri se bolje znajdejo v stikih z ljudmi, drugi bolje razvozlavajo zakonodajo. Zmeraj je to izrazito timsko delo, ampak mi takrat, po moje, nismo razumeli razsežnosti dogajanja, ki se je zgodilo z izbrisom.

Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh?

Seveda bi lahko naredili še mnogo več, ampak verjetno nismo bili dovolj modri, dovolj strateški, dovolj premišljeni, da bi razumeli, za kaj pravzaprav gre.

Bi rekli, da ste Vi, kot novinar, v povezavi z izbrisom opravili svoje delo?

Enako. Jaz priznam krivdo, da nismo naredili dovolj, ampak treba je upoštevati tudi to, da tudi mi nismo vedeli, kaj se je zgodilo.

Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?

Se popolnoma strinjam.

Mislite, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitve izbranih in posledično prejšnjo prekinitev trpljenja žrtev?

Mislim, da do informacij, da se pripravljajo izbris, sploh nismo mogli priti.

Zakaj ne?

Pritisk na to, da obstaja velika nevarnost s strani nasprotnikov osamosvojitve je bil kar dobro dirigiran. Sploh se ne spomnim, kdaj smo dobili prvo informacijo o tem, da je bilo toliko izbranih.

Se Vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

Mislim, da danes da. Mislim, da je obsodba izbrisa praktično enoglasna. Mislim, da je popolnoma jasno, kaj se je zgodilo, da je šlo za veliko sistematično kršitev človekovih pravic in da se je zgodilo nekaj, kar se nikoli ne bi smelo zgoditi v nobeni pravni državi.

Priloga B: Intervju z Jano Taškar, nekdanjo novinarko Dela (10. april 2015, elektronska pošta)

Kako razumete delo novinarja?

Poklic kot vsak drug, četudi ga včasih »uvrščajo« med veje oblasti. Zame osebno je bilo novinarsko delo vedno izziv, ki, če ga želiš dobro opravljati, zahteva veliko angažiranja, predvsem pa študija, ne samo na fakulteti, ki da človeku samo osnovna znanja, ampak pri vsaki obravnavani temi. Le tako lahko svojemu »potrošniku« daš razumljivo in celovito informacijo. Skratka, delo novinarja ne bi smela obrt in rutina in še manj to, da se lepo oblečeš in nastaviš mikrofona sogovorniku in mu postaviš neko splošno vprašanje. Vprašanja, ki jih postavlja novinar, kažejo, koliko ve o zadevi, o kateri povprašuje. Novinarstvo je v sedanjih razmerah veliko slabše kot je bilo včasih, zato tudi ni cenjeno.

Kaj je pri novinarskem poklicu Vam najbolj pomembno?

Maksimalno poznati obravnavano temo in jo posredovati tako, da jo bo razumel čim širši krog bralcev, gledalcev oz. poslušalcev.

Kako razumete odgovornost novinarjev?

Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti z nekaj besedami. Dejstvo je, da je v današnjih razmerah za ceno gledanosti oz. branosti prepogosto podcenjena zakonodaja s tega področja in poteptana osnovna človeška morala. Primer: poročanje o intimnosti med ravnateljem in učiteljico.

Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako ti vplivajo na javnost?

Žal ne morem odgovoriti, ker vprašanje ni konkretizirano in ne vem, ali se nanaša na delo novinarjev pred četrto stoletje ali v današnjih razmerah.

Bi lahko rekli, da imajo novinarji moč spreminjanja, morda celo prekinitve krivic?

Ali naj se novinarji ukvarjajo samo s krivicami? Mislim, da ne. V današnjem žurnalizmu zelo manjka tudi kaj pozitivnega...novinarji seveda lahko in morajo opozarjati na probleme, če hočete krivice, bojim pa se, da sveta ne morejo spreminjati.

Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno oz. natančneje kaj je bilo povedanega o posledicah, ki sledijo za tiste, ki za državljanstvo ne zaprosijo?

Poosamosvojitvene zakonodaje ni bilo treba posebej razmeti, država jo je preprosto potrebovala.. Zakon o državljanstvu načeloma ni bil sporen, če upoštevamo, da je bilo že pred njim, s plebiscitno zakonodajo, pripadnikom drugih narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije omogočeno, da pridobijo državljanstvo. V tej luči niti rok za pridobitev državljanstva po tem zakonu ni bil enormno kratek. Sprejeti popravki so se nanašali predvsem na manjšo specifično kategorijo ljudi. Sporen je bil zakon o tujcih, ker ni predvidel posledic za tiste pripadnike drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki po zakonu o državljanstvu ne bi uveljavili možnosti pridobitve državljanstva. Vprašanje ni bilo posebej dramtizirano, ker naj bi ga rešili akti, ki bi jih Slovenija kasneje podpisala s posameznimi novimi državami. Kolikor se spomnim, tedaj nihče ni govoril o tem, da bodo toliko in toliko tisoč ljudi preprosto izbrisali iz registra stalnega prebivalstva in jih umestili med tujce ter jim tako posledično odvzeli vrsto pravic, ki so jih imeli na osnovi priznanega stalnega prebivališča. Do odgovora na vprašanje, ali je bilo to storjeno namerno ali pa so bile posledice zakona o tujcih spregledane zaradi intenzivnega sprejemanja zakonov, se nikoli nisem dokopala, čeprav sem se zelo trudila priti do njega. Tudi pametnega odgovora, zakaj prizadetih niso obveščali o izbrisu, nisem nikoli dobila. Je pa res, da se je šele veliko let kasneje uveljavila praksa obveščanja, da recimo posamezniku poteče veljavnost vozniškega dovoljenja. Take prakse v tistih časih ni bilo, čeprav menim, da bi bila ob izbrisu iz registra stalnega prebivalstva več kot nujna za vse. Posamezne občinske uprave so to sicer naredile, a odziv izbrisanih na ta obvestila je bil zelo pičel. Večina dopisov je prišla nazaj o oznako »neznano«.

Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?

Zato, ker ob sprejemu obeh zakonov nihče niti slutil ni, da gre za tolikšno število ljudi. Ne nazadnje posamezniki včasih več let niso vedeli, da so izbrisani, ker so to ugotovili šele, ko je bilo treba zamenjati osebni dokument ali urediti to ali ono uradno zadevo. Skratka, krivice so se odkrivale skozi leta in ne naenkrat. Ne gre pozabiti, da so bile prve ustavne pobude za presojo zakona o tujcih vložene in sprejete v obravnavo šele leta 1994, o njih pa odločeno leta 1999, izbrisani pa so se organizirano zoperstavili tej zakonodaji šele desetletje po izbrisu. Pomeni, da so primeri po krivici izbrisanih šele z leti dobivali svojo pravo razsežnost.

Je bila kršitev človekovih pravic v povezavi z izbrisom jasna? Bi lahko rekli, da se je to iz zakonodaje dalo razbrati ali pa, da se je kasneje "vedelo" kaj se je zgodilo?

Ob sprejetju obeh zakonov nihče ni predvidel ali napovedal razsežnosti posledic, ki so prizadele tudi Slovence; bili so izbrisani, ker je bila v skupni državi dopuščena možnost opredelitve za republiško (slovensko) ali državno (jugoslovansko) državljanstvo. Če so imeli jugoslovansko državljanstvo, so bili izbrisani, četudi so bili Slovenci. Prav zaradi takih primerov je mogoče sklepati, da četudi bi bil izbris »Neslovencev« pritlehno načrtovan, zagotovo ni bil dovolj premišljen.

Kakšni so Vaši razlogi za novinarsko pokrivanje poosamosvojitvene zakonodaje?

Delokrog: poročanje iz parlamenta. Praviloma je bila v tistem obdobju poročevalska ekipa sestavljena iz poznavalcev posameznih področij, ker en sam človek zajetnemu delu ne bi bil kos oz. bi ga lahko predstavil komaj kaj več kot z naslovi zakonov.

Je znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov ali so bile te sugerirane s strani urednikov?

Delo novinarjev je bilo (in je še vedno v večjih medijskih hišah) razdeljeno po področjih, celoten časopis koordinira kolegij urednikov. Izbira je bila svobodna znotraj delovnega področja, to pa ne izključuje tega, da je bila kakšna tema tudi naročena s strani uredniškega kolegija oz. urednika kot izvajalca politike časopisa. A to ne pomeni, da je bilo vnaprej naročeno, kakšno mora biti besedilo. Vsaj meni se to ni zgodilo.

Ste bili pri pokrivanju notranje politike kdaj soočeni z uredniško cenzuro?

Ne po letu 1990, prej pa izjemoma, predvsem zaradi strahopetnosti urednikov in ne pritiskov politike.

Je bilo proti »Balkanecem« nastrojeno ozračje prisotno znotraj vašega medija?

Nikakor. Ne nazadnje je bilo v kolektivu kar nekaj ljudi, ki so bili po nacionalnosti pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, pa zavoljo tega niso bili šikanirani in tudi odgovornejše naloge so jim bile enakopravno dostopne.

So v povezavi s poročanjem o izbrisu ali z izbrisom povezano zakonodajo obstajale direktive s strani uredništva?

Nikakor ne v smislu, da se o tem ne poroča oz. kako naj se o tem poroča.

Se Vam zdi, da je bilo pri poročanju o pestrem političnem dogajanju v povezavi z Zakonom o državljanstvu do leta 1995 dovolj le pogosto, informativno poročilo o izjavah vsake od vpletenih političnih strank?

Dovolj ali ne, zakone je krojila oz. sprejemala politika, natančneje parlamentarne stranke oz. parlamentarna večina, te pa so prav na izbrisanih kovale svoj politični kapital. V takih primerih so mediji praviloma brez moči, saj parlamentarna večina naredi, kar si je zamislila. Še toliko bolj, če je večina javnosti na njeni strani, kar se je dokazalo na referendumu o tako imenovanem tehničnem zakonu o izbrisanih.

Bi aktivnejše komentiranje in opozarjanje na potencialno nevarnost izrazitega nacionalizma le-teh lahko imelo na javnost drugačen učinek?

Bojim se, da ne. Poleg politične parlamentarne večine je treba upoštevati javno mnenje, ki v obravnavanem obdobju nikakor ni bilo naklonjeno ne poročanju o izbrisanih in ne izbrisanim. Tudi mene so nekajkrat »popljuvali«, pa četudi sem se ukvarjala predvsem z zakonodajo.

Bi rekli, da bi bila pojasnitev izbrisa javnosti, pred izpostavitvijo izbrisanih samih, delo preiskovalnega novinarstva?

V tistem obdobju, ko si je izbrisane »prilastila« politika (sicer pa tudi danes ni kaj drugače), to ne bi bilo preiskovalno novinarstvo, ampak bi kvečjemu kak novinar lahko dobil vnaprej kakšne teze ali stališča, ki naj bi jih kasneje uzakonili. Kaj pa naj bi torej še preiskovali? Posamezne zgodbe. Saj ni rečeno, da jih nismo. Sama sem pripravljala zelo konkreten primer izbrisanih, ki pa se je po preverjanju vseh dostopnih podatkov izkazal za lumparijo, če uporabim blag izraz. Tudi to je resnica o izbrisanih.

Bi rekli, da so mediji, konkretno tudi Vaš medij, bralcem v času aktivnih političnih predlogov o spremembah zakonodaje do leta 1995 predstavili problematiko le-teh? Če ne, zakaj menite, da se to ni zgodilo?

To je bilo obdobje ko je bilo treba vso zakonodajo postaviti na novo, državljanstvo in tujci so bili le majhen drobec, parlament je tedaj delal praktično vse dni in velikokrat tudi noči. Če uporabim prisposodbo: pogozdovanje je moralo biti tako intenzivno, da preprosto ni bilo časa in možnosti, da bi si ure in ure ogledovali posamezno drevo. Ne nazadnje je vsak medij prostorsko oz. časovno omejen. Kljub temu smo v okviru danih možnosti dokaj celovito predstavljali poosamosvojitveno zakonodajo.

Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh?

Da, vendar z zamikom, saj ob sprejetju obravnavanih zakonov nihče ni mogel predvideti razsežnosti izbrisa.

Bi rekli, da ste Vi, kot novinarka, v povezavi z izbrisom opravili svoje delo?

Moje delovno področje je bila zakonodaja s tega področja in politične opredelitve do posameznih vprašanj in v tem okviru sem delo opravila po najboljših močeh.

Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?

Če bi si mediji na ramena naložili vso odgovornost za trpljenja žrtev (to niso samo izbrisani, žrtev, takih in drugačnih, je nič koliko), bi bili že davno izbrisani. Zakoni postavljajo splošna pravila, izjem ne poznajo. Recimo, po črki zakona ima vsak od staršev, ki se razvežeta, pravico do toliko in toliko stikov z otrokom. Kaj pa, ko eden od staršev sploh ne zasluži tega naziva, pa mora nesrečni otrok vseeno toliko ur na teden preživeti z njim, saj je bitko z birokratskim aparatom, ki bi to preprečil, zelo težko dobiti, ker pač deluje po črki zakona. Iz zadnjega obdobja je zame najbolj kričeč primer »butaste« zakonske norme najdena podivjana kobilica na Krasu. Ker so jo ulovili policisti, so jo lahko le oni dali na dražbo in se je tako znašla med kolesi, urami, itd. Tudi živalim se dogajajo krivice. Na srečo se je dražba izšla v korist kobilici, lahko pa bi se tudi v korist mesarju, ki bi jo predelal v hrenovke ... novinarji torej morajo storiti kar največ, da predstavijo vse strani obravnavanega primera, nimajo pa moči, da bi zadevo spremenili. Saj poznate rek: psi lajajo, karavana gre mimo.

Mislite, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitve izbrisanih in posledično prejšnjo prekinitev trpljenja žrtev?

Ne, ker si je kot rečeno politika vzela to vprašanje za enega od topov v političnih bitkah. Si predstavljate, da bi SDS pod pritiskom medijev spremenila svojo politiko, odpravila nenaklonjenost do izbrisanih? Jaz ne!

Se Vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

Zagotovo veliko jasnejša kot v obdobju, ki ga obravnavate v svoji magistrski nalogi. Prav vsake zgodbe oz. krivice pa zagotovo nikoli ne bomo poznali. Nekateri so jo odnesli s seboj v grob. Tudi to je resnica o izbrisanih.

PS: Po najboljših močeh sem poskusila odgovoriti na vaša vprašanja, ki po moji skromni oceni pretirano izhajajo iz predpostavke, da so mediji oziroma novinarji krivi, da se zgodba o izbrisanih po četrto stoletje še vedno ni končala. Razumem, da se je težko vživeti v obdobje skoraj pretirane euforije ob osamosvojitvi, ki jo je zaznamovala tudi nenaklonjenost (nežen izraz) do agresorske vojske in njenih pripadnikov (tudi Slovencev), do pripadnikov drugih narodov (v tem času ni bilo neutemljeno mnenje, da Slovenci opravljajo najslabše plačana in umazana dela na severni strani Alp, »južnjaki« pa v Sloveniji), prav tako je težko s take časovne razdalje razumeti porodne krče novo nastalih političnih strank, ki so si hotele čimprej prigrabiti vso oblast, ki je dotlej teoretično pripadala le eni politični organizaciji. In tudi to, kako velik je bil zakonodajni poosamosvojitveni zalogaj, si je težko predstavljati. Vse to in še kaj bi bilo vredno upoštevati ob tedanji vlogi novinarjev, ki se je nedvomno pomembno razlikovala od sedanje. Novinarji pač nikoli ne živijo zunaj sveta oz. družbenih razmer. Ne nazadnje in ne nepomembno je, da jim je bil »labodji spev« napovedan že na konstitutivni seji prvega demokratičnega sestava parlamenta: na srečo se ni uresničil, se je pa z leti dejansko pokazalo, da so tudi med novinarji prodane duše in taki, ki ob vsakokratni menjavi politične oblasti zamenjajo svoj suknjič. To se nujno odraža v njihovih pogledih na posamezno vprašanje in njihovih tekstih.

Priloga C: Intervju z Marjanom Rztresenom, nekdanjim novinarjem Slovenskih novic (14. april 2015, Ljubljana)

Kako razumete novinarstvo?

To je bolj filozofsko vprašanje. Osnova je poročanje o stvareh, ki se dogajajo. Nas so včasih učili, da sta osnovni zvrsti vest in poročilo. Sedaj pa so očitno to pozabili in to mešajo s komentiranjem. In ko bereš neko stvar, komaj razumeš, kaj je želel pesnik povedati. Pri vsaki novinarski vrsti, razen pri komentarju, je pomembnih je tistih pet K, to mora bralec vedeti, to je novinarstvo.

Kaj je pri novinarskem poklicu Vam najbolj pomembno?

Odvisno od medijev. Predvsem pri dnevnih časopisih je važna hitrost. Včasih je bilo važno, da si prvi, da si prešišal konkurenco. Šele naslednja faza je komentiranje. Tako da bi rekel hitrost. Pri drugih pa čim več podatkov, iz katerih bi bralec izvedel čim več stvari o dogodku, o katerem se piše.

Rekli ste, da je pomembna hitrost. To po eni strani lahko razumemo kot prednost, pa ne bi rekli, da je hkrati tudi slabost?

Seveda ima slabosti. Človek, ki mu gre za hitrost, spregleda ali pa ne more priti do kakih važnih podatkov, za katere bi mu potem lahko kdo očital, da jih ni upošteval. Ampak pri hitrosti gre predvsem za to, kaj se je zgodilo, kdaj se je zgodilo...in hitro pride do površnosti.

Kako razumete odgovornost novinarjev?

Včasih so rekli, da lahko beseda tudi ubija. Ni treba z nožem in s pištolo, lahko tudi z besedami koga zatolčeš. Čeprav novinar ponavadi, ko je mlad, premalo misli na to. Gledam tudi iz sebe. Kako smo včasih delali na horuk, da smo naredili nekaj, ne glede na to, koliko si nekoga prizadel, čeprav je bilo pogosto tako, da si je tisti, ki je bil prizadet, to tudi zaslužil, ker je naredil kakšno lumparijo. Odgovornost seveda je, predvsem pri časopisnem novinarstvu. Na radiu je povedano in se potem pozabi. To, kar je napisano, je pa za vse večne čase.

Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako te vplivajo na javnost?

Imajo vpliv. Samo ne vem, če bi znal razložiti, kakšen je ta vpliv. Karkoli bi rekel, bi bilo zelo ozko. Imajo pa vpliv. Včasih so rekli, da so ljudske pesmi ponavljanje. In če velikokrat ponavljaš stvari, ki ni nujno, da čisto držijo, lahko so tudi laž, postanejo resnica ali pa vsaj polresnica in ji ljudje verjamejo. Se mi zdi.

Bi lahko rekli, da imajo novinarji moč spreminjanja, morda celo prekinitve krivic?

Ja. Recimo, če greva na izbrisane. Ko so nekateri obupali nad tem, da bi lahko kaj dosegli pri uradnikih, so se obračali in se še zdaj obračajo za druge stvari na novinarje, na novinarske hiše in pravijo, da je to njihovo zadnje upanje. Ko je to zapisano, potem se ljudje, tisti, ki naj bi bili odgovorni, zganejo in kaj naredijo.

Rekli ste, da so se izbrisani obrnili po pomoč na novinarje. Je Vas kdaj poklical kdo, ki je bil izbrisan ali ste kako drugače stopili v stik z osebo, ki so jo izbrisali?

Ja, velikokrat so me klicali. Cankarjeva pranečakinja me je klicala, ko je prebrala nekaj mojih prispevkov o ljudeh, ki niso postali Slovenci, čeprav so vedno živeli tukaj. In sem napisal prispevek in je imela vse urejeno v desetih dneh.

Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno oz. natančneje kaj je bilo povedanega o posledicah, ki sledijo za tiste, ki za državljanstvo ne zaprosijo?

Se ne spomnim. Ampak je pa nujno, da se pri vsaki politični spremembi marsikaj spremeni tudi v praktičnem življenju posameznika. Pri vsakih velikih spremembah so tudi majhne spremembe, ki jih občuti marsikdo. Po osamosvojitvi so se ljudje bali vsak zase in zato so nekateri, predvsem iz drugih republik, šli domov, so rekli, naj se stvar umiri, pa pridem nazaj.

Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?

Ogromno je bilo drugih stvari. Pri tako veliki spremembi, kot je politični sistem, iz enega v čisto nekaj drugega, celo v takega, ki je bil prej označen kot sovražen, je to velik preskok. In ob tem je bilo kup drugih stvari, ki so se verjetno novinarjem in urednikom zdele pomembnejše od tega. Ker vendarle ni bilo tako veliko teh izbrisanih.

Kakšni pa so Vaši razlogi za novinarsko pokrivanje poosamosvojitvene zakonodaje?

Zdelo se mi je zanimivo. To so človeške usode. Nisem veliko pisal o notranji politiki, ampak sem pisal o ljudeh, o usodah. Recimo nekdo, ki je tu delal, živel, imel družino, sedaj pa kar naenkrat ni nič tukaj. To je človeška usoda, ki je lahko zelo tragična.

Zakaj človeške usode? Se Vam zdi, da lahko tako ljudem bolj približate problem?

Ja. Ker je to konkreten človek, ki ga lahko naravnost vprašaš, kaj je res. Tisto, kar je nekaj nasploh ali pa politično, je lahko tudi izmišljeno, ali pa politično prikrojeno ali pa v službi neke politike. Tu pa je osebna štorija, ki ji ljudje pogosto bolj verjamejo kot neki taki svetovni zgodbi.

Je znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov ali so bile te sugerirane s strani urednikov?

Jaz sem začel pri Dnevniku. Tam sem bil 15 let. Potem pa me je urednik Dela, Mitja Gorjup, povabil v Delovo hišo in ko sva se dobila, je rekel, da spremlja moje pisanje in če bi prišel v njihovo hišo, da bom lahko delal vse, kar sem tam, le nekaj stvari je tabu, in sicer proti socializmu, samoupravljanju, partiji, vojski in maršalu Titu se ne sme pisati. To je bilo prej, pred osamosvojitvijo. Potem pa sem bil pri Slovenskih novicah do upokojitve. K sreči smo imeli urednike, ki so rekli, da bomo pokrivali vse politične strani, torej si bil lahko proti ali pa za vse strani. Uredniškega pritiska pa ni bilo.

Se Vam zdi, da je bilo pri poročanju o pestrem političnem dogajanju v povezavi z Zakonom o državljanstvu do leta 1995 dovolj le, pogosto, informativno poročilo o izjavah vsake od vpletenih političnih strank?

Delo je bilo vedno še malo iz prejšnjega režima, pri Delu je bila bolj važna uradna politika. Pri Slovenskih novicah pa niti ne. Pri novicah je bilo mogoče pokrivati vse strani, pri Delu pa je bilo bolj prejšnje režimsko pisanje.

Bi aktivnejše komentiranje in opozarjanje na potencialno nevarnost izrazitega nacionalizma le-teh lahko imelo na javnost drugačen učinek?

Mogoče ne, ne vem, tega ne bi znal povedati.

Bi rekli, da bi bila pojasnitev izbrisa javnosti, pred izpostavitvijo izbranih samih, delo preiskovalnega novinarstva?

To se mi zdi malo za lase privlečeno. Najboljše reportaže in prispevki kot raziskovalnega novinarstva so bili tisti, ki so imeli najboljše informatorje. Si imel dobrega informatorja in si bil kar naenkrat raziskovalni novinar, ker si izvedel stvari, ki jih drugi niso. Prej in več si izvedel kot drugi, ker si imel dobre informatorje, ne pa, da bi šel in se zagrebel. To pri nas ni mogoče, kot je recimo v nekaterih ameriških medijih, da je lahko novinar več mesecev delal na eni temi. Kdo te bo pa gledal dva meseca, da boš bluzil, nič naredil in rekel, da iščeš in raziskuješ neko veletemo. Pri nas moraš imeti nekega informatorja, da ti prinese informacijo in eventualno, ko ti namigne, greš še k drugemu, ki ti spet kaj pove, potem k tretjemu in tako naprej. Pri izbranih pa ni bila kakšna silna znanost. Predpis je bil tak, bila je sprememba režima in treba se je bilo držati predpisa.

Bi rekli, da so mediji, konkretno tudi Vaš medij, bralcem v času aktivnih političnih predlogov o spremembah zakonodaje do leta 1995 predstavili problematiko le-teh?

Takrat niso govorili o izbrisu, ampak kar naenkrat nekdo ni bil več slovenski državljan. Bile pa so različne kategorije ljudi, tisti, ki so se prilagodili okolju, v katerem so živeli, so tudi brez problema komunicirali. Po mojem je bilo to javnosti sto procentno dobro predstavljeno.

Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh?

Mislím, da so.

Bi rekli, da ste Vi, kot novinar, v povezavi z izbrisom opravili svoje delo?

Mislím, da sem. Po svojih skromnih močeh. Skušal sem pojasniti, kako naj se ljudje obnašajo, da bi živeli tako, kot so prej.

Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?

Najlažje je pa na novinarstvo nekaj prevaliti. Tako kot, ko politik nekaj reče, novinar potem to zapiše in potem politik reče, da ni tega rekel, da je novinar narobe razumel ali pa iztrgal iz konteksta. Mislím, da tu novinarji nimajo prav nobene krivde.

Mislíte, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitvev izbranih in posledično prejšnjo prekinitvev trpljenja žrtev?

Mislím, da je tu žrtev prehuda beseda. Nekdo je bil tisti čas seveda malo nesrečen, kakšna velika žrtev pa ne, saj se mu ni nič zgodilo. Nekdo, ki se je takoj pobrigal za to, je trajalo dva meseca. Takrat je bil brez potnega lista, pa kaj potem, če ga izgubiš, si tudi brez, pa sploh ne opaziš.

Kaj pa preganjanja izbranih?

Kdo jih je preganjal?

Med drugimi policisti.

Ne poznam nobenega primera. So pa ljudje, ki so se vrnilí sem, ko so se stvari politično uredile, bili potem tuji državljani. In ko jih je policist ustavil in je želel podatke, dovoljenja, so se začela pa preganjanja. Ampak ljudje so prišli sem, ne da bi si uredili papirje, dokumente, status.

Se vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

Ne vem, ker premalo spremljam. Včasih preberem kaj od Krivica, sicer pa ne vem.

Priloga Č: Intervju z Vojkom Zakrajškom, nekdanjim novinarjem Slovenskih novic (8. april 2015, Ljubljana)

Kako razumete delo novinarja?

Delo novinarja razujem predvsem kot odgovorno delo, s katerim se seznanjajo približno 10.000, par 100.000 ljudi, vsaj pri časopisu, pri katerem smo mi, ker je to bralo toliko ljudi. Enostavno je treba biti pošten, fair tudi do ljudi, o katerih pišeš, če pišeš o ljudeh. Če pišeš o dogodkih, jih je treba raziskati z dveh strani, čeprav sem jaz vedno rekel, ne vprašati dveh strani, ampak vedno vprašaj tri strani. To je bilo moje vodilo in tako se mi zdi, da bi moralo večno biti. Včasih so rekli, dovolj je, da je 70 procentov res, saj smo rumeni časopis. Ne, ni dovolj, poskusimo res resnico. In velikokrat, kadar sem tako govoril, sem doživel, da so se mi smejali. Osnovno pri novinarstvu pa je tudi varovanje vira in to za vsako ceno.

Torej Vam je pri novinarskem poklicu najpomembnejša resnica?

Da, poštenost do človeka in do dogodka, ki ga pokrivaš. Se pravi korektnost.

Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako ti vplivajo na javnost?

Očitno močno vplivajo, glede na našo politično situacijo. Nekoč ni bilo tako razslojeno, ko rečem nekoč, mislim prejšnje čase, pred osamosvojitvijo. Tedaj ni bilo tako, kot govorijo mlajše generacije, da je bilo novinarstvo diktirano, to ni res, dalo se je tudi kritično pisati. Kasneje pa je zaradi politike na žalost prišlo tudi do razdelitve novinarjev. Dajmo se jasno opredeliti, kdor želi biti novinar, ki podpira točno določeno stranko, naj se to ve. Ne pa, da dela za nekoga in se proglašajo za neodvisnega, korektnega.

Trdite, da tedaj novinarstvo ni bilo diktirano. Je torej znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov?

Če govorim za svoje delo, ker za druge ne morem govoriti, saj niti ne vem, sem jaz izbral svobodno, pa tudi tem je bilo na tisoče in ko zdaj nek novinar pride do urednika in reče, kaj bi pa jaz delal...tega ne razujem.

Ste bili pri pokrivanju notranje politike kdaj soočeni z uredniško cenzuro?

Ne. Tudi s strani politikov ne. Vedno sem rekel, da avtorizacije ni. Sem vedno rekel, da bom napisal to, kar mi bodo povedali. S strani urednika pa tudi ne, ker novinar si naredi nek zid, neko vesolje, ki je ali pa ni dotakljivo.

Je bilo proti »Balkancem« nastrojeno ozračje prisotno znotraj vašega medija?

Niti ne. Kakšne pripombe so bile, mimo grede je padla kakšna opazka, kaj pa ti te zagovarjaš, ampak tu gre za osebna čutenja in razmišljanja. Nekdo je rekel, te je treba pobiti, nekoga je pa druga plat zanimala.

Bi lahko rekli, da imajo novinarji moč spreminjanja, morda celo prekinitve krivic?

V kakšnih primerih da. Saj se je tudi zgodilo. Novinarska beseda je lahko zelo močna. Lahko povzroči tudi marsikatero tragedijo, čemur smo tudi že bili priča. Se bo pa treba znati tudi opravičiti, ne samo pravica do odgovora...treba je tudi neposredno poklicati človeka in se mu opravičiti, če si o njem kaj pisal, kar ni bilo res, če te je kdo zavedel, kar se novinarju tudi lahko zgodi. Za koga je lahko to tudi usodno, ljudje so tudi samomore delali zaradi tega.

Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno oz. natančneje kaj je bilo povedanega o posledicah, ki sledijo za tiste, ki za državljanstvo ne zaprosijo?

O posledicah ni bilo nič rečeno. Naj povem, da zakona ne poznam podrobno, ampak to sploh ni bilo jasno predstavljeno. Takrat je bila evforija. Jaz sem kot novinar spremljal prej in proces osamosvajanja in to vojno in usode teh ljudi. Ampak sem sam, za razliko od najbrž mnogih novinarjev, iskal tudi stik s temi, potencialno prizadetimi ljudmi. Ker so napovedovali zakon, kaj bo z državljanstvom...jaz sem hodil od ljudi do ljudi, celo do častnikov nekdanje JLA, še med vojno spraševal, kaj bo po tem z njimi. Pa ne o državljanstvu, ampak, kaj nameravajo, kako gledajo na to situacijo. In tudi kasneje sem hodil k njim in se z njimi pogovarjal. To sem delal že takoj na začetku po osamosvojitvi, ampak takrat je šlo bolj za usodo častnikov jugoslovanske armade, torej oficirjev in njihovih družin. In tukaj so spet rekli, kaj se z njimi ukvarjaš. Pa sem rekel, gre za ljudi, saj ni konec sveta, saj država bo živela naprej. Kakšni bodo odnosi, saj je jasno, da mora svet sodelovati in čedalje bolj sodelujemo. To je bilo zanimivo, saj si od koga, ki se ni strinjal, da se z njimi sploh pogovarjamo, slišal, da so to izdajalci, da jih je treba pobiti itd. To so izjave, ki jih ne jemlješ resno.

No, pri državljanstvu je bilo to zelo škodljivo, kako dokazati, da je nekdo špekuliral, da se...saj špekulanti so nedvomno tudi bili. Poznam osebno primer oficirja jugoslovanske vojske, s katerim sva se srečala v času osamosvojitvenih dogodkov, bil je tudi oficir kontra obveščevalne službe. To so bili nižji oficirji, ki pa so imeli moč, ker so bili častniki vojaške kontra obveščevalne službe. Z njim sem se srečal, ko je bilo konec sovražnosti, oni pa so bili še tu, so še varovali objekte. In ta človek, ki je bil zelo močno tam, in so se z našimi tudi streljali, je nekaj mesecev po tistem postal novinar in je še danes novinar tu. On se je po tistih pravilih prilagodil zakonodaji in tu ostal, mnogi so pa šli, še preden so se prepričali, kaj lahko naredijo. Se pravi, da bi pri njem moralo veljati avtomatično, da ne bi smel dobiti državljanstva, tako da niso bili vsi primeri taki, da kdor je bil v vojski, ni dobil državljanstva.

Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?

Zato, ker bi jih proglasili za nedržavotvorne. Po neki sprevrženi logiki je tisti, ki govori proti svoji vladi govori, nedržavotvoren. Čeprav to je sedaj moderno.

Čeprav, jaz tudi tedaj nisem ostro protestiral, ker tudi nisem te teme toliko pokrival, pokrival sem človeške usode, ampak v okviru majhnih, drobnih stvari, drobne zgodbe zmeraj pokažejo pravo življenje, realno stanje. Saj so tudi nekateri drugi o tem pisali in iz tega se je razvilo, da jih je 25.000. Zato pa sem kasneje, ko je Evropa zahtevala povrnitev krivic, šel do politikov in rekel, naj mi povejo, kaj je bilo to. Pogovarjal sem se z Debelakom in Šterom...in oni zagovarjajo svoje do konca. Še danes mnogi pravijo, da zakon ni bil krivičen. Zakon je bil krivičen. Špekulanti pa so vseeno bili in nekateri so, ne da bi kdorkoli kaj o njih vedel, brez da bili izbrisani, fino prišli skozi...nekatero usode pa vemo, kakšne so bile.

Kakšni so bili Vaši razlogi za novinarsko pokrivanje poosamosvojitvene zakonodaje?

Zdaj vas zanima ta zakonodaja. (vzame svoj prispevek z naslovom Spolizirane spremembe, ki sem ga našla v arhivu) Samo to ste našli? Sem napisal tudi en večji članek z naslovom Vaše veličanstvo državljanstvo, vem, da sem ga sam dal, ampak nas arhiv ni tako pokrival, čeprav smo ena hiša...nimajo vsega. Vaše veličanstvo državljanstvo je bilo in so mi rekli, kaj se pa greš? Jaz sem pisal o teh stvareh, ampak ne o zakonu, ampak, kaj je zdaj to ena zmeda. To je bila takrat pomembna tema v naši državi, ker se je dotikalo tako velike množice ljudi, 180.000 novih državljanov bomo dobili, so govorili. 180.000 tistih čefurjev so govorili ljudje, jaz pa nikoli nisem tako tega videl in normalno človeško je, da ne gledaš ljudi skozi to, ali se nekdo piše na ič ali ne. Ne vem, kaj je v ljudeh, tako kot ne morem razumeti, da se navijači Olimpije in Maribora tepejo. No, to je bila takrat zelo pomembna tema za državo. To je bila ena prvih takih stvari, ko se je pokazalo, da ta država, ki je sam ne cenim preveč, čeprav sem rad Slovenec...da ni bilo fair do ljudi.

Bi rekli, da je bilo to jasno že od začetka?

Ne ni bilo čisto jasno. Predvsem zaradi tega, ker so bili ljudje v tisti osamosvojitveni evforiji in se za druge niti niso tako zanimali. Bolj jih je zanimalo, kako gremo naprej gor, kako smo zdaj v Evropi, zdaj je demokracija so govorili.

(pogleda svoj prispevek, ga začne brati) Pa neumne zahteve so bile, zlasti leta 1992, ko je počilo v Bosni in na Hrvaškem je bila vojna. Te nelogičnosti. Kako naj nekdo, Bosanec, ki je tu živel, gre v Sarajevo, ki je bilo oblegano, ali pa v Bihač pa prinese papirje nazaj. Ljudje so take poti iskali...jaz sem šel z njimi v Belo Krajino, na Gorjance...

Torej ste se ukvarjali tudi z ljudmi, ki jih je izbris doletel, ste vedeli za njihove zgodbe, kaj se jim je zgodilo?

Tudi, ja. Grozljive usode so doživljali nekateri.

Pa so ti ljudje prišli sami do Vas ali ste jih Vi »našli«?

Nekateri so me poklicali. Vedno je tako pri novinarstvu, nekateri te pokličejo...ko neke stvari delaš, potem vidiš, da te ljudje berejo. Te najdejo in rečejo, jaz bi pa želel govoriti z novinarjem Zakrajškom, na primer, ali pa napišejo pismo. Tako bi morali novinarji vedno prihajati do tem, ne pa tako, kot sedaj, ko rečejo, tam je tiskovna konferenca. Ker sedaj, zadnjih deset let je čista katastrofa, sami PR-ovci.

Slovenske novice so znane kot bolj senzacionalistični časopis. Kako resno je Vaš časopis jemal politiko?

Nismo je resno jemali oziroma nismo se ukvarjali s politiko. Imeli smo enega novinarja, ki se je večinoma ukvarjal s politiko.

Delo in Slovenske novice sta bila med letoma 1992 in 1995 med najbolj brani dnevnimi časopisi. Ste zaradi velike ali pa največje branosti čutili večjo odgovornost pri novinarskem delu?

Ne, odgovornost je odgovornost. Bili so pa veseli, da smo najbolj brani. Poudarjali so sicer, da smo rumeni. Ampak smo delali tudi resne stvari in to poudarjam, smo bili pa veseli, da nas ljudje berejo. Hkrati pa si rečeš, ljudje imajo radi take sproščujoče teme, čeprav je to smešno, ko si rečeš, prodajamo kri in solze, na drugi strani pa zabava in traparije pa estrada...

Se Vam zdi, da je bilo pri poročanju o pestrem političnem dogajanju v povezavi z Zakonom o državljanstvu do leta 1995 dovolj le, pogosto, informativno poročilo o izjavah vsake od vpletenih političnih strank? Bi aktivnejše komentiranje in opozarjanje na potencialno nevarnost izrazitega nacionalizma le-teh lahko imelo na javnost drugačen učinek?

Sicer ne vem, da bi bile le izjave politikov pa brez komentarjev, saj so tudi bili neki komentariji ali pa zgodbe ljudi. Nacionalizem pa ni bil izpostavljen, niti razumljen kot negativen. Tega opozarjanja pa ni bilo veliko. Sam nisem šel študirati zakona, ne vem, a je to prav ali ne...sem se pa precej ukvarjal z ljudmi, ki so preživljali katastrofe, težke čase. Morate vedeti, da se časopis prodaja zaradi nekih stvari. Z zakoni je pa tako, da ko nekaj dolgovežiš, je to dolgčas. Tu mora biti specialist, ki zna na posamezne dele zakonov opozoriti, ampak na to se najbolje opozori skozi zgodbe ljudi, ki to doživljajo. Da bi šel kdo sam od sebe zakon študirati, mislim, da ni bilo novinarjev, da se tega vsi bolj izogibamo, ker je to dolgočasno.

Bi rekli, da bi bila pojasnitev izbrisa javnosti, pred izpostavitvijo izbranih samih, delo preiskovalnega novinarstva?

Preiskovalno novinarstvo je škatljiva tema. Sam sem se tega vedno branil. Jaz sem določene teme preiskoval, torej sem bil preiskovalni novinar. Ampak nisem želel, da bi mi kdo rekel preiskovalni novinar, saj smo imeli na drugi strani izjave kompetentnih ljudi, novinarjev, ki so bili v javnosti bolj znani, da preiskovalnega novinarstva pri nas ni. Jaz pa si tu mislim svoje, če preiskuješ, je to preiskovalno novinarstvo. Nekateri smo dejansko preiskovali posamezne primere in o njih pisali.

Bi rekli, da so mediji, konkretno tudi Vaš medij, bralcem v času aktivnih političnih predlogov o spremembah zakonodaje do leta 1995 predstavili problematiko le-teh? Če ne, zakaj menite, da se to ni zgodilo?

Ne, Slovenske novice niso pri tem bile nič posebnega. Sploh zato, ker politike mi niti nismo imeli toliko, to pa je bila politika. Zgodbe pa se je tudi vmes vpletalo, o tem smo govorili.

Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh?

Ne, ne bi rekel, ker, če bi opravili po najboljših močeh...bom rekel nekaj velikega...do tega ne bi prišlo. No, če bi vedeli, kaj točno se pripravlja, ampak tisti hip, ko je zakon sprejet, novinarji ne morejo nič.

Mislite, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitvev izbranih in posledično prejšnjo prekinitev trpljenja žrtev?

V to pa sem prepričan. Lahko bi resno vzeli tiste posamezne krike na pomoč. To smo vedeli, da se je dogajalo, skozi zgodbe. Nismo pa vedeli, koliko jih je, do izpostavitve društva izbranih. Saj jaz se čudim, zakaj je to toliko časa trajalo in vedno me jezi, da neka stvar toliko časa traja. In še zdaj ni urejeno, še zdaj trdijo nekateri tako, drugi drugače.

Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?

Tu pa ne vem, če sem jaz tisti, ki lahko kaj reče. Ne vem, če lahko odgovorim.

Bi rekli, da ste Vi, kot novinar, v povezavi z izbrisom opravili svoje delo?

Težko bi rekel, saj to ni bilo področje mojega dela. Saj sem se ukvarjal s posameznimi zgodbami, ampak to vmes. Pri nas je bilo tako, velikokrat je šel temo pokrivati, kdor je bil prost, saj nas je bilo v začetku pri Slovenskih novicah malo. Saj se je pokrivalo po področjih, če se je le dalo, ampak, ko so bili vsi zasedeni, je šel eden od prostih ali pa dežurni.

Se vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

Zdaj mislim, da bi že zaradi vseh medijskih možnosti morala biti dovolj jasna. Saj, kogar zanima, si lahko pogleda, poišče, najde, imamo internet in podatki so. Pomemben je odnos ljudi do tega, to bi izpostavil. Zdaj, ali je prva reakcija te (vzame enega svojih prispevkov, napisanih po letu 2002, ki jih je prinesel s seboj), ki sem jo zapisal leta 2003, Sloveniji se ni treba nikomur opravičevati, je rekel Šter. Rekli pa so tudi, da nas sedaj lahko scuzajo do konca. Nekateri so se samo tega ustrašili.

Še vedno pa se mi zdi, da ljudje ne razumejo, da je bilo narobe. Ker tu so usode ljudi, zame osebno pa je to najbolj pomembno.

Priloga D: Intervju z Žarkom Hojnikom, nekdanjim novinarjem Dela (22. april 2015, Ljubljana)

Kako razumete delo novinarja?

Da so stvari, ki so zgodile in so bile pomembne za javnost, čim prej v časopisu. Da so verodostojne in da na podlagi tega lahko še gradimo. Ko je bila v Divači železniška nesreča, sem bil prvi dol. Vse smo naredili. Preden je bila kriminalistična služba tam, sem pobral že nekatere izjave...vedel sem, kako to gre, saj sem bil prej kriminalist. Bil sem pa korekten. Vedno. V svoji novinarski karieri nismo izgubili ene sodbe. Razen v enem primeru, ko naš odvetnik ni dovolil, češ da smo nekoga žalili. Leta 1991 ali pa 1992 je bila stavka avtoprevoznikov v Sloveniji. Imel sem vir, dokument, celo policijsko depešo oz. kopijo, kjer je pisalo, da je ta in ta, ki se je motal zraven kot predstavnik avtoprevoznikov v strokovnem odboru, slučajno bil Neslovenec, ampak pustimo to. Meni je Danilo Slivnik, ki je bil takrat urednik, rekel, naj napišem komentar na to temo. Napisal sem Tresla se je gora, rodila se je miš. Napisal sem, da so avtoprevozniki rekli, da ne gre, da stavko vodi nekdo, ki ni njihov, ki ni Slovenec. To so rekli avtoprevozniki sami. To so bili nacionalistični izpadi, ampak pustimo. Zdaj, ali sem to prav naredil, ali ne, ne bom nič rekel. Jaz pa sem napisal, da so se nekateri vprašali, ne da jaz to trdim, ampak da so se nekateri vprašali, kako je mogoče, da tako pomembno stavko vodi Neslovenec. In tožba. Odvetnik pa je delal proti novinarjem, kljub temu, da sem dal dokument. Pa veste, kaj. Jaz sem bil iskren, pošten novinar in sem vedno želel resnico. Po karakterju ne maram laži, imam rad le resnico.

Kako razumete odgovornost novinarjev?

Pošteno, iskreno, kvalitetno poročanje. Raje manj kot več, pa brez dodajanja. Zakaj bi to delali? Da bo bolj sočno? Ne, čimbolj konkretne in čimbolj točne podatke napisati.

Kako razumete stereotipe in diskriminacijo v novinarskih prispevkih? Kako ti vplivajo na javnost?

Mislím, da je to res bilo od začetka. Ampak, kdo je to začel? Ne mediji, ampak politiki. Poglejte Jelinčiča, kaj javno govori in si nabira politične točke. In ljudje so bili občutljivi, danes pa so še bolj. Vprašajte se, kdo zdaj to zganja. Moramo pa pretehtati, ali gre za diskriminacijo ali gre za nacionalno vprašanje ali gre za varnost ali gre za kaj drugega. Jaz ne vem, kaj so bili vzvodi vseh teh ljudi. Če je Jelinčič govoril svojo retoriko za svojo stranko, da bi pridobil tisti del volivcev, ki so govorili čefurji raus...pa saj si si malo sami krivi...pa tudi mi Slovenci smo si sami krivi, da nas v Evropi nihče več ne upošteva in da smo luzerji prve vrste in da smo manjvredni kot vsak tretjerazredni jodlar. Mi pa se doma ukvarjamo sami s seboj.

Kako ste Vi razumeli poosamosvojitveno zakonodajo (natančno Zakon o državljanstvu in Zakon o tujcih)? Kako je bilo s strani politike pridobivanje državljanstva sploh predstavljeno oz. natančneje kaj je bilo povedanega o posledicah, ki sledijo za tiste, ki za državljanstvo ne zaprosijo?

Premalo je bilo predstavljeno. Bilo pa je rečeno, kaj je treba narediti za pridobitev državljanstva. Nekateri so bili malomarni, nekateri niti niso vedeli ali pa so bili polpismeni, tudi to je verjetno. Nekateri pa so bili ta čas zunaj pa niti niso vedeli. Veste kaj? Nepoznavanje prava škoduje. In če ne poznate niti predpisov...Jaz pa mislim, da bi morali tudi politika in neke vladne inštitucije to bolje predstaviti. Ampak, zakaj tega niso delali, zakaj niso sklicali tiskovne konference? Ali je to bil interes ali ne, to pa je drugo.

Javna tajna je bila, da si lahko za 1000 mark pridobite državljanstvo. Na tržnici se je to javno govorilo. Obstaja dokazan primer, ki so ga izsledili po računalniku. Tega človeka so umaknili, ampak se njemu ni nič zgodilo. Šel je na ministrstvo, od tam je šel v srbski del Bosne in je bil tam kot neki konzularni predstavnik. Še prej pa je delal stvari, povezane s pridobivanjem državljanstva oz. tudi drugih uslug, recimo, da lahko jugoslovanski državljani, ki nimajo slovenskega državljanstva, potujejo, na primer, v Italijo. Ampak tega nikoli nihče ni bilo sankcioniral. To se je vedelo.

Druga zadeva, ki je bila zame zanimiva, pa so bile uredniške politike, ki so se menjale. To je bilo politično vprašanje, ki ga je naša država ves čas vodila. Ob vsakršni menjavi ministrov za notranje zadeve, od Bavčarja naprej, ki je prvi začel s tem, ki je tudi dal obvestila oz. jih je dala njegova služba za upravne notranje zadeve na Beethovnovi 3, kjer je bil takrat, sedaj že pokojni, magister Slavko Debelak in z njim je delal tudi magister Peter Jeglič. Onadva sta po mastrichtskih kriterijih pripravila predpise, zakonske in podzakonske akte. In leta 1997 je ustavno sodišče reklo, da je potrebno to področje urediti, vendar ker ni bilo zakonskega akta, so kasneje upravni odbori v parlamentu sprejeli neki novi zakon o tujcih, bi moral točno

pogledati. A mislim, da je bilo tedaj rečeno, da je bilo do takrat v slovensko državljanstvo sprejetih 179.263 ljudi, ampak to ni bila končna številka, saj so še prihajale prošnje. Takrat je bila odločitev nekega koordinacijskega odbora, ki je obravnaval zakon o priznanju statusa stalnega prebivalstva za nazaj državljanom nekdanje SFRJ, ki so po izbrisu, februarja 1992, že pridobili status...to je bilo zanimivo.

Ampak vsakič, ko je bil nov minister, so te zadeve malo prikrojevali. Najprej jih je bilo 28.000, potem so rekli, da ta številka ne drži, da so to ulične debate. Spomnim se, da je par ministrov to reklo. In Bohinc je to rekel v nekem intervjuju za Delo. Rekel je, da to urejajo, da se bo uredilo in da to sploh ni problem. Pri vsakem novem ministru se je to zgodilo. O izbrisu pa je bil najbolj glasen Todorovič in potem ustavni sodnik Krivic. Mene pa je zanimalo, kaj od tega je res in kdo zdaj tu koga zavaja. Ampak uredniška politika temu ni bila naklonjena niti kasneje. Odgovorni urednik Dela, ga je po telefonu poklical tisti, ki je vodil politiko ali pa partijski sekretar, govorim na pamet, in je rekel, ne tega delati, ti si naš...

Torej so v povezavi s poročanjem o izbrisu ali z izbrisom povezano zakonodajo obstajale direktive s strani uredništva?

Na kolegiju se je to pogovarjalo. Uredniki so to vedeli. Tudi, ko sem želel neke stvari, tudi druge, osvetliti, sem imel težave. Moj tedanji urednik redakcije kronike mi je pred kratkim priznal, ko sem ga vprašal. Sem rekel, kdo so bili tisti odgovorni uredniki, ki so ti naročili, da me je treba ustaviti? Imeli so nalogo, da je treba Žarka Hojnika ustaviti. In so celo notranjepolitični redakciji dali neko temo, ki je sicer čisto spadala h kroniki, da je to pokrtil nekdo, ki je bil njihov.

Je znotraj Vašega medija v času po osamosvojitvi prevladovala svobodna izbira tem novinarskih prispevkov ali so bile te sugerirane s strani urednikov?

Lahko smo pisali o prometnih nesrečah, to ni bil problem. In Malo nočno kroniko, ki jo je pisal Marjan Skumavec. Je bila zanimiva tema. Saj je potem Kuzmanič dobro napisal. Ljudem se je sicer zdelo smešno, saj je bila lahko neka smešnica, ljudje so jo brali. Ampak pod krinko Male nočne kronike ste lahko vi ksenofob, sovražnik, nacionalist, ampak je smešno in se skrijete. In urednikom se je zdelo zanimivo, fino, napiši še...to je pa šlo, po drugi strani pa ustavite Hojnika. Jaz sem bil zelo kritičen do oblasti. Vedno sem se upiral, tudi prej, ko sem bil v njihovi službi.

So bili vaši prispevki kdaj cenzurirani s strani uredništva?

Jaz sem rekel uredniku, da bom to napisal, on pa naj objavi. Če ne bo, sem pa rekel, ni problema, tako malo, kot jaz lahko naredim, tako malo ne morem biti plačan. Nekateri prispevki so bili potem skrajšani.

Delo in Slovenske novice sta bila, po podatkih Mediane, med letoma 1992 in 1995 najbolj brana dnevnik. Je to igralo kako vlogo pri novinarskem pisanju, je morda pomenilo kak poseben uredniški pritisk?

Mediana že lahko piše o branosti. Ampak katere strani so bile brane? Šport in kronika, politike ni nihče bral. V hiši pa smo imeli interne analize. Kronika je bila najbolj brana, pizdarije, pa šport. Politiki so mirno spali, raja pa je brala kroniko.

Kaj pa novinarski etični kodeksi? Je imel ta vpliv na novinarsko pisanje? Manca Košir je v enem svojih del razlagala prejšnji, Jugoslovanski kodeks, ki pravi, do so novinarji družbenopolitični delavci, zavezani partijskemu vrhu. Nato pa so se novinarji zavzeli za spremembo in osnovali kodeks, ki novinarjem nalaga odgovornost do javnosti in njegov temelj je iskanje resnice. Se je ta sprememba pokazala v novinarskem delu po osamosvojitvi?

To je larifari. Če bi to bilo res, potem ne bi bilo tako...Mislim, da se s kodeksom ni nihče ukvarjal. Razen častno razsodišče. Takrat so oni nekaj potegnili ven in rekli, da imamo formalno kodeks, ki je bil nekje objavljen in na podlagi tega so se potem tam trije ali pa štirje odločili, če so ga novinarji kršili. In če je bil njihov, ni kršil, če pa ni bil čisto njihov, pa je. Mene to nikoli ni zanimalo. Jaz sem vedno imel stališče, da je treba pošteno pisati. Če se nekdo zlaže le zato, da je potem objavljen ali pa podpisan pod nekim tekstom, potem je to slabo. Včasih je bila velika branost Dela tudi zaradi tega, ker ni bilo elektronskih medijev, in Delo je le bil osrednji časopis, ki se je pojavil. In tudi novinarji smo delali s srcem in dušo, vsaj zase lahko rečem, in odpirali dobre teme. Jaz sem pisal dosti intervjujev z vsemi in ni bilo problema, ampak to je bilo spet pogojeno z neko trenutno vladajočo koalicijo. Potem pa spet ne.

Zakaj je bil po Vašem mnenju medijski odziv na izbris oziroma na kršitev človekovih pravic, ki jih je tedanja zakonodaja povzročila, tako majhen? Zakaj ni spregovorilo več novinarjev?

Mislim, da je bilo to obrobno vprašanje. Odgovorni uredniki pa so dobivali navodila s strani politike. Saj ni treba biti preveč pameten, to je logika.

Kakšni pa so Vaši razlogi za novinarsko pokrivanje poosamosvojitvene zakonodaje?

Mene je to res zanimalo (nanaša se na prispevek z naslovom Dragiša Marojevića pa ni). Pa sem rekel, da želim to videti. Sem rekel, da ga bom vprašal, da vidim, kdo je tu blefer. Treba je vprašati ulico. Leta 1997 je bil ista zgodba, ko je ustavno sodišče reklo, zdaj je pa treba urediti stvari do konca in nato da je bil zakon o tujcih protiustaven. In potem nismo mi tega pokrivali, ne jaz, to je pokrivala novinarka notranjepolitične redakcije, so rekli, to je naša partijska sekretarka, naj se gre ona z gospodom Bohincem pogovarjati.

Bi rekli, da je bilo jasno, kaj se je zgodilo, kaj je izbris pomenil?

Takrat se o tem javno ni govorilo, to je zanimivo.

Zakaj?

Mislím, da je bila politika tista, ki tega ni želela pokazati. Ampak ne proti bivšim republikam, ampak proti Evropi. Mi smo čakali na zeleno luč za pristopno prijavnico v Evropsko unijo.

Kako komentirate trditev, da med drugimi tudi mediji nosijo del odgovornosti za tako dolgo obdobje trpljenja žrtev?

Ne mediji, ampak uredniška politika z neposrednim pritiskom politike. To je bilo povezano. Če odgovorni urednik hodi na žure s politiki, pa potem pijan vozi z avtom in se zaleti, pa potem reče policajem, boste vi že videli...Ko so bili določeni ministri za notranje zadeve, so imeli novinarji in politiki srečanja. Jaz sem dobil vabila od Boruta Šukljeta, Drnovška, Janša je poslal vabila vsem, ni delal razlik, medtem ko od ostalih ministrov nisem nikoli dobil vabila, uredniki pa so jih dobili. To je bil pokazatelj, kdo je bil zaželen v družbi in kdo ne.

Mislíte, da bi večja novinarska pokritost teme lahko vplivala na prejšnjo izpostavitve izbrisanih?

Seveda, pa še nekaj. Ne le, da bi manj časa trajalo. Bilo bi tudi bolj pregledno. Ta številka bi bila verjetno manjša, kot je sedaj. Ker so takratni uradniki, morda so imeli tudi taka navodila, tega ne morem vedeti, vsaj mislim da, to preveč poenostavili in rekli, kdor si je pridobil državljanstvo, v redu, kdor ne, bo pa že kako. Pa še nekaj smo imeli, to se mi zdi zanimivo. Nikoli nismo imeli problema dati državljanstva nekemu športniku, tudi tretjerazrednemu. Potem, ko je moral igrati za slovensko reprezentanco, je šel pa v Italijo. Bile so tudi zlorabe. Potem pa začneš razmišljati...

Pa meníte, da bi novinarji lahko prekinili krivice?

Dejansko bi lahko in mislim, da niso, saj bila medijska svoboda zelo okrnjena in omejena. Nobene novinarske svobode ni bilo.

Bi rekli, da so mediji, konkretno tudi Vaš medij, bralcem v času aktivnih političnih predlogov o spremembah zakonodaje do leta 1995 predstavili problematiko le-teh?

Mislím, da mediji niso nič predstavili. Medijev to ni zanimalo. Predvsem ne medijev, ampak uredniške politike ali pa so imeli taka navodila. Samo to je vprašanje, saj ne more biti nič drugega.

Se Vam zdi, da so novinarji v večini v povezavi z izbrisom opravili svoje delo po svojih najboljših močeh?

Nikoli. Vsi smo krivi, tudi tisti, ki smo kaj pisali. Zdaj pa še nekaj, ali je bilo možno poglobljeno pisati, ne samo površinsko, ali komentirati, delati analize...tega ni bilo, saj nihče tega ni ponudil, podprl, niti dovolil, da bi se to objavilo, saj je bila to preveč žgoča tema. Pa tudi, kaj bi svetovna javnost rekla. Očitati bi, da moramo to odpraviti.

Bi rekli, da bi bila pojasnitev izbrisa javnosti, pred izpostavitvijo izbrisanih samih, delo preiskovalnega novinarstva? Je to sploh obstajalo?

Pri nas ni preiskovalnega novinarstva. Za to potrebujete neodvisno ekipo in dostop do dokumentov. Kako pa priti do teh, če so pod nadzorom neke vladne nomenklature? Kako boste prišli zraven? Tisti, ki bi radi kaj povedali, ne bodo povedali, ker je Slovenija majhna, zaprta. In tu se ne moremo iti preiskovalnega novinarstva, ni šans. Pa tudi nič takega ni objavljenega. Da dobite sedaj nek podatek o orožju, nek vir bi vam moral to izdati, ampak tega vira ne bo, ni šans.

Se vam zdi, da je zgodba o izbrisu danes javnosti dovolj jasna?

Ne, mislim, da ni. Premalo je zaključeno in premalo povedano, kaj se je res zgodilo. Zdaj bi lahko nekdo naredil analizo in rekel, tu so bile storjene krivice, tu so bile napake, ampak pošteno z obeh strani.